ΠΡΟΤΟΜΗ ΝΤΑΛΟΥ — ΥΠΟ Α. ΡΟΝΤΕΝ

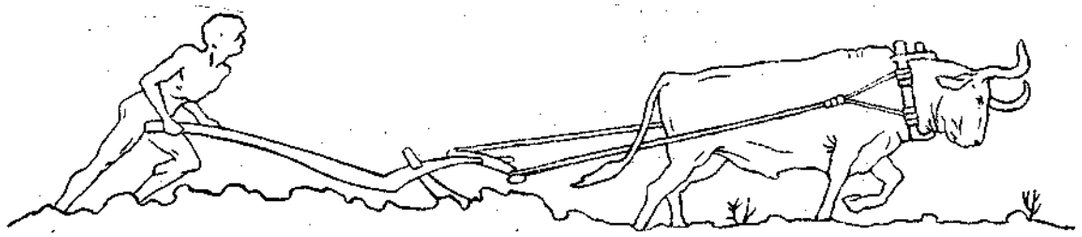

ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ

ΕΤΟΣ 2' 15 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1907

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΥΝΤΕΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΡΧΑΙΟΛΟΓΟΥΝΤΕΣ ΕΝΕΤΟΙ ΕΝ ΚΡΗΤΗ

Ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ κατὰ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ ἑξῆς ἤρχισε νὰ στρέφεται τὸ διαφέρον τῶν λογίων τάξεων καὶ πρὸς τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἀνεκάλουν εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν καὶ διεφώτιζον τὸ παρελθὸν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ῥωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπὸ τότε ἤρχισεν ἡ ἀρχαιομάθεια νὰ θεωρῆται στοιχεῖον μορφώσεως καὶ ἀνθρωπισμοῦ. Αἱ ἱδρυθεῖσαι ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ Σχολαὶ ἀνεζωπύρησαν τὸν ζῆλον τοῦτον καὶ οἱ ἐκ τῶν Πανεπιστημίων τῆς Γαλλίας ἐξερχόμενοι τρόφιμοι ἔφερον ἐν ἑαυτοῖς τὸν σπόρον τοῦτον, ὅστις κατὰ μικρὸν καλλιεργηθεὶς ἀνεπτύχθη καὶ ἐκαρποφόρησε κατὰ τοὺς ἐπελθόντας αἰῶνας.

Οἱ εἰς Κρήτην ἀποστελλόμενοι ὑπὸ τῆς Ἐνετικῆς Δημοκρατίας ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, Δοῦκες, Ἀρχιστράτηγοι, Διοικηταὶ συχνὰ ἦσαν κάτοχοι τοιαύτης ἀνωτέρας μορφώσεως, διδάκτορες ὄντες τῆς Φιλοσοφίας, τῆς Θεολογίας, τῆς Ἰατρικῆς, ἐξελθόντες ἐκ τῶν Πανεπιστημίων (Γυμνασίων τότε καλουμένων) μάλιστα τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Παταβίου. Πολλοὶ τούτων ἐρχόμενοι εἰς Κρήτην εὕρισκον πεδίον πρόσφορον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῶν περιεργίας, οὐχὶ δὲ σπανίως ἔστρεφον τὴν προσοχήν των πρὸς αὐτὰ τὰ ἀρχαῖα μνημεῖα, τὰ ὁποῖα ἐσώζοντο τότε ἀφθονώτερα, καὶ ἀσχολούμενοι εἰς αὐτὰ ἐπειρῶντο νὰ τὰ νοήσουν, περισυλλέξουν, ἑρμηνεύσουν καὶ δημοσιεύσουν.

Δὲν ἔχομεν ἀκόμη σήμερον πρόχειρον ἢ ἐλάχιστον μέρος τοῦ ὑλικοῦ τῆς ἐν Κρήτῃ Ἐνετοκρατίας τοῦ ἀποκειμένου ἀνεκμεταλλεύτου εἰσέτι ἐν ταῖς Ἐνετικαῖς Βιβλιοθήκαις, ἵνα ἐπισκοπήσωμεν καὶ ἐξετάσωμεν τὰς κατὰ τὴν διεύθυνσιν ταύτην ἐργασίας τῶν ἀρχαιολογούντων ἢ ἀρχαιοφίλων Ἐνετῶν. Καὶ ἐν τούτοις δὲν μᾶς λείπουσι παραδείγματα τοιαύτης εὐγενοῦς σχολῆς τῶν Ἐνετῶν λογίων καὶ ἀρχόντων τῆς Κρήτης. Μνημονεύω ἓν παράδειγμα τὸ τοῦ Ὀνωρίου Belli ἰατροῦ, συγγράψαντος ἱστορίαν τῆς Κρήτης ἀπολεσθεῖσαν δυστυχῶς πλὴν μικρῶν εἰδήσεων. Προικισμένος οὗτος δι' ἀνωτέρας κλασικῆς μορφώσεως περιῆλθε πλεῖστα τῆς Κρήτης μέρη καὶ συνέγραψεν ἓν εἶδος Κρητικῆς ἀρχαιολογίας τῶν σωζομένων κατὰ τὴν ἐποχήν του (1586) ἀρχαίων ἐν Κρήτῃ μνημείων. Τῶν ἀρχαιολογικῶν τούτων ἐργασιῶν τοῦ Belli διεσώθησαν μόνον φύλλα τινὰ περιέχοντα περιγραφὴν τῶν ἀρχαίων θεάτρων τῆς Κρήτης, τῶν σωζομένων ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχήν του εἰς διαφόρους ἀρχαίας πόλεις τῆς Κρήτης μετὰ σχεδιογραφημάτων αὐτῶν. Τὴν περιγραφὴν ταύτην τοῦ Belli, ἤτοι τὸ κείμενον μετὰ τῶν σχεδίων ἐξέδωκεν ὁ Ἄγγλος Falkener πρὸ 50 ἐτῶν εἰς τὸ περιοδικὸν Museum of Classical Antiquities ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Περιγραφὴ σπουδαίων τινῶν θεάτρων καὶ ἄλλων ἀρχαίων μνημείων ἐν Κρήτῃ ἐκ τῆς χειρογράφου ἱστορίας τοῦ Ὀνωρίου Belli τῷ 1586».

Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι μορφωμένοι Ἐνετοὶ εἶναι ἄλλοθεν γνωστὸν ὅτι ἠσχολήθησαν μὲ τὰς ἀρχαιότητας τῆς Κρήτης· συνέλεξαν λόγου χάριν ἀρχαίας ἐπιγραφάς, ἀντέγραψαν αὐτάς, ἡρμήνευσαν καὶ μετέφρασαν εἰς λατινικὴν καὶ ἰταλικὴν γλῶσσαν, μετεκόμισαν δέ τινας

ἐξ αὐτῶν καὶ εἰς Ἐνετίαν, ἔσκαψαν ἀρχαῖα ἐρείπια πόλεων καὶ μετεκόμισαν ἀρχαῖα ἀγάλματα πρὸς διακόσμησιν δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν μνημείων. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ἐξ Ἱεραπέτρου ἀκέφαλον ἄγαλμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τὸ 1558 μετέφερεν ὁ Ἀρχιστράτηγος Κρήτης (Capetan General) Ἰωάννης Ματθαίου Μπέμπος ἐκεῖθεν εἰς Χάνδακα εὑρὼν αὐτὸ εἰς ἀνασκαφάς, καὶ ἐκόσμησε δι' αὐτοῦ τὴν Κρήνην παρὰ τὸν Ἅγιον Σαλβαδῶρον (σήμερον Βαλιδὲ Τζαμί), ὅπου διατηρεῖται καὶ μέχρι σήμερον, ὡς φαίνεται ἐν τῇ παρατιθεμένῃ εἰκόνι, καὶ τὸ ὁποῖον ἄγνωστον διατί οἱ Αἰθίοπες τοῦ Ἡρακλείου χρωματίσαντες μέλαν κατὰ τὰ γυμνὰ μέρη πρὸ ἐτῶν μετέτρεψαν εἰς ἴδιον ἥρωα, καὶ συναγειρόμενοι καθ' ἕκαστον Μάϊον ψάλλουσι καὶ ὀρχοῦνται πρὸ αὐτοῦ. Ἄλλοι ἔγραψαν περὶ τῆς ἀρχαίας ἱστορίας τῆς Κρήτης καὶ τῶν ἀρχαίων κρητικῶν πόλεων, ὅπως π.χ. ὁ Κορνήλιος ἐν τῇ Ἱερᾷ Κρήτῃ (Cornelius Creta Sacra) ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ βλέπει τις δημοσιευομένας ἀρχαίας ἑλληνικὰς τῆς Κρήτης ἐπιγραφάς, εἰδήσεις περὶ πόλεων, ἀρχαίων οἰκοδομημάτων, θεάτρων, περιγραφὰς ἀρχαίων ἐρειπίων, πάντα δὲ ταῦτα ὁ συγγραφεὺς παραλαμβάνει ἐξ ἀρχαιοτέρων Ἐνετῶν χρονογράφων. Καὶ αὐτὸς ὁ Buondelmonti ὁ περιηγηθεὶς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ 1415 δὲν παραλείπει εἰς ἑκάστην σχεδὸν σελίδα τῆς περιγραφῆς του νὰ κάμνῃ λόγον περὶ τῆς θέσεως καὶ τῆς σημασίας τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς νήσου, περὶ ἀρχαίων κτιρίων σωζομένων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, περὶ εἰδώλων, κιόνων καὶ ἄλλων ἀρχαίων λειψάνων. Καὶ ὁ συγγράψας δὲ τὴν χειρόγραφον περιγραφὴν τῆς Κρήτης τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομα τῆς οἰκογενείας Barozzi, ἣν ἔχω πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀναφέρει, μεταγράφει καὶ μεταφράζει πολλὰς ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς τῆς Κρήτης.

Καὶ ὅτι μὲν ὑπῆρξεν ἡ τάσις αὕτη παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς λογίοις δὲν χρήζει περαιτέρω ἀποδείξεως. Ὅτι ὅμως ἡ συγενὴς αὕτη τοῦ ἀρχαιοδιφεῖν ἔφεσις ἐγίνετο ἐνίοτε ἄστοχος καὶ σφαλερά, εἶναι καὶ φυσικὸν καὶ πιθανὸν διὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν. Ἡ ἔρευνα καὶ ἡ ἑρμηνεία τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ ἐπὶ τούτων εὔστοχος καὶ ἐπωφελὴς ἐπαλήθευσις τῶν ἀρχαίων εἰδήσεων, δὲν ἦτο τότε, ὅτε ἡ ἀρχαιογνωσία εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν σπαργάνοις, τόσον εὔκολος καὶ ἀσφαλής, ὅπως εἶναι σήμερον. Διὰ τοῦτο εἶναι φυσικώτατον ὅτι λόγιοι ἄνδρες ἄξιοι ἄλλως ἐκτιμήσεως καὶ σεβασμοῦ, περιέπιπτον εἰς ἐπισφαλῆ καὶ ἡμαρτημένα συμπεράσματα προκειμένου νὰ ἑρμηνεύσουν ἀρχαιότητας, ἢ νὰ ἐπαληθεύσωσιν ἐπιτοπίως ἀρχαίας εἰδήσεις. Ἡ ἐρασιτεχνικῶς οὕτως εἰπεῖν ἀσκουμένη ἀρχαιογνωσία κατήντα οὕτως, οὐχὶ μὲν σκόπιμος παραχάραξις τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ τοὐλάχιστον ἀπρομελέτητος παραρχαιολογία.

Ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν (Ἀθηνᾶς τομ. ΙΓ'. τάφος τοῦ Καϊάφα ἐν Κρήτῃ σελ. 310 σημ. 1) νὰ σημειώσω τοιαῦτα ἀρχαιολογικὰ ὀλισθήματα πολὺ παράδοξα. Σήμερον διὰ τῆς δημοσιεύσεως δύο ἐπιγραφῶν ἐνετικῆς ἐποχῆς προσθέτω δύο χαρακτηριστικὰ ἀκόμη παραδείγματα τῆς τάσεως τῆς ἐποχῆς πρὸς ἀρχαιογνωσίαν ἀλλὰ ταὐτοχρόνως καὶ τοῦ ὀλισθηροῦ ἐδάφους ἐφ' οὗ πολλάκις ἐπλανῶντο οἱ ἀρχαιολοῦντες Ἐνετοὶ τῆς Κρήτης.

Α'.— Ἐπιγραφὴ Χανίων.

Εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς ἐξωτερικὴν πλευρὰν τοῦ δυτικοῦ πύργου τοῦ Ἐνετικοῦ Καστελλίου Χανίων, ἔνθα νῦν ἡ οἰκία τῶν ἀδελφῶν Μαρουκάκι, εἰς ὕψος ἀρκετὸν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὑπάρχει κατεσκευασμένη ἐντὸς τοῦ τείχους κόγχη καμαρωτὴ περιθεομένη ὑπὸ περιθωρίου ποικιλλομένου δι' ἀραβουργημάτων καὶ ζῳδίων. Τὸ τύμπανον τῆς κόγχης δὲν εἶναι μονόλιθον, ἀλλ' ἀπετελέσθη ἐκ συνηρμοσμένων πλακῶν διαφόρου μεγέθους, τινὲς τῶν ὁποίων ἀπεσπάσθησαν κατὰ τὴν δεξιὰν εἰς τὸν βλέποντα πλευρὰν καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐν τῷ τυμπάνῳ ἐπιγραφὴ ἐκολοβώθη μικρὸν κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον. Ἡ κόγχη ἔχει ὕψος δύο περίπου μέτρων. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι λαξευτὴ καὶ εἰς γλῶσαν λατινικήν, τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν τῶν Ἐνετῶν, καὶ ἐγράφη πρὸς τιμὴν τοῦ Πασχάλη Σιγόνια γενομένου Δουκὸς Κρήτης τῷ 1567—1569.

Ἡ ἐπιγραφὴ καθορᾶται ἀπὸ τῆς σημερινῆς πλατείας τῶν Μαυροβουνίων, εὑρίσκετο δὲ κατὰ τὴν Ἐνετικὴν ἐποχὴν ἐν τῇ μᾶλλον ἐπιφανεῖ θέσει τῆς πόλεως, ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ λιμένος, προσπίπτουσα ἀμέσως εἰς τὴν θέαν, διότι τότε ἔλειπον τὰ σημερινὰ καταστήματα τὰ προσκολληθέντα κατόπιν εἰς τὸ τεῖχος τοῦ Καστελλίου. Τὴν ἐπιγραφὴν ἀντέγραψεν καὶ ὁ Ἄγγλος πλοίαρχος Spratt καὶ ἀνετύπωσεν αὐτὴν ἐν τῷ βιβλίῳ του περὶ Κρήτης (Capt. Spratt. Travels vol. II p. 160), οὐδένα ὅμως λόγον ποιεῖται περὶ αὐτῆς.

Μεταγραφομένη διὰ μικρῶν γραμμάτων καὶ συμπληρουμένη κατὰ τὰ ἐλλείποντα ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτως:

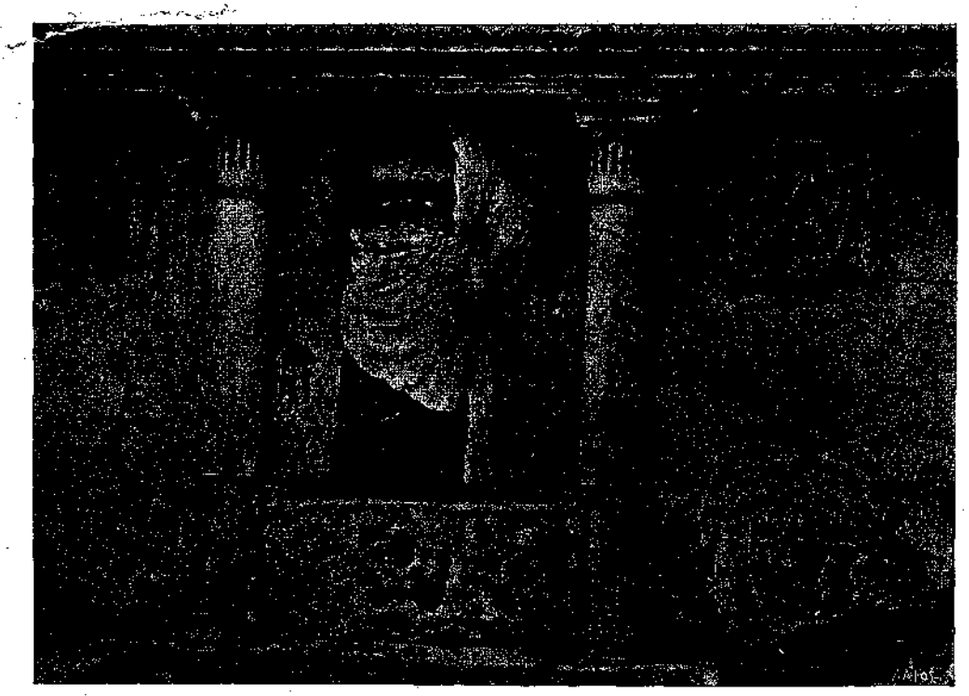

ΤΟ ΕΞ ΙΕΡΑΠΕΤΡΟΥ ΑΓΑΛΜΑ

Comfectum
jam erat èrigendae
statuae opus; cum ipse
Citei residens, ubi totius
regni consulatum exercebat,
re cognita ab in[cepto]
desistere omnino [coegit],
merito asserens se [boni]
viri officia erga ftdel[itatem]
reipublicae sua[e debitam]
pra[estit]isse, satisque d[icens]
erga se voluntatem co[gnovisse],
gloriosiusque apud se nih[il]
consientia rerum be[ne]
gestarum.
Hic tamen tertium in [annum]
lapidem ne quis lo[cum]
miretur vacuum in rei
memoriam omnium
assensu decretum fuit
MDLXXIIII
mensis Julii die X

ἤτοι ἐν μεταφράσει:

«Εἶχεν ἤδη συντελεσθῆ τὸ ἔργον πρὸς ἀνέγερσιν ἀνδριάντος, ὅτε αὐτὸς ἑδρεύων ἐν Κυταίῳ, ὅπου ἤσκει τὴν ὑπάτην ἀρχὴν ὅλου τοῦ Βασιλείου, μαθὼν τὸ πρᾶγμα ἠνάγκασε νὰ ἀπέχωσιν ὅλως τοῦ ἔργου, λέγων ὅτι μόνον ἀγαθοῦ πολίτου τὰ καθήκοντα διὰ τὴν ὀφειλομένην πρὸς τὴν Πολιτείαν πίστιν ἐξεπλήρωσε, καὶ ὅτι ἀρκετὸν δι' αὐτὸν εἶναι ὅτι ἐγνώρισε τὰς πρὸς αὐτὸν διαθέσεις (τῶν πολιτῶν, καὶ ὅτι παρ' αὐτῷ οὐδὲν θεωρεῖται ἐνδοξότερον τῆς συναισθήσεως τῶν καλῶς πεπραγμένων. Ἵνα μὴ θαυμάζῃ δέ τις τὸ κενὸν τοῦ χώρου (τῆς κόγχης), ἀπεφασίσθη μετὰ τρία ἤδη ἔτη κοινῇ πάντων ψήφῳ νὰ τεθῇ ἐνταῦθα ὁ λίθος (ἡ ἐπιγραφὴ) πρὸς μνήμην τοῦ πράγματος ἔτει 1574 μηνὸς Ἰουλίου ἡμέρᾳ δεκάτῃ.»

Τίς νῦν ὁ μετριόφρων Δοὺξ Κρήτης, ὅστις ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς Χανιώτας νὰ ἀνεγείρωσιν ἐν τῇ κόγχῃ ταύτῃ τῇ ἐπίτηδες κατασκευασθείσῃ τὸν ἀνδριάντα του; Σιωπᾶται μὲν τὸ ὄνομα ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, διότι φαίνεται ὅτι καὶ τοῦτο ἀπηγορεύθη νὰ ἀναγράψωσιν, ἀλλὰ τότε ὄνομα καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἄλλοθεν μαρτυρημένα καὶ ἐκ τῆς σημειουμένης δὲ χρονολογίας εὐχερῶς εὑρίσκεται. Ἦτο ὁ πολὺς καὶ περιβόητος Δοὺξ Κρήτης καὶ ὕστερον καὶ Δόγης Ἐνετίας Πασχάλης Σιγόνιας, Pasqual Cigogna.

Καθ' ὃν χρόνον οἱ Κυδωνιᾶται ἠθέλησαν νὰ ἀνεγείρωσι τὸν ἀνδριάντα εἰς τὸν Σιγόνιαν, οὗτος εὑρίσκετο ἐν *Κυταίῳ*, ἀσκῶν τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν ἐνταῦθα (totius regni consulatum exercebat), ἦτο δηλ. Δοὺξ Κρήτης ἐν Χάνδακι τῇ πρωτευούσῃ τῆς νήσου. Ὥστε κατὰ τὸν συντάκτην τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἡ ἀρχαία Κρητικὴ πόλις *Κύταιον* ἔκειτο εἰς ἣν θέσιν ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὁ Χάνδαξ, ὃν διετήρησαν καὶ οἱ Ἐνετοὶ πρωτεύουσαν τοῦ Βασιλείου τῆς Κρήτης. Ἀλλὰ τὸ Κύταιον τὸ ἀρχαῖον ἔκειτο κατὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς οὐχὶ ἐνταῦθα ἀλλὰ δυτικώτερον κατὰ τὴν παραλίαν τοῦ Ἀλμυροῦ τοῦ Παλαικάστρου τῆς Ῥογδιᾶς ἢ παρὰ τὸ Δῖον ἀκρωτήριον (Bursian Geograp. III. σελ. 557. Ψιλάκι Ἱστορία τῆς Κρήτης σελ. 179), εἰς τὴν θέσιν δέ, ἣν κατέλαβεν ὁ Χάνδαξ ἔκειτο τὸ ἀρχαῖον *Μάτιον* ἢ τὸ *Ἡράκλειον* ἐπίνεια Κνωσοῦ. Ἀλλ' οἱ Ἐνετοὶ ἀρχαιόφιλοι ἄδηλον ποῦ στηριζόμενοι, πλανώμενοι δὲ καὶ ἐκ τῆς μικρᾶς ὁμοιότητος τοῦ *Κυταίου* πρὸς τὸ Χάνδαξ καὶ *Candia*, ἐπίστευσαν ὅτι ὁ Χάνδαξ ἔκειτο ἐπὶ τοῦ Κυταίου καὶ ἀρχαΐζοντες ἐκάλουν ἐνίοτε τὸν Χάνδακα Κύταιον, ὅπως συνέβη καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ. Ὅτι δὲ τὸ παραρχαιολόγημα ἐκυκλεῖτο παρὰ τοῖς Ἐνετοῖς καὶ ὅτι δὲν ἐπλάσθη μόνον ὑπὸ τοῦ συντάξαντος τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Barozzi (Descrizione dell' Isola di Creta φυλ. 23α), ἐν ᾧ φέρεται «Κύταιον ἢ Χάνδαξ ἔκειτο ὅπου σήμερον ἡ πόλις Candia, μικρὸν φρούριον χρησιμεῦον ὡς ἐμπόριον λιμὴν ἢ ὅρμος Κνωσοῦ».

Ὁ Σιγόνιας ἐστάλη κατὰ πρῶτον ἐξ Ἐνετίας εἰς Κρήτην ὡς Διοικητὴς (Rector) τοῦ νομοῦ (territorium) Ρεθύμνης, ὅτε ἀπέκρουσε καὶ διεσκόρπισε τοὺς λυμαινομένους τὰ παράλια τῆς Κρήτης πειρατάς. Μετὰ ταῦτα ἐκλέγεται ὑπὸ τῆς Συγκλήτου Δοὺξ τῆς Κρήτης διὰ τὴν διετίαν 1567-1569. Ὁ Σιγόνιας μνημονεύεται ὡς λίαν εὐδοκιμήσας καὶ ἐν τῇ ἀνωτάτῃ τῆς νήσου διοικήσει, ὅπως ἐν τῇ θέσει Διοικητοῦ Χανίων, ἣν κατέλαβεν ἀμέσως κατόπιν 1569-1571. Οὕτω κατωρθώθη ἐπὶ δεκαετίαν νὰ διατηρηθῇ ἐν τῇ νήσῳ καταλαμβάνων κατὰ πᾶσαν διετίαν ἄλλο ἀξίωμα, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι διὰ νόμου ἀπηγορεύετο ἡ πλέον τῆς διετίας παραμονὴ τοῦ αὐτοῦ προσώπου εἰς τὴν αὐτὴν ἀνωτέραν ἐν Κρήτῃ θέσιν. Ὡς Δοὺξ Κρήτης καὶ Διοικητὴς Χανίων ὁ Σιγόνιας ἐξακολουθεῖ τὴν κατὰ τῶν πειρατῶν ἄμυναν καὶ ἰδίᾳ κατὰ τοῦ διαβοήτου Ἀλγερίνου ἀρχιπειρατοῦ Οὐλὸ[illegible] ὅστις ἡγούμενος ἰσχυροῦ πειρατικοῦ στόλου κατέστρεψε διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου τὰ βόρεια παράλια τῆς Κρήτης, ἀποβιβασθεὶς δὲ τελευταῖον εἰς τὴν πόλιν Ρέθυμνον, ἣν οἱ καταπτοηθέντες κάτοικοι εἶχον ἐγκαταλείπει, λεηλατεῖ καὶ πυρπολεῖ αὐτήν. Ὁ Σιγόνιας καταστέλλει στάσιν τῶν ἀγροτῶν ἐξερεθισθέντων διὰ τὴν καταναγκαστικὴν στρατολογίαν Κρητῶν κωπηλατῶν διὰ τὰς Ἐνετικὰς γαλέρας, ἀναπτύσσει δὲ μεγάλην δραστηριότητα εἰς τὴν παρασκευὴν καὶ ἐξάρτησιν τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου τοῦ καταναυμαχήσαντος ἐν τῇ μεγάλῃ ναυμαχίᾳ τῆς Ναυπάκτου (1571) τὸν ἡνωμένον Μουσουλμανικὸν στόλον. Ἀνεγείρει πρὸς τούτοις μεγάλας ἀποθήκας δημοσίας πρὸς ἀποταμίευσιν τῶν γεννημάτων καὶ ἀποφυγὴν τοῦ λιμοῦ, ὅστις συχνὰ κατέτρυχε τὴν νῆσον ἕνεκα ἀφορίων καὶ πολέμων. Ὡς Διοικητὴς Χανίων ἔσωσε τὴν πόλιν ἀπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ τοῦ κινδύνου στρατιωτικῆς στάσεως, δι' ὃ οἱ Κυδωνιᾶται ἀποφασίζουσι νὰ ἀνεγείρωσιν αὐτῷ ἔφιππον ἀνδριάντα ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς πόλεως (Cornelius Creta Sacra vol. II. p. 427).

Μετὰ τὴν δεκαετίαν ὁ Σιγόνιας ἀνακληθεὶς εἰς Ἐνετίαν καταλαμβάνει ἄλλα ἀξιώματα καὶ δὴ καὶ τὸ ὕψιστον γενόμενος Δόγης. Ἐνετίας τῷ 1585, εἰς ὃ μένει μέχρι τοῦ θανάτου του συμβάντος τῷ 1595 εἰς τὸ 85 ἔτος τῆς ἡλικίας του.

Τοῦ Πασχάλη Σιγόνια ἐξαίρεται πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ ἄκρα εὐσέβεια, ἧς ἀπόδειξιν οἱ Ἐνετοὶ χρονογράφοι φέρουσι θαῦμα μέγα γενόμενον αὐτῷ ἐν Κρήτῃ, καθ' ὃν χρόνον ἠκροᾶτο ποτὲ ἐν κατανύξει τῆς ἱερᾶς λειτουργίας. Τὸ θαῦμα διηγεῖται οὕτως ὁ χρονογράφος Φραγκίσκος Σανσωβῖνος. «Ἐν ᾧ ἠκροᾶτο τῆς λειτουργίας ἡμέραν τινὰ ἐν Χάνδακι, ὁ ἄρτος τῆς Εὐχαριστίας ἀνυψώθη ἐκ τοῦ βωμοῦ καὶ μετεωρισθείς, ἐν ᾧ ὁ ἱερεὺς προσεπάθει παντὶ σθένει νὰ τὸν ἀναλάβῃ, μετέβη καὶ ἐσταμάτησεν ἐντὸς τῶν χειρῶν τοῦ ἄρχοντος τούτου». Ὁ Κορνήλιος προσθέτει ὅτι κατ' ἄλλους τὸ θαῦμα τοῦτο ἐγένετο εἰς τὸν Σιγόνιαν ἐν Κερκύρᾳ, ὅτε διέμενεν ἐκεῖ ὡς Διοικητὴς τῆς νήσου.

Εἰς τὸ θαῦμα τοῦτο καὶ τὰς ἄλλας ἐξόχους του ὑπηρεσίας ἀναφέρονται καὶ αἱ ἑξῆς φράσεις τῆς ἐπιτυμβίας του ἐπιγραφῆς συνταχθείσης ὑπὸ τοῦ ὁμωνύμου του ἀνεψιοῦ «Ὡς ἄλλος Συμεὼν ἐδέξατο χερσὶ τὸν Χριστὸν καὶ ὡς ἄλλος Δαβὶδ τὴν Κρήτην ἐκ τοῦ πολέμου, τὸ Πατάβιον ἐκ τοῦ λοιμοῦ καὶ τὴν πατρίδα (Ἐνετίαν) ἐκ τοῦ λιμοῦ ἔσωσεν».

Αἱ περὶ τῆς ἀνεγέρσεως ἀνδριάντος τοῦ Σιγόνια εἰς τὴν ἀγορὰν Χανίων εἰδήσεις παραλλάσσουν ὀλίγον, διότι ἐν ᾧ ὁ Κορνήλιος λέγει ὅτι οἱ Κυδωνιᾶται ἀποφασίζουσι νὰ ἀνεγείρουν ἔφιππον ἀνδριάντα, ὁ ἀνεψιὸς ἐν τῇ ἐπιτυμβίᾳ ἐπιγραφῇ λέγει ὅτι οἱ Κυδωνιᾶται ἐφρόντισαν νὰ ἀνεγερθῇ ἀνδριὰς ἐν τῇ ἀγορᾷ. Βεβαίως περὶ ἐφίππου ἀνδριάντος δὲν ἐσκέφθησαν οἱ Χανιῶται, διότι καὶ ἡ σωζομένη κόγχη θὰ ἦτο ἐπιτηδεία πρὸς τοῦτο, ὥστε ἀκριβὲς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅ,τι ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, τὸ ὁποῖον συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν ἐπιτυμβίαν ἐπιγραφήν, ἤτοι ὅτι ἀπεφασίσθη μὲν ἡ ἵδρυσις τοῦ ἀνδριάντος (οὐχὶ ἐφίππου) καὶ κατεσκευάσθη καὶ πρὸς τοῦτο ἡ κόγχη ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ λιμένος καὶ τῇ ἀγορᾷ, ἀλλ' ὁ Σιγόνιας μαθὼν τοῦτο τὸ ἠμπόδισεν ἐκ μετριοφροσύνης, ἵνα μὴ μείνῃ δὲ κενὸς ὁ χῶρος, εἰς τὸν ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ τοποθετηθῇ ὁ ἀνδριὰς (ἡ σημερινὴ κόγχη) ἐγείρων τὴν κοινὴν περιέργειαν, ἀπεφασίσθη μετὰ τρία ἔτη νὰ τεθῇ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη πρὸς μνήμην τοῦ γεγονότος, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον πολὺ ἀμφιβάλλω, ἂν δὲν συνετέλεσε περισσότερον εἰς τὴν διαφήμισιν τοῦ μετριόφρονος Ἐνετοῦ ἀπὸ τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἀνδριάντος.

Ἡ φημιζομένη αὕτη μετριότης καὶ ἡ μοναδικὴ εὐσέβεια τοῦ Σιγόνια ἦσαν πραγματικαί, ἢ ἦσαν ἐξόχου ὑποκρισίας καὶ πονηροῦ ὑστερολογισμοῦ συνέπειαι, ὡς πιστεύει ὁ Ζαμπέλιος; Περὶ τούτου ἂς ἀποφανθῶσιν ἄλλοι.

Β'.—Ἐπιγραφὴ Μιραμπέλλου.

Ἡ δευτέρα ἐπιγραφὴ εἶναι ἐπιτύμβιος, λαξευμένη εἰς τὸ ἐπιστύλιον ἀψῖδος καμαρωτῆς ἐντὸς ἐκκλησιδίου τῆς Παναγίας Καρδιωτίσσης (γενεθλίου τῆς Θεοτόκου) ἐν τῷ σημερινῷ παραλίῳ συνοικισμῷ Ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπαρχίας Μεραμπέλλου Κρήτης. Ὁ τάφος ἦτο τοῦ Μαριπέτρου τοῦ υἱοῦ Ἐνετοῦ Καστελλάνου τοῦ Ἐνετικοῦ φρουρίου Mirabello, τὸ ὁποῖον ὡς πρωτεύουσα ἔδωκε καὶ τὸ ὄνομα εἰς τὴν ἐπαρχίαν τὴν σώζουσαν εἰσέτι τὸ ὄνομα αὐτό. Τὸ φρούριον Mirabello ἐκτίσθη, ὡς λέγεται, ὑπὸ τοῦ Γενουηνσίου κατακτητοῦ τῆς Κρήτης Ἐρρίκου Πεσκατόρη τῷ 1205 ἐπὶ τῆς θέσεως ἀκριβῶς, ὅπου ἔκειτο ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ πόλις *Λατὼ πρὸς Καμάρᾳ* (G. Gerola Monumenti Venehi dell' isola di Creta p. 236 fig. 133).

Ὁ τάφος ἔκειτο ὑπὸ τὴν καμαρωτὴν ἀψῖδα εἰσδύουσαν ἐντὸς τοῦ βορείου ἐσωτερικοῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ κατὰ νεωτέραν ἀνακαίνισιν τοῦ ναοῦ ἐξηφανίσθη ὁ καθ' αὐτὸ τάφος, διετηρήθη ὅμως ἡ ἀψὶς ἡ φέρουσα τὴν ἐπιγραφήν. Τὸ μῆκος τοῦ ἐπιστυλίου, ἐν ᾧ ἡ ἐπιγραφή, εἶναι 2,45 καὶ τὸ ὕψος τῶν γραμμάτων πεπληρωμένων διὰ μελαίνης ὕλης εἶναι $3\,^1/_2$ ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου.

Ὁ λίθος ἔπαθεν ἐνιαχοῦ φθοράν, ὅτε τὸ ἐκκλησίδιον ἦτο ἐγκαταλελειμμένον καὶ ἠρειπωμένον καὶ ἠφανίσθησαν ἀρκετὰ γράμματα ἢ ἐγένοντο ἐξίτηλα διὰ τριβῆς. Εἶναι γραμμένη εἰς δύο μακροὺς στίχους καὶ ἔχει οὕτως, μεταγραφομένη διὰ μικρῶν γραμμάτων:

«Hic jacet Laurentius [Ja] cobi Maripetri [n]obilis Cretensis Heraclioppidi Praefecti dum vixerit bene n.. to filius dilectus morte immatura coreptus anno MDCII».

Ἤτοι

«Ἐνθάδε κεῖται Λαυρέντιος ὁ ἀγαπητὸς υἱὸς εὐγενοῦς Κρητὸς τοῦ Ἰακώβου Μαριπέτρου τοῦ διοικητοῦ (Καστελλάνου) τῆς Ἡρακλεοπόλεως ἐφ' ὅσον ἔζη, ἀώρῳ θανάτῳ ἁρπαγεὶς κατὰ τὸ ἔτος 1602».

Ὥστε ὁ ἀώρως ἀποθανὼν Λαυρέντιος ἦτο υἱὸς τοῦ Ἰακώβου Μαριπέτρου, ὅστις εἶχε χρηματίσει Καστελλάνος τῆς Ἡρακλεοπόλεως καὶ εἶχεν ἀποκτήσει καὶ τὴν λεγομένην Κρητικὴν εὐγένειαν (nobilitas Cretensis).

Καὶ ὁ συντάξας τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην λόγιος Ἐνετὸς προφανῶς κατέχεται ὑπὸ τῆς ἐφέσεως νὰ ἀρχαιολογήσῃ, διὰ τοῦτο κάμνει χρῆσιν τῆς φράσεως *Praefectus Heracleoppidi* ἀντὶ τοῦ συνήθους ὅρου *Castellanus Mirabelli*. Καὶ τὸν μὲν ρωμ. τίτλον *Praefectus* μετεχειρίσθη ἀντὶ τοῦ *Castellanus*, ὅπως συνηθέστατα εἰς ἐπισήμους μάλιστα ἐπιγραφὰς τῆς ἐποχῆς ταύτης εὑρίσκομεν τὸ *Consul* ἀντὶ τοῦ *Duca*, καὶ τὸ *Proconsul*, ἢ *Praefectus militiarum* ἀντὶ τοῦ συνήθους *Capetaneus generalis*. Καὶ ταῦτα μὲν ὁπωσοῦν εὐοδοῦνται κατ' ἀναλογίαν τινά· ἀλλ' εἰς τὴν ὀνομασίαν τοῦ Μιραμπέλλου διὰ τοῦ ἀρχαιοπινοῦς Ἡρακλεοπόλεως ἐσφάλη καθ' ὁλοκληρίαν ὁ συντάξας τὴν ἐπιγραφήν, διότι οὐδεμία πόλις Ἡρακλεόπολις καλουμένη ἔκειτο ἐνταῦθα ἀλλ' ἢ *Λατὼ ἢ Καμάρα* ἢ *Λατὼ πρὸς Καμάρᾳ*, ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω. Πόλις Ἡράκλειον ἐν Κρήτῃ ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου κεῖται τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον ἢ ἐκεῖ που πλησίον ἐπίνειον οὖσα τῆς Κνωσοῦ.

Τὸ παραρχαιολόγημα τοῦτο δὲν εὐθύνει ἐξ

ἅπαντος τὸν συντάκτην τῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς ἐν ὅλῳ. Ἡ ἐσφαλμένη ὀνομασία, ὅπως καὶ τῆς προηγουμένης ἐπιγραφῆς, ἐκυκλεῖτο προφανῶς παρὰ τοῖς χρονογράφοις τῆς ἐποχῆς καὶ ὑπ' αὐτῶν ἠπατήθη ὁ γράψας τὴν ἐπιγραφήν. Τοῦτο βλέπομεν ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Barozzi φυλ: 23 ὅπου εὕρηται «Ἡράκλεια ἢ Ἡράκλειον σήμερον Κάστέλλιον Μεραμπέλλον». Ἐν δὲ τῇ Ἱερᾷ Κρήτῃ τοῦ Κορνηλίου τὸ *Ἡράκλειον* συγχέεται μὲ τὴν πόλιν *Σητείαν* (I. p. 254) καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ βιβλίου κατὰ ἄλλους βεβαίως χρονογράφους εἰς τὸ Μεραμπέλλον τοποθετεῖται τὸ *Κύταιον* ἢ καὶ ἡ *Χερσόνησος*.

Ἡ οἰκογένεια Maripetro ἦτο ἐκ τῶν γνωριμωτέρων τῆς ἐποχῆς δοῦσα πλὴν ἄλλων ὑποδεεστέρων ὑπαλλήλων καὶ τρεῖς Δοῦκας εἰς τὴν Κρήτην.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ Α. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ

ΠΑΓΑ ΛΑΛΕΟΥΣΑ*

ΠΡΩΤΗ ΠΑΤΡΙΔΑ

Ἤσκιοι, δροσιές, θρόήματα ἱερά, φωτὸς παιγνίδια,
Ψυχὲς τοῦ δάσους μυστικές, ἀπ' τὰ πουλιὰ ὡς τὰ [φίδια,
Κάτι μοῦ λέει πῶς ἔζησα μαζί σας μιὰν ἡμέρα
Κ' ἕνας τυφώνας μ' ἄρπαξε καὶ μ' ἔρριξ' ἐδωπέρα.

ΨΥΧΗΣ ΔΑΚΡΥΑ

Οὐρανογέννητη ψυχή, μὲ τοὐρανοῦ τὴ δόξα,
Ντυμένη χίλια χρώματα, χίλιες σκιὲς ντυμένη,
Τώρα μὲ μαῦρα σύννεφα, τώρα μ' οὐράνια τόξα,
Ψυχή, ἕνας κῆπος μυστικὸς τὰ δάκρυα σου προσ- [μένει.

ΑΟΙΔΟΣ

Στὰ δρομαλάκια τοῦ χωριοῦ, τὰ θλιβερὰ ἠσκιωμένα,
Τὴν ἐλεγεία τοῦ δειλινοῦ, τυφλὲ ἀοιδέ, σκορπίζεις.
Γύρω τὰ μάτια τἀνοιχτὰ σὲ βλέπουν δακρυσμένα,
Μὰ ἐσύ, σὲ ἡμέρα ἀπόκοσμη, μιὰν ἄνοιξη ἀντι- [κρύζεις.

ΠΡΟΣΕΥΧΗ

Ὡραῖε Χριστέ, τῶν μακρυνῶν προγόνων μου [εἰκόνα,
Στὰ κάλλη σου ἂν δὲν κάηκε θυμίαμα ἡ ζωή μου,
Πολεμιστής, ἀφίνοντας τὸν μάταιον ἀγῶνα,
Σοῦ ἀνάβω τὸ καντύλι σου μὲ τὴ στερνὴ πνοή μου.

ΩΚΕΑΝΟΣ

Μέγα τὸ αἰώνιο κῦμα σου τὸ ἀργοκυλᾶς, ὦ τέρας
Ὠκεανέ, καὶ μ' ἄφθαστον ἑνὸς ὀλέθρου πάθος,
Ἀνοίγεις μνῆμα ἀμέτρητο στὸ ἄστρο τῆς ἡμέρας.
Σβύνει τὸ φῶς, τρέμει ἡ ζωή, ὡς τὸ ἄφθαστο [σου βάθος.

ΣΑΠΦΙΚΟΝ ΠΑΡΑΠΟΝΟΝ

Πίσω ἀπ' τὸν λόφον ἔγυρεν ἐρωτικὰ ἡ Σελήνη,
Ἔσβυσε ἡ πούλια στὸν γλαυκὸ τῆς Λέσβος ἐλαιῶνα
Καὶ τὰ γλυκὰ μεσάνυχτα στρώνουνε γάμου κλίνη...
Ὦ σαπφικὸ παράπονον: «Ἐγὼ καθεύδω μόνα».

ΛΕΣΒΟΣ

Μ' ἔφερε κῦμα ἐρωτικὸ στῆς Λέσβος τὸ ἀκρογιάλι,
Κάτω ἀπ' τὶς γλαυκοπράσινες ἐλῆες νὰ κοιμηθῶ,
Βάζω τὴ χλόη στρῶμα μου καὶ τἄνθια προσ- [κεφάλι,
Σαπφώ, τὸ θεῖο τραγούδι σου καὶ σὲ νὰ ὀνει- [ρευθῶ.

ΣΚΛΑΒΟΣ ΠΕΤΕΙΝΟΣ

Σαλπίζει ὁ σκλάβος πετεινὸς στὸν ὄρθρο τῶν [κυμάτων:
—Ξύπνα λειβάδι πράσινο, ξύπνα ἀνθισμένε [φράχτη,
Ξύπνα βοσκὲ μὲ τὸ λευκὸ κοπάδι τῶν προβάτων!..
Καὶ τἄγριο κῦμα τοῦ ἀπαντᾷ: Μάταια σαλπί- [ζεις κράχτη!

«Παναθήναια» σελ. 171.

ANIMA RERUM

Κατάρτι, ποὺ σὲ δέρνουνε τοῦ ὠκεανοῦ οἱ ἀνέμοι,
Τοῦ λόγγου πράσινο δεντρὶ σκληρὰ ξερριζωμένο,
Τί εἶν' ἡ χλωράδα ἡ μυστική, ποὺ στὴν κορφή [σου τρέμει;
— Νὰ ξαποστάσῃ ἐκάθισε πουλάκι πλανημένο.

ΙΣΠΑΝΙΑ

Τὸ νέκταρ σου μὲ μέθυσε καὶ τὰ γλυκά σου μάτια,
Ὦ Ἰσπανία, ταξιδευτὴν στῶραῖο σου ἀκρογιάλι
Καί, τὴ μαντίλλια παίζοντας στὸ ἐρωτικὸ κεφάλι,
Μιὰ Ἀνδαλουσία μὲ σκλάβωσε στἀρχαῖα σου [παλάτια.

ΜΑΛΤΑ

Στῶν στοιχειωμένων σου σπιτιῶν τὸν ἤσκιο νυ- [χτωμένος,
Στὰ στενορρύμια περπατῶ, τὶς σκάλες σου ἀνε- [βαίνω,
Μάλτα, καὶ ἱππότης στὸν μακρὺ μανδύα τυλιγμένος,
Φορῶ σταυρὸ στὸ ξίφος μου καὶ τὸν ἐχθρὸ προσ- [μένω.

ΑΤΛΑΝΤΙΣ

Μέσα στὴν πένθιμη βοὴ τοῦ Ὠκεανοῦ, τὸ κῦμα
Κάτω ἀπ' τὰ νέφη τὴ θαμπὴ στυλώνει πυραμίδα
Καὶ κλαίει ὁ μέγας οὐρανὸς πάνω ἀπ' τὸ μέγα μνῆμα.
Προσκύνα, ὦ ναύτη! Κάτω σου κοιμᾶται ἡ Ἀτλαν- [τίδα.

ΑΛΠΕΙΣ

Παράδεισος ἀπάνω μου τῶν Ἄλπεων τὰ χιόνια
Κ' ἡ λίμνη κάτω μου ἔρωτας μὰ τὰ γλαυκὰ [νερά της.
Κ' ἐγὼ παιδὶ τῆς Ἀττικῆς, τῆς ξενητειᾶς διαβάτης,
Κλαίω γιὰ τὰ ρόδα τοῦ Ὑμηττοῦ, τοῦ Κολωνοῦ [τἀηδόνια

ΧΙΟΣ

Εὐώδιασες τὸ πέλαγος μὲ τὴν ἀνθοπνοή σου,
Πλῆθος τὰ λεμονάνθια σου σὲ γῆ καὶ σ' ἀκρογιάλι,
Κι' ὁ ναύτης ἀργοπλέοντας, ὦ Χῖος, τὴν ἀκτή σου,
Λογιάζει γάμου στέφανα σ' ἕνα ξανθὸ κεφάλι.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΜΕΝΟ ΚΑΡΑΒΙ

Μάταια μὲ κράζουν οἱ ἀκτὲς κ' οἱ τόποι μὲ καλοῦνε,
Στὶς πολιτεῖες μάταια μὲ σπρώχνουν πρίμα οἱ αὔρες.
Τραβῶ ἀνοιχτά. Τὰ μάτια μου λιμάνι δὲν θὰ ἰδοῦνε,
Μαῦρα ἔχω βάψει τὰ πανιὰ καὶ τὶς ἀντένες μαῦρες.

ΚΡΗΤΗ

Ἀπ' τὸ γαλάζιο πέλαγος σὲ ξαγναντεύω, Κρήτη!
Τοῦ δειλινοῦ τὰ σύννεφα χρυσὸ σοῦ πλέκουν [στέμμα
Κι ὁ Ἥλιος, βασιλεύοντας κατὰ τὸν Ψηλορείτη
Σμίγει τὸ αἷμα τοῦ οὐρανοῦ μὲ τὸ δικό σου τό αἷμα.

ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΣ

Μιὰ πεταλούδα χάϊδεψε λευκὴ τὸ ἀρχαῖο τὸ μνῆμα
Καὶ τίναξε τὸ χνούδι της στὸ χιόνι τοῦ μαρμάρου.
Κάποιας ζωῆς ἀλαργινῆς πιστοστρεμένο κῦμα,
Ποὺ χαιρετάει τὴν Ἠγησὼ στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ [Χάρου.

ΧΕΙΜΩΝΙΑΤΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΑ

Σκοτεινιασμένος ὁ οὐρανὸς στὸν Παρθενῶνα [γέρνει,..
Τὸν μαῦρο θόλο κάτασπρες κολόνες τὸν στηρίζουν,
Μέσα στὴν μπόρα ἡ ἀστραπὴ ἀνάερα φίδια σπέρνει
Κ' οἱ κεραυνοὶ τὸν χαιρετοῦν, χωρὶς νὰ τὸν ἀγ- [γίζουν.

ΞΕΝΗΤΕΙΑ

Ξένος ὁ τόπος κι' ὁ καιρὸς κ' οἱ ἄνθρωποι ὅλοι ξένοι.
Μέσ' στὴ μεγάλη μοναξιὰ μάταια ζητῶ ἕναν φίλο,
Μὰ ἐκεῖ ποὺ παραδέρνομαι στὴ νύχτα τὴ θλιμένη,
Ἀκούω γλυκὸ τὸ γαύγισμα τοῦ σπιτικοῦ μου [σκύλου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΖΟΥΦΡΕΣ

Μάταια σ' ἀποζήτησεν ἐχτὲς τὸ νέο φεγγάρι,
Τῆς νύχτας ἀγαπητικέ, σ' ἀκρογιαλιά, σὲ κῦμα.
Τώρα ἡ νυχτιὰ ἡ ἀφέγγαρη ἐσένα σ' ἔχει πάρει
Καὶ τὸ φεγγάρι ἀπλώθηκε κρύο στὸ κρύο σου [μνῆμα.

ΔΕΛΦΟΙ

«Δὲν ἔχει δάφνη μάντισσα καὶ σπίτι πιὰ ὁ Θεός...»
Μέσ' στὴ βραχώδη τὴν ἐρημιὰ παραμιλάει ἡ Πυθία.
Στὶς Φαιδριάδες ἄγριες πέφτει χλωμὸ τὸ φῶς
Καὶ δάκρυα στάζει, δάκρυα βουβὰ ἡ Κασταλία·

ΜΥΚΗΝΑΙ

Νεκρὰ σκεπάζουν σύννεφα τῶν Μυκηνῶν τὰ [τείχη.
Παλάτια, τάφοι, ὅλα βουβὰ κι' ἀσάλευτος ὁ ἀγέρας,
Σὰν ὄνειρον ἀλαργινὸ μιᾶς παναρχαίας ἡμέρας.
Καὶ μέσ' στοῦ ὀνείρου τὰ βαθειὰ φιλιῶν καὶ [θρήνων ἦχοι.

ΟΛΥΜΠΙΑ

Ὦ φῶς καὶ χλόη καὶ νερὰ καὶ κρυσταλλένιε ἀέρα,
Ζωὴ καὶ χάρο ἀσύγκριτα τὰ σμίξατε ἐδωπέρα.
Κ' ἐδῶ ἡ 'Ολύμπια ἡ ζωὴ τὰ μάτια ἂν ἔχῃ [κλείσει,
Τόσο γλυκὰ κοιμήθηκε, ποῦ λές: κι' ἂς μὴν [ξυπνήσῃ.

ΚΥΠΡΟΣ

'Απ' τὴν Παφίτισσα θεά, ὦ Κύπρος, μιὰ ἀντη-[λιάδα
Χρυσώνει ἀκόμα ἐρωτικὰ τὰ ὡραῖα τὰ χωματά [σου.
Κι' ἀπ' τοὺς βεβήλους κρύβοντας τὴ μυστικὴ [ὠμορφάδα,
Νυχτοδιαβαίνει ἡ Ρήγαινα μὲς στὰ χαλάσματά [σου.*

* *Ἡ 'Ρήγαινα τῆς κυπριακῆς παραδόσεως, ἡ 'Αφροδίτη κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Σίμου Μενάρδου.*

ΠΑΡΑΠΟΝΟΝ

Χρόνια στὸν κάμπον ἔρημο τὸ δέντρο τῆς ζωῆς μου
Καὶ τὸ χινόπωρο ἄνθισες, ἄνθος λευκό, μπροστά [μου.
Τί τάχα ἂν ἄνοιξη μηνᾶς τῆς σκοτεινῆς ψυχῆς μου;
'Αλλοίμονο! ἄργησες νάρθῃς κ' εἶνε βαρειὰ ἡ [σκιά μου.

ΚΟΛΠΟΣ ΚΑΤΑΡΡΟΥ

'Ολύμπιο γέλιο κι' ὄνειρον ὁ Κόλπος τοῦ Κα-[τάρου,
Ποτέ του δὲν καθρέφτισε τὴ σκοτεινιὰ τοῦ χάρου
Στὰ σμαραγδένια βάθη του, στὰ πράσινά του [πλάτη.
Κ' ἡ Τσερναγόρα ἀπάνω του μιᾶς 'Ιλιάδος κο-[μάτι.

ΑΡΧΑΙΟΣ ΤΑΦΟΣ

Ἄνοιξε ὁ τάφος κ' ἔλαμψε σὰν ἥλιος τὸ χρυσάφι
Καμαρωμένοι οἱ θώρακες, σεμνὰ τὰ δαχτυλίδια,
Ἴδια στολίδια τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου τὰ ἴδια.
Μιὰ προσωπίδα μέσα σας χαμογελάει,- ὦ τάφοι!

ΚΟΡΙΝΘΟΣ

Ἀπ' τὴν ξερὴν ἀνηφοριὰ στὸν ἥλιο ἀποσταμένος,
Τοῦ ἀρχαίου ναοῦ προσκυνητής, πέφτω βαριὰ [στὸ χῶμα
Κοιμοῦμαι κι' ὀνειρεύομαι: Στὴν Κόρινθο εἶμαι [ξένος,
Στὴν ἀγκαλιά μου εἶν' ἡ Λαΐς καὶ μὲ φιλεῖ στὸ [στόμα.

Φρεατύς, Μάϊος - Δεκέμβριος 1906.

ΠΑΥΛΟΣ ΝΙΡΒΑΝΑΣ

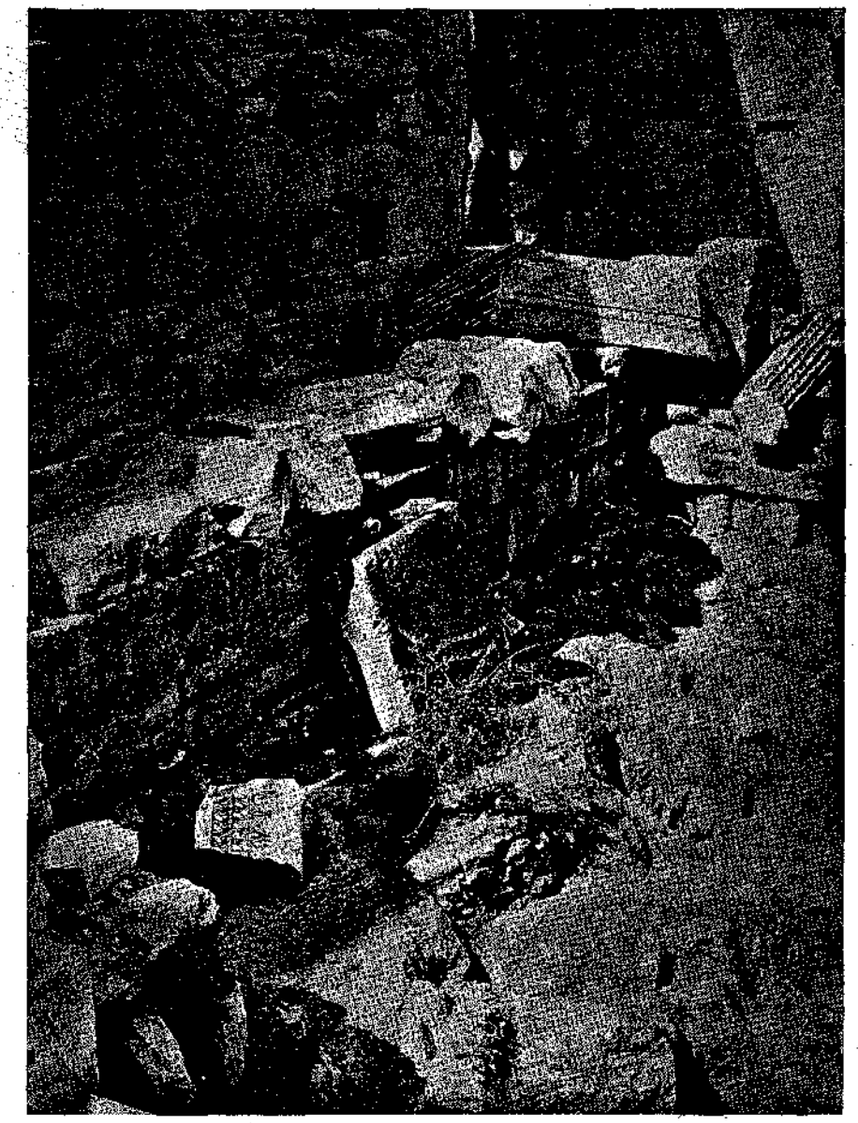

ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΤΟΠΙΑ — Η ΙΕΡΑ ΕΛΑΙΑ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ — ΦΩΤΟΓΡ. Σ. ΚΟΚΚΟΛΗ

ΜΕ ΤΟΝ ΠΕΖΟΒΟΛΟ

Τὸ γιαλό, γιαλό,
ψαράκια κυνηγῶ.

Εἰς ποῖον ἄλλον θὰ ἤρμοζε, καὶ διὰ στόματος τίνος θὰ ἐμέλπετο καταλληλότερον ἢ ἐπῳδὸς αὐτή, παρὰ διὰ στόματος τοῦ φίλου μας Τριαντάφυλλου τοῦ Κηπουροῦ; Γυμνόπους καθὼς ἦτον ὅλην τὴν ζωήν του, πότε νὰ φυτεύῃ καὶ νὰ σκαλίζῃ, ἢ νὰ ποτίζῃ καὶ νὰ κατευθύνῃ τὸ νερὸν εἰς τ' αὐλάκια τοῦ περιβολιοῦ, πότε νὰ τρέχῃ ὅλους τοὺς γιαλούς, ἀπὸ ἀμμουδιὰν εἰς ἀμμουδιὰν καὶ ἀπὸ ἀγκάλην θαλάσσης εἰς ἀγκάλην, μὲ τὸν πεζόβολον ἐπὶ τοῦ ὤμου τοῦ δεξιοῦ, μὲ τὸν τορβᾶν ὑπὸ τὴν ἀριστερὰν μασχάλην . . . Ἵστατο ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρόν, ἐνήδρευε, κατεσκόπευε τὰ κοπάδια τῶν μικρῶν ὀψαρίων νὰ βόσκουν εἰς τὸν πάτον, νὰ πλέουν εἰς τὸν ἀφρόν, κοντὰ εἰς τὴν ἄμμον ἔξω, εἶτα, ὡς ἐπιδέξιος τοξότης, ἔτεινε τὸν πεζόβολον, τὸν ἐξεσφενδόνιζε ταχὺς — καὶ ποῦ νὰ φύγουν τὰ ταλαίπωρα τὰ μικρὰ ψαράκια ἀπὸ τοὺς βρόχους του τοὺς φονικούς;

Εἶτα ἐθαλάσσωνεν ἕως τὸ γόνα, ἔδραχνεν ἠρέμα τὸν πεζόβολον ἀπὸ τὴν κορυφήν, τὸν ἀνέβαζε, τὰ βρόχια μὲ τὰς μολυβήθρας ἔπιπτον κάθετα, τὸν ἔσυρεν ἔξω καὶ τὸν ἐτίναζεν ἐπὶ τῆς ἄμμου, τρία βήματα ἀπὸ τὸ κῦμα. Ἐπήδων, ἥσπαιρον, ἔστιλβον μὲ λέπια ἀργυρᾶ τὰ καϋμένα τὰ ψαράκια, καὶ λαχταριστὰ ἀκόμα ὁ Τριαντάφυλλος μὲ τὸν τορβᾶν τὰ ἔφερεν εἰς τὸν κῆπον του. Ἐκεῖ ἤναπτε φωτιάν, καὶ ἀφοῦ ἔρριπτεν ὀλίγον ἅλας, τὰ ἔψηνε· τὰ παιδάριά του τὰ μικρὰ τὰ ἥρπαζον μισοψημένα ἀπὸ τὴν ἀνθρακιάν, εἶτα ὁ πατὴρ τοὺς τὰ ἐμοίραζεν, ἔδιδε κ' εἰς τὴν ἔγκυον γυναῖκα του, ἔτρωγε κι' αὐτός, προσέφερε καὶ εἰς τοὺς παρατυχόντας πελάτας ἢ ἐπισκέπτας τοῦ περιβολίου.

Ἦτο δειλινὸν ἀκόμη. Ὕστερα ὁ ἥλιος ἐχαμήλωνεν, ὀλίγον ἀκόμη, κ' ἔμελλε νὰ κρυφθῇ ὀπίσω ἀπὸ τὸ βουνόν, νὰ βασιλέψῃ. Εἶτα ὁ κηπουρὸς ἤντλει νερὸν ἀπὸ τὴν πλατεῖαν γούρναν, τὴν ἀντὶ φρέατος, ἐγέμιζε τὴν στέρναν, τὴν ἀπέφραττεν, ἀπέλυε τὸ νερόν, τὸ ἐμοίραζε στ' αὐλάκια, καθὼς πρὸ μικροῦ εἶχε μοιράσει τὰ μισοψημένα ψαράκια εἰς τὰ τεκνία του. Μὲ τὴν τσάπαν καὶ μὲ τοὺς πόδας τοὺς γυμνούς, μὲ τὰς χεῖρας τὰς τυλώδεις, ἐβάθυνεν, ἔφραττεν, ἄνοιγεν αὐλάκια, κατεύθυνε τὸ νερόν, κ' ἐπότιζεν ὅλα τὰ λάχανα τοῦ κήπου του.

Εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα ἦτον εὔθυμος, καὶ δὲν ἔπαυε νὰ τραγουδῇ.

Τὸ γιαλό, γιαλό,
ψαράκια κυνηγῶ.

Τὸ δίστιχον αὐτό, τὸ χορειαμβικὸν ἢ χωλιαμβικόν, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα (λ. χ. Πάπια τοῦ γιαλοῦ,—μὴν ἀγαπᾷς ἄλλοῦ, καί, Ἄστρο τῆς αὐγῆς—πῶς ἄργησες νὰ βγῇς)· ἴσως συμπληρῶνουν τὸν ρυθμόν, ὅπως καὶ ποικίλλουν τὴν μονοτονίαν, κατόπιν τῆς περιττῆς συλλαβῆς τοῦ πολιτικοῦ στίχου, μετὰ τὸν ὁποῖον ἔρχονται ὡς ἐπῳδός. Πλὴν τί λέγω;

Μήπως ὅλα τὰ λυρικὰ μέτρα δὲν πρέπει νὰ εἶν' ἐλεύθερα, κατὰ συνθήκην ὑπηρετοῦντα τὸ μέλος, ὅπως συμβαίνει εἰς τὴν ἀρχαίαν χορικὴν ᾠδὴν καὶ εἰς τὴν ψαλμῳδίαν τῆς ἐκκλησίας μας—μὲ τὰς στροφὰς—ἀντιστροφὰς ἢ εἱρμοὺς καὶ τροπάρια, καὶ μὲ τὰς ἐπῳδοὺς ἢ καταβασίας.

***

Ὕστερα, ὅταν ὁ ἥλιος εἶχε κρυβῇ ὄπισθεν τοῦ βαθυπρασίνου βουνοῦ ἀντικρύ, φέρων πρόωρον νύκτα εἰς ὅλα τὰ δροσερὰ ἀνθισμένα παράλια, ἤρχοντο εἰς τὸν κῆπον, σχεδὸν τακτικὰ τὴν ὥραν αὐτήν, συνοδεύουσαι τὰ παιδία, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, ἀφελεῖς κι' ἀνοιχτόκαρδες, ἡ παραμάνες τῶν πλουσίων οἰκογενειῶν τοῦ Τυρνάβου, τῶν Τρικκάλων καὶ τῆς Λαρίσσης, ὅσαι ἠγάπων νὰ παραθερίζουν εἰς τὴν γλυκεῖαν μικρὰν νῆσον. Ὁ Τριαντάφυλλος, φαιδρὸς πάντοτε, ἐπεριποιεῖτο ἄβρῶς τὰς πελάτιδας ταύτας, ρίπτων πολλοὺς ἀστεϊσμούς, πάντοτε ποικίλους, καὶ τοὺς ἰδίους πάντοτε, ἐν σχέσει πρὸς τὴν εὐθύτητα ἢ τὴν καμπυλότητα τῶν καρπῶν τῆς κηπουρικῆς του, σικυοειδῶν ἢ ἄλλων, τοὺς ὁποίους ἐπώλει ἢ προσέφερεν εἰς αὐτάς, φιλεύων ἐλευθερίως τὰ παιδία, τὰ ὁποῖα ὅμως, αὐστηρᾶς ἀνατροφῆς συνήθως, εἶχον διαταγὴν τῶν γονέων νὰ μὴ βάζουν τίποτε εἰς τὸ στόμα των. Ἡ παραμάνες ὅμως δὲν ἦσαν ὑπὸ τοιαύτην ἀπαγόρευσιν. Ἤκουον γελῶσαι τοὺς ἀστεϊσμοὺς τοῦ Τριαντάφυλλου, ἐπὶ παρουσίᾳ τῆς φαμελιᾶς του — μιᾶς γυναικὸς κοντούλας, ἁπλοϊκῆς, σιωπηλῆς—καὶ κανεὶς δὲν ἐσκανδαλίζετο.

Τὴν γυναῖκα ταύτην, ὅταν τὴν ἐνυμφεύθη ὁ Τριαντάφυλλος, δεκαπεντοῦτιν, τὴν ἐνουθέτησεν ἐφάπαξ καὶ τῆς εἶπε μόνον τὰ ἑξῆς· «Κύτ-

ταξε, μικρὴ νοικοκυρούλα, ἐγὼ ποῦ μὲ βλέπεις, ἔχω ἕνα ἐλάττωμα ποῦ δὲν μπορῶ νὰ τὸ κόψω· τὸ νὰ λέω πολλὰ λόγια· μὰ τὸ ἐλάττωμα αὐτὸ τὸ ἔχω ὡς εἶδος ἐμπόρευμα, ἢ καὶ ὡς μόστρα στὸ ἐμπόριό μου. Τὸ λοιπόν, κύτταξε, ἀφοῦ ἐγὼ λέω πολλά, ἐσὺ νὰ σιωπαίνῃς, γιατὶ ἀλλοιῶς δὲν θὰ κάμουμε χωριὸ μαζί».

Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, *μακαρία ἡ ὥρα*· τὴν συνταγὴν αὐτήν, ἡ μικρὴ γυναικούλα τὴν ἔκαμε κομπόδεμα στὰ κλώνια τῆς μανδήλας της, καὶ ἦτο πλέον σπάνιον ἂν τὴν ἤκουσε κανεὶς ἔκτοτε νὰ ὁμιλῇ.

Κατόπιν ἀπὸ τὰς παραπαΐδας καὶ τὰ μικρά, συχνὰ ἤρχοντο ζητοῦντες ἀναψυχὴν ἐκεῖ τ' ἀφεντικὰ καὶ ἡ κυράδες, καὶ ὅλους τοὺς ἐπεριποιεῖτο μὲ ἁπλότητα ὁ ἄξιος κηπουρός. Ὦ, πόσον τὰ ἡλιοβασιλέματα ἐκεῖνα, ἀνάμεσα εἰς τὴν χλόην καὶ τὰς ἀναδενδράδας, ἐπερνοῦσαν φαιδρά, δροσερὰ καὶ μυροβόλα.

***

Ἔπειτα, τὰς Κυριακὰς τὸ πρωΐ, συνήθως ὁ Τριαντάφυλλος ἐφόρτωνε τὸ γαϊδούρι του ἀπὸ κηπουρικὰ προϊόντα, κ' ἐπήγαινεν εἰς τὸ χωρίον διὰ νὰ πωλήσῃ. Διήρχετο τοὺς πρώτους δρομίσκους μὲ τὰς ἀραιὰς οἰκίας, κ' ἔφθανεν εἰς τὴν ἀγοράν. Εἰς κάθε δεκάδα κολοκυθιῶν ἢ τριακοντάδα μπαμιῶν, εἰς κάθε μισὴν ὀκὰν τομάτες ποῦ ἐπώλει, ἔρριπτεν ἕνα ἀστεϊσμὸν εἰς τὴν προκύπτουσαν ἀπὸ τὸν χαμηλὸν ἐξώστην τῆς οἰκίας πελάτιδα, εἰς πᾶσαν δεκάραν τὴν ὁποίαν εἰσέπραττεν, ἐσφενδόνιζεν ἄκακόν τινα βωμολοχίαν πρὸς τὸν ἀγοραστήν.

Εἰς τοὺς κεντρικωτέρους δρομίσκους, γύρω εἰς τὴν ἀγοράν, ἐκεῖ ἀντίκρυζεν ἕνα ἀνταγωνιστὴν εἰς τὸ ἐμπόριον, τὸν Ἀντώνην τὸν Κανταράκιαν μὲ τὸν ὄνον του καταφορτωμένον. Εὔθυμος ἐπίσης ἦτο, ἀλλὰ μόνον κἄποτε ὀλίγον «ζόρικος». Τὸν γαϊδαρόν του τὸν εἶχε μάθει ὑπακοὴν καὶ γυμναστικήν, ἀκόμη καὶ «γνῶσιν», καθὼς ἐκαυχᾶτο ὁ ἴδιος. Ἐπροπορεύτο τὸ ζῶον, ἠκολούθει συνήθως ὁ κύριός του. Εἶτα, ὅταν ἤθελε νὰ τὸ σταματήσῃ, αἴφνης ἔκραζε.

— Βρὲ σύ, στάσου!

Καὶ τ' ὀνάριον ἵστατο.

Ἄλλοτε, ὅταν μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ὄνου, καμμία πελάτις κατερχομένη ἀπὸ οἰκίαν ἐπαρουσιάζετο, ὁ Ἀντώνης ἐφώναζε.

— Βρὲ σύ, μεταβολή! ἔλα 'δῶ!

Καὶ τ' ὀνάριον ἐγύριζε, κ' ἤρχετο 'πίσω.

Ὅταν ὅμως συνέβαινε νὰ προπορεύεται ὁ ἄνθρωπος τοῦ ὄνου, τότε τὸν ἔκραζε.

— Ἔλα γλήορα, βρέ!

Καὶ τὸ ζῶον ἐτάχυνε τὸ βῆμα καὶ τὸν ἔφθανεν.

Ὅλ' αὐτὰ εἶχον κάμει ἀρκετὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸ πλῆθος, κι' ὁ κὺρ Ἀντωνάκης ὁ Ρήγας, ἔξυπνος δικολάβος τοῦ τόπου, εἶχεν ἀναγγείλει ὅτι ἐπροτίθετο νὰ συντάξῃ ἐγκώμιον εἰς τὰς ἀρετὰς τοῦ ὄνου. — Τέλος, ὅταν εἶχε ξεπουλήσει ὁ Κανταράκιας, ἔμβαινεν εἰς καπηλεῖον διὰ νὰ πιῇ, μαζὶ πάντοτε μὲ τὸν ἀνταγωνιστήν του Τριαντάφυλλον καὶ μὲ ἄλλους *τριάντα φίλους* (καθὼς ἔλεγεν ὁ εἰρημένος κὺρ Ἀντωνάκης) τὰ μισὰ τὰ λεπτὰ ἀπὸ ὅ,τι εἶχεν εἰσπράξει. Τότε ἔδιδεν αὐστηρὰν διαταγὴν εἰς τὸν γαϊδαρόν του.

— Νὰ σταθῇς, βρὲ 'σύ, ἐδῶ ἀπ' ἔξω, καὶ νὰ μὴν κουνηθῇς. Τἀκοῦς;

Καὶ τὸ ζῶον ἐδείκνυεν ἐν τῷ ἅμα σχῆμα ταπεινώσεως καὶ ὑπακοῆς.

— Ὁλόρθα τ' αὐτιά σ'! μὴν τὰ κατεβάζῃς.

Ὁ ὄνος ὤρθωνε τὰ ὦτα, κ' ἔμενεν ἐπὶ ὥρας πράγματι ἀκίνητος.

***

Ἄλλος ἀντίζηλος τοῦ Τριαντάφυλλου εἰς τὰ χωρατά, πλὴν μόνον ἐν καιρῷ τῶν δημοτικῶν ἐκλογῶν, ἦτον ὁ Γιάννης ὁ Κούκιας. Ὁ δυστυχὴς οὗτος, μὲ τὸ ἕνα χέρι, τὸ ἀριστερόν, ποῦ εἶχεν, ἔκαμνεν ἀρκετὰ καλὰ τὴς δουλειές του. Ἔβοσκε πρόβατα, κ' ἐκαλλιέργει χωράφια. Χηρεύσας μὲ δυὸ ὀρφανά, εἶχε λάβει δευτέραν γυναῖκα.

Ἐν εἴδει κοσμικῆς πανηγύρεως, καὶ σχεδὸν ὡς ἀποκρηάτικη ἑορτή, διεξήγετο ὁ ἐκλογικὸς ἀγὼν εἰς τὸ χωρίον. Τὰ δύο «μπουλούκια» σπανίως ἔφθανον μέχρι τραγικοῦ τόνου εἰς τὰς ἐκδηλώσεις των· συνήθως ἐχόρευον ἀντικρὺ ἀλλήλων εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς ἀγορᾶς, καὶ πότε περιήρχοντο μὲ φωνὰς καὶ μουσικὰ ὄργανα τοὺς μαχαλάδες. Τὸ μόνον στοίχημα ποῦ ἔβαζαν, ἢ μᾶλλον, τὸ τάξιμο ποῦ ἔκαμναν μερικοί, ἦτο, ἂν κερδίσῃ τὸ κόμμα τους, εἰς τὰ ἐπινίκια νὰ χορεύσουν ξυπόλυτοι καὶ ὄχι ὑποδεδεμένοι.

Τώρα, ὁ Κούκιας μὲ τὸν Τριαντάφυλλον συνέπιπτε πάντοτε νὰ εἶνε ἀπὸ δύο κόμματα. Πῶς τοῦτο; Ἴσως, ὅταν τὸ ἓν κόμμα ἐξησφάλιζε τὴν κατοχὴν τοῦ ἑνός, ἄφινε τὸν ἄλλον νὰ τὸν νέμεται τὸ ἄλλο κόμμα ἢ ἴσως καὶ αὐτὰ τὰ δύο ἄτομα οὕτω ἤθελον, ἐπειδὴ ἀλλοιῶς «δὲν θὰ εἶχε χάζι.» Καὶ τὸ πᾶν ἦτο πῶς «νὰ κάμουν χάζι».

Λοιπὸν ἐχόρευεν ὡς ἀρκούδα ὁ Κούκιας, ἢ ἐφώρμα ὡς «καραμάνης» τάχα κατεπάνω εἰς τὸν Τριαντάφυλλον. Ὁ δεύτερος ἀπήντα διὰ

κωμικοῦ μορφασμοῦ καὶ γρυλλισμοῦ, κ' ἔκαμνε τόσα «κατσαμάκια», ὥστε ὁ πρῶτος δὲν ἠδύνατο νὰ τὸν φθάσῃ. Τότε ὁ Κούκιας ἐμυκᾶτο τρομακτικὰ ὡς ταῦρος, καὶ ὁ Τριαντάφυλλος ἐσφύριζε τὰ προστάγματα τῶν βουκόλων, δι' ὧν ἐζήτει τάχα νὰ ἐπαναφέρῃ τὸν Κούκιαν εἰς τὴν μάνδραν του. Πλατεῖς γέλωτες διέτρεχον ὅλας τὰς τάξεις ἀπὸ τὰς δύο ὁμάδας, καὶ ὅλοι ἔμενον εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν παράστασιν.

* * *

Καὶ ὅμως, τίς νὰ τὸ ἔλεγε; Αὐτὸς ὁ τόσον εὔθυμος ἄνθρωπος καὶ φαιδρός, ἐπέσυρε τῆς συμφορᾶς τὴν σκληρὰν μάστιγα. Εἶδε τὴν δυστυχίαν, τὴν νόσον καὶ τοὺς θανάτους νὰ πλήττουν τὴν μικρὰν καλιάν του, εἰς τὴν ἀγροτικὴν καλύβην τὴν ὁποίαν εἶχε κτίσει παρὰ τὸν φράκτην εἰς τὴν ἄκρην τοῦ κήπου.

Ἡ φαμίλια του, ἐκείνη ἡ μικρὰ σιωπηλὴ γυναικούλα, ἀφοῦ ἐγέννησεν ἓν ἀκόμη τέκνον, ἀρρώστησε καὶ ἀπέθανε. Εἶτα τὸ νεογνὸν αὐτὸ ἐπῆγε κατόπιν της, ὡς νὰ ἤλπιζε νὰ εὕρῃ θάλπος εἰς τὰ νεκρωμένα στήθη. Εἶτα δύο ἄλλα παιδία, τὸ ἓν τριῶν ἐτῶν, τὸ ἄλλο πέντε, αὐτὰ ἐκεῖνα ποῦ ἅρπαζαν τὰ ψαράκια μισοψημένα ἀπὸ τὴν ἀνθρακιάν, ἔπεσαν κι' ἀπέθαναν.

Ἄχνη μελαγχολίας ἐπεκάθισεν εἰς τὴν ἡλιοκαῆ ὄψιν τοῦ φαιδροῦ κηπουροῦ, τοῦ πεζοῦ ἁλιέως. Δύο μαῦροι λακκίσκοι ὑγροὶ ἐσκάφησαν ὑπὸ τὰ βλέφαρά του, ἐνῷ, δύο ἴχνη γελαστικοῦ μορφασμοῦ ἐφαίνοντο ἀκόμη περὶ τὸ στόμα του.

— Μ' ἐμάδησε ἡ μπόρα, εἶπε, σὰν *τριαντάφυλλο* ποῦ εἶμαι.

Καὶ μετὰ καιρὸν ὕστερον, εἰς τὰς παρηγορίας τῶν φίλων ἀπεκρίνετο.

— Μοῦ ἔρριξε ὁ Χάρος τὸν πεζόβολο!

Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ

ΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΜΑΣ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς τὴν σειρὰν αὐτὴν τῶν *Συγγραφέων* μας ὁποῦ δημοσιεύουν τὰ *Παναθήναια*, παρουσιάζομεν σήμερον ἕναν ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοτέρους καὶ ἀγαπητοτέρους συνεργάτας μας, τὸν κ. Ξενόπουλον, ζωγραφισμένον ἀπὸ τὸν κ. Κωστῆν Παλαμᾶν. Τὰ *Παναθήναια* εὐχαριστοῦν θερμῶς τὸν ποιητὴν διὰ τὴν ἔκτακτον αὐτὴν συνεργασίαν του, τὴν ὁποίαν θὰ ἐκτιμήσουν βέβαια καὶ οἱ συνδρομηταί μας, μολονότι ἡ γλωσσική της μορφὴ διαφέρει ἀπὸ ἐκείνην μὲ τὴν ὁποίαν δημοσιεύονται συνήθως τοιαῦτα ἄρθρα εἰς τὰ *Παναθήναια*. Σ. τ. Δ.

Τὸν ξέρω ἀπὸ καιρό. Ἡ γνωριμιά μας σὰ νερὸ ἥσυχο, χωρὶς γεύση· συνηθισμένη, καὶ σὰν πεζή. Φίλος μου παιδικὸς δὲν στάθηκε ἀπὸ κείνους ποὺ ἀδύνατο νὰ τοὺς ξεγράψῃ ὁ λογισμός σου, καὶ μακριά σου σὰ σταθοῦν, κι ἀδιάφοροι ἂν καταντήσουν. Δὲ θυμᾶμαι νὰ τὸν ἀπάντησα σὲ καμιὰν ὥρα τῆς ζωῆς μου κρίσιμη, σὲ καμιὰ τραγικὴ στιγμή. Δὲ μοῦ πρόβαλε στὸ γλυκοχάραγμα τῆς νιότης τῆς στοχαστικῆς, καὶ δὲν κάθησε ράθυμα μαζί μου σ' ἕνα λιθάρι ἀπάνου, μέσ' στὰ τρίστρατα, μ' ἕνα βιβλίο στὸ χέρι, καλῶντας με νὰ σκύψω κ' ἐγὼ καὶ νὰ διαβάσω μέσα στὸ βιβλίο κάτι πρωτοφανέρωτο καὶ γλυκύτατο, γιὰ νὰ τραβήξουμε ὕστερα χεροπιαστοὶ κατὰ τὸ δρόμο ποὺ μαυρολογᾷ στὸ βάθος του τὸ ἱερὸ Δάσος. Δὲ μοῦ πρόβαλ' ἔτσι, καθὼς μοῦ πρόβαλε ὁ Καμπᾶς, ὁ ποιητὴς τῶν ἀλησμόνητων «Στίχων», ἢ ὁ Δροσίνης. Δὲν τὸν εἶδα, καθὼς εἶδα τὸ Μητσάκη καὶ τὸ Βιζυηνὸ νὰ σπαράζουνε μπροστά μου μέσα στὸ σιδερένιο χέρι μιᾶς φρενιασμένης Ἐρινύας ποὺ τοὺς ἔσφιγγε. Δὲν τὸν ἄκουσα νὰ ξεφωνίζῃ ἀσυνείδητα, καθὼς ἄκουσα μιὰ μέρα κάπου ριγμένο σ' ἕνα κάθισμα τὸν Ἀναστάσιο Βυζάντιο, σὰν ἀπὸ τὴ συνείδηση τῆς ἀρρώστιας ποὺ σὲ λιγάκι θὰ τὸν ἔφερνε στὸν τάφο, καὶ ξεχνῶντας ὅλη του τὴ γαντοφορεμένη ἀττικοπρόσωπη ἀρθρογραφία, δὲν τὸν ἄκουσα νὰ ξεφωνίζῃ τὸ στίχο τοῦ Σολωμοῦ· «Εἶν' ὁ νοῦς μου ἔρμος κόσμος ποῦ χαλιέται». Δὲ μοῦ γέννησε ποτὲ τὴν ἀνήσυχη μαζὶ καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ ἐντύπωση διαβατικοῦ μετέωρου, σὰν τὸ πέρασμ' ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ἑνὸς Πολυλᾶ, ἑνὸς Ψυχάρη. Μὲ κανένα δρᾶμα καὶ μὲ κανένα εἰδύλλιο δὲν πλέχτηκε ἡ γνωριμιά μας. Νοικοκυρίστικη γνωριμιά.

Ὅμως ἡ νοικοκυρίστικη γνωριμιά μας πλέχτηκε, ἥσυχα καὶ διακριτικά, στὸ ναό. Δὲν ἀπαντηθήκαμε στὴν ἀγορά. Εἶταν ὁ καιρὸς τῆς φιλολογικῆς «Ἑστίας». Χειραφετημένη ἀπὸ τὸ συντηρητικώτατο Διομήδη, πρῶτα μὲ τὸν Κασδόνη, κ' ὕστερα μὲ τὸ Δροσίνη, κοίταζε δειλὰ

καὶ σιγά, καὶ κάποτε καὶ πιὸ τολμηρά, νὰ γίνῃ ὄργανο μιᾶς διανοητικῆς ζωῆς καὶ σημάδι μιᾶς τέχνης ποῦ ἀγωνίζεται νὰ πιστοποιήσῃ πῶς ὑπάρχει, ἀπὸ βιτρίνα ποὺ εἶτανε χρήσιμων ἢ διασκεδαστικῶν ἀντικείμενων γιὰ τὶς οἰκογένειες. Βλεπόμαστε πότε στὸ γραφεῖο τῆς «Ἑστίας», πότε στὸν περίπατο, πάντα σχεδὸν ἀλλάζοντας λόγια σχετικὰ μὲ τὶς ἀγάπες τοῦ νοῦ μας, μὲ τῆς ἀγάπης μας τὶς φροντίδες. Ἀγάλια ἀγάλια, καὶ χωρὶς νὰ τὸ στοχαστῶ, βρέθηκε ὁ Ξενόπουλος ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ παλιοὺς καὶ ἀπὸ τοὺς μετρημένους φίλους ποὺ παντοῦ τὸν ἀπαντᾷς, εἴτε τραβᾷς τὸ δρόμο σου, εἴτε κάθεσαι στὸ σπίτι σου, εἴτε ἱδρώνεις ἀπὸ τὴ δουλειά, εἴτε κυνηγᾷς τὴν ἰδέα, εἴτε μελετᾷς, εἴτε καπνίζεις, εἴτε εἶσαι μὲ τὰ νεῦρα σου, εἴτε εἶσαι μὲ τὰ παιδιά σου, εἴτε στὴν οἰκογενειακή σου ἡσυχία, εἴτε στὰ φιλολογικά σου μαλλώματα, καὶ ποὺ πάντα τὸν καλοβλέπεις, καὶ πάντα σοῦ εἶναι καλοπρόσδεχτος, καὶ ποὺ ποτὲ δὲ σ' ἐνοχλεῖ καὶ ποὺ ποτὲ δὲ σοῦ ἔρχεται νὰ τὸν πνίξῃς, καθὼς συχνὰ πυκνὰ τυχαίνει στὴ ζωή μας ἐμᾶς. Μερικῶν ἡ συναναστροφὴ σὲ κρατάει σ' ἕνα νευροσάλεμα, ἀπὸ τὰ πιὸ ἀποσκεπασμένα, ὡς τὰ πιὸ ξεχυτά· γίνεται κανείς, μὲ μερικοὺς γνωρίμους του, κατὰ τὰ κέφια του καὶ κατὰ τὴν περίσταση, ψάρι, ζίζηκας, ἀρνί, σκυλλί, γάτα.

Μὲ τὸν Ξενόπουλο, ἀρνάκι· μὲ τοὺς ἄλλους, καὶ μὲ τοὺς πιὸ ἀγαπημένους μου, προσεχτικός, δειλός, μετρημένος, ξαμμένος, κρύος. Μὲ κεῖνον τίποτε ἀπ' αὐτά. Στὸ πλάϊ του, ἥσυχος καὶ ἥμερος. Μὲ κερνάει ἡ παρουσία του κάτι σὰν προμήνυμα μιᾶς γλυκειᾶς νιρβάνας. Μπορεῖ νὰ χαμογελῶ τὴν ὥρ' αὐτή, μὰ τὸ χαμογέλιο μου δὲν ἔχει τίποτε τὸ πονηρό. Εὐλογημένος ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἡ παρουσία του βυθίζει σὲ κάτι τι σὰν προμήνυμα μιᾶς γλυκειᾶς νιρβάνας. Δὲν ξεχνῶ τὸ λόγο τοῦ Σολωμοῦ: «Δὲ ζῇ κανεὶς καλὰ παρὰ μόνος». Μὲ τὸν Ξενόπουλο ποτὲ δὲν στενοχωρήθηκα· θέλω, μιλῶ· θέλω, τραγουδῶ· θέλω, διαβάζω· θέλω, βουβαίνομαι· θέλω, τοῦ ἀποκρίνομαι· θέλω, τὸν ρωτῶ. Δὲν τὴν παραδέχομαι τὴ γνώμη του; τίποτε δὲ μὲ στενεύει νὰ τὴν πολεμήσω τῇ γνώμη του. Μπορεῖ καὶ μὲ μασσημένα λόγια νὰ τοῦ δώσω νὰ καταλάβῃ, μπορεῖ καὶ νὰ μὴν τοῦ δώσω καμμιὰν ἀπάντηση. Μὲ τὸν Ξενόπουλο εἶμαι *ὅπως εἶμαι μόνος μου*. Πρέπει νὰ εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἢ πολὺ διαλεχτὸς ἢ πολὺ ἁρμονισμένος μὲ τὴν ψυχή σου γιὰ νὰ τὴν ἀφίνῃ τὴν ψυχή σου ἔτσι ἐλεύτερη. Γιὰ μένα εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη χάρη ποῦ μπορεῖ νὰ μοῦ κάμῃ ὁ ἄνθρωπος. Νὰ βρίσκωμαι μαζί του καὶ νὰ ξακολουθῶ νὰ εἶμαι μόνος μου. Οὐράνιο χάρισμα.

Γρ. Ξενόπουλος — Φωτ. Ε. Ξανθοπούλου

Πολλὲς φορὲς ἔτυχε νὰ σουφρώσω τὰ χείλια μου καὶ νὰ κατεβάσω τὰ φρύδια μου, διαβάζοντας ἄρθρα τοῦ φίλου μου, ποὺ δὲν τὰ συμμερίζομαι· λαμπρὴ εὐκαιρία γιὰ τὴ συζήτηση καὶ γιὰ τοὺς ἀγῶνες. Μιὰ μέρα μάλιστα ἔτυχε νὰ πέσουν τὰ μάτια μου σὲ κάποιες του γραμμὲς γιὰ κάποιο μου δραματικὸ ἔργο. (Δὲν ἐννοῶ τὴν κρίση ποῦ ἔβαλε στὰ «Παναθήναια»· αὐτή, ὅσο κι ἂν μοῦ φαίνεται λαθεμένη σὲ πολλά, εἶναι πάντα βαλμένη στὸν τόνο ποὺ πρέπει)· ἐννοῶ κάποια ἄλλα λόγια του ἀλλοῦ, ποὺ μοῦ φάνηκαν ἀστόχαστα κάπως καὶ ἀνάξια. Τὸ ἴδιο βράδυ μοῦ ἔκαμε τὴ συνηθισμένη του βίζιτα. Ἔτρεξε τίποτε; Τίποτε. Τίποτε δὲν ξέφυγε ἀπὸ τὸ στόμα μου, καὶ ἰδωθήκαμε, καὶ χωριστήκαμε σὰν πάντα.

Ὅμως ἐγὼ λίγο λίγο αἰσθάνομαι γοργότερα καὶ χτυπητότερα «τοῦ Καιροῦ τἀργοχιονίσματα στὸ μαῦρο δάσος τῶν μαλλιῶν..» Ἐκεῖνος, πάντα ὁ ἴδιος. Νεώτερος πάντ' ἀπὸ μένα· μὰ πάντα νέος· καὶ σὰν ἀρυτίδωτος· καὶ μὲ μιὰ διαφανάδα σὰν πασσαλειμμένη ἀπὸ πούδρα τῆς πατρίδας του. Καὶ μὲ κάτι ἀπαράλλαχτο, στερεότυπο, πολὺ προσεχτικό, στὸ φέρσιμο καὶ στὴ φορεσιά του, κάτι σχεδὸν εὐγενικό. Νομίζω

πῶς κάποτε κάπου τόνε ζωγράφισε ὁ Ψυχάρης· τὸ σκίτσο, μὲ ὅλο του τὸ τράβημα τὸ γελοιογραφικό, δὲν τοῦ εἶναι ἄμοιαστο.

Ἀπὸ τοὺς διαλεχτούς, φαντάζομαι, εἶναι ὁ Ξενόπουλος, καὶ ἡ ψυχή του θἄχη, ὑποθέτω, κάποια ταιριάσματα μὲ τὴ δική μου. Ὅμως ἡ μεγάλη ἀφορμὴ τῆς ἁρμονίας αὐτῆς ποὺ βρέθηκα ἀπὸ τὴ μοῖρα διαλαλητής της, εἶναι, θαρρῶ, ὄχι τόσο ὁ νοῦς, μήτε ἡ καρδιὰ τοῦ φίλου μου. Εἶναι ἡ πατρίδα του. Ὁ Ξενόπουλος εἶναι ζακυθινός. Μέσα στὴν ἰδιαίτερη πατρίδα μου βρίσκεται πολλὴ Ζάκυθο. Γιὰ λόγους —ξέρω γὼ—φυσιολογικούς, ἐμπορικούς, ἱστορικούς, γεωγραφικούς, Ζακυθινοὶ καὶ Μισολογγῖτες βρίσκονται σὲ ἀδιάκοπες δοσοληψίες. Μισολογγῖτες καὶ Ζακυθινοὺς τοὺς δένουνε μυστικὲς συμπάθειες. Ὁ Σολωμός, τὸ πιὸ βαθὺ σύμβολο ἀκόμα καὶ τῆς ἄβαθης ζακυθινῆς χάρης, μήπως δὲν εἶναι γυρισμένος ὅλος μὲ τὴν ἔμπνευσήν του πρὸς τὸ Μισολόγγι; Ἀπὸ τῶν πρώτων μου τῶν χρόνων τὴν πατρίδα μὲ τὰ ρηχὰ νερὰ καὶ τὰ γυμνὰ ἁλατόπηχτα γιαλιστερά, σὰ φλωροκαπνισμένα, ἀκρογιάλια μὲ τοὺς ἀνοιχτοὺς ὁρίζοντες ἡ νέα μου φαντασία μεθοῦσε λίγο λίγο ἀπὸ τὸ παραμύθι τοῦ λουλουδοπλημμύριστου, μὲ τὶς γοητευτικὲς γυναῖκες, τοῦ ἀνοιχτόκαρδου νησιοῦ τῆς τρέλλας καὶ τοῦ Λομπάρδου. Κι ὅταν ἀκόμα παιδὶ πρωτοπέρασ' ἀπὸ κεῖθε, φρόντισα νὰ κλείσω μέσα στὴν καρδιά μου ὅσες κι ἂν μπόρεσα εὐωδιὲς ἀπὸ τἄνθια της. Μιλῶντας ἄλλοῦ κάποτε, τὴν εἶπα τὴν ἐντύπωσή μου ἀπὸ τοῦ νησιοῦ τὸ πρωταγνάντεμα [1]· δὲ ξαναγυρίζω στὰ εἰπωμένα. Ἄλλοι μᾶς τὴν παρουσίασαν τὴν εἰκόνα τοῦ νησιοῦ λυρικὰ καὶ τραγουδιστά· κάτι ἀπὸ τὴ χάρη του τὴν ὁλοεύωδη ἔκλεισε μέσα στὸ ἔργο του ὁ Ξενόπουλος· ἀλλὰ μᾶς τὴν παρουσίασε τὴν εἰκόνα του σὰ λογογράφος πραγματιστής. Κι ἀνίσως δὲν τὸν συνεπάρῃ τὸ ποτάμι τοῦ Καιροῦ, σ' αὐτὸ μιὰ μέρα θὰ χρωστᾷ τὴν ἀξία καὶ τὴν ἀθανασία του. Ὁ στίχος τοῦ Κάλβου «ὡραία καὶ μόνη ἡ Ζάκυνθος μὲ κυριεύει», ποὺ τόνε χάραξε στὸ μέτωπο τῆς «Μαργαρίτας Στέφας», θἄξιζε πολυσήμαντα νὰ σκαλιστῇ κι ἀπάνω στὴν πέτρα τοῦ ἔργου του. Τίποτε δὲν μπορεῖ πιὸ ἄξια νὰ ξαναπῇ ὁ ποιητὴς παρὰ ὅ,τι κρατεῖ μέσα του ἀσφαλισμένα καὶ ἀξεθύμαστα· καὶ τοῦτο εἶναι ὁ κόσμος ποῦ ζήσαμε στὸν τόπο μας τὰ πρῶτα μας τὰ χρόνια, παιδάκια· ὅλα τἄλλα του τὰ κατορθώματα, νεκροσαλέματα ξερριζωμένων δέντρων. Οἱ πρῶτες μας ἐντύπωσες καὶ ἀγάπες δὲν εἶν' ἐκεῖνες μονάχα ποὺ θὰ μᾶς κλείσουν καὶ στερνὰ τὰ μάτια μας γιὰ τὸν ὕπνο τὸν ἀξύπνητο. Εἶν' ἐκεῖνες ποὺ πάντα μᾶς ψιθυρίζουν μέσα στὶς πίκρες καὶ στὰ παραπλανέματα τῆς ζωῆς τοὺς γλυκύτερους ἤχους, σὰν τὰ τραγούδια τοῦ ἀόρατου Ἄριελ σταυτιὰ τῶν θαλασσοδαρμένων ναυαγῶν, στὸ νησὶ τοῦ Πρόσπερου.

Μᾶς ἄνοιξε νέους σταθμούς. Ζακυθινὸς ὄχι μόνον τῆς κιθάρας καὶ τοῦ τραγουδιοῦ, ρομαντικός. Ζακυθινὸς τῆς πέννας· πεζογράφος, μελετητής, πραγματιστής, δημοσιογράφος, κριτικός. Ἡ κλίση του πρὸς τὴν Παιδεία κάπως θετικώτερη ἀπὸ τῶν ἄλλων τοῦ εἴδους μας. Ἤρθε νὰ σπουδάσῃ στὸ Πανεπιστήμιο τὰ φυσικομαθηματικά· μ' αὐτὰ κατάγινε ἀρκετὸ καιρό· ὕστερα τὸν συνεπῆραν τὰ γράμματα. Ἀπὸ τὶς πρῶτες του δοκιμὲς παρουσιάζει' ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ μεγάλη σύγκαιρη κίνηση τοῦ φιλολογικοῦ πραγματισμοῦ, ποῦ βασίλευε τότε στὴν Εὐρώπη. Φιλοτιμιέται καὶ τοῦ νοῦ του νὰ δώσῃ καὶ σ' ἐμᾶς νὰ προσφέρῃ γερώτερη τροφή, καὶ θυμοῦμαι τώρα πῶς κάποτε μᾶς ἀνάφερε τότε στὰ γραφόμενά του τὴν «Εἰσαγωγὴ στὴν Κοινωνιολογία» τοῦ Σπένσερ, πηγὴ ποὺ δὲ συνηθίζανε νὰ παίρνουνε τὸ λουτρό τους «οἱ λόγιοι νέοι» τῆς ἐποχῆς. Μέσα στοὺς δύο σημαντικοὺς κύκλους τῆς λογογραφικῆς τέχνης, στὴν κριτικὴ τῶν ἔργων τῆς φαντασίας καὶ στὸ διήγημα, ἢ, ἂν ἀγαπᾶτε, σωστότερα, στὸ ρομάντσο, πιστὰ ὑπηρετεῖ τὰ γράμματα. Ἀργότερα, ὅταν τὸ δρᾶμα, εἶδος λόγου παραπεταμένο σ' ἕνα καιρὸ ἀπὸ τοὺς νέους τεχνῖτες τοῦ λόγου, στὴ δυτικὴ Εὐρώπη τουλάχιστο, ξαναπρόβαλε ἀπάνου στὰ δυνατὰ φτερὰ τοῦ Ἴψεν, νὰ ὁ Ξενόπουλος καὶ δραματογράφος μὲ ἔργα χαϊδεμένα πάντ' ἀπὸ τὴν πνοὴ τοῦ εὐρωπαϊσμοῦ, μὰ πάντα ἔργα μὲ μιὰ ψυχὴ λεπτὴ ἀνθρώπινη, γιὰ νὰ μᾶς θυμίζουν πῶς κ' ἡ μικρὴ Ἑλλάδα μέσα στὴ μεγάλη Εὐρώπη βρίσκεται. Εἶδα τὸν «Τρίτο» καὶ ἄκουσα τὴν «Κωμῳδία τοῦ θανάτου». Τὸ δεύτερο μοῦ μένει ζωηρότερο στὴ μνήμη.

Ὁ Ξενόπουλος φαίνεται κατευχαριστημένος ἀπὸ τὴ δουλειά του, τὴν ὥρα ποὺ τὴ δουλεύει, ἢ τὴν ὥρα ποὺ τὴν καμαρώνει καινούρια. Ἐδῶ καὶ κάμποσα χρόνια τὸν ἄκουσα νὰ συσταίνῃ τὸ διάβασμα τῆς «Μητρυιᾶς» του μὲ ἀκαδημαϊκὴ σοβαρότητα πρὸς κάποιον φίλο του: «Τὴ διάβασες; πῶς! δὲν τὴ διάβασες; εἶναι ἔργο, φίλε μου!» Δὲν πιστεύω πιὰ νὰ παίρνῃ τέτοια πόζα, ἂν τύχῃ καὶ θυμηθῇ τὸ ἔργο του ἐκεῖνο. Σὰν ἔγραφε τὸ δρᾶμα του «Τὸ μυστικὸ τῆς Κοντέσσας Βαλέραινας», εἶχε πείσει τὸν ἑαυτό του πῶς τὸ δρᾶμα του εἶναι καμωμένο ἐπίτηδες καὶ μόνο γιὰ τὴ σκηνή, καὶ δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ θριαμβεύσῃ στὸ θέατρο. Παραστάθηκε. Ὁ κόσμος, νομίζω, δὲν τὸ δέχτηκε μ' ἐνθουσιασμό. Σὲ λιγάκι ἔσβυσε κι ὁ ἐνθουσιασμὸς τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸ δρᾶμα του. Ἔννοιωσε τότε τί ἐλαττώματα ἔχει. Ἄλλοι μήτε τόση πεποίθηση θὰ εἴχανε στὸ ἔργο τους πρὶν παρασταθῇ, μήτε κι ἀφοῦ παραστάθηκε θὰ λογαριάζαν τόσο τὴν ἐντύπωση τοῦ κόσμου.

Ἡ κριτική του περιλαβαίνει καὶ μιλεῖ γιὰ ὅλα σχεδὸν τὰ φιλολογικὰ ζητήματα, καὶ τὰ ντόπια καὶ τὰ ξένα, ποῦ μᾶς ἀπασχολοῦν. Μελέτες ἀφιέρωσε σὲ ποιητὲς καὶ πεζογράφους μας. Ἀπὸ τὸ Μαρκορᾶ κι ἀπὸ τὸ Ροΐδη ἴσα μὲ τὸ Σημηριώτη καὶ τὸν Παπαντωνίου, πρόσεξε σὲ ὅλους τῶν ἄξιων ἰδεῶν καὶ τῶν ὡραίων μορφῶν τοὺς ἐργάτες, ἀπὸ τοὺς πιὸ σεβάσμιους κι ἀναγνωρισμένους, ὡς τοὺς πιὸ νέους καὶ τοὺς πρωτοφανέρωτους. Ἀνοιχτὸς πάντα στὴ μεγάλη κίνηση τὴν ἔξω· καὶ μὲ τὴν ἀράδα θαυμαστὴς καὶ διαλαλητὴς τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν τῆς τέχνης, στὸν καιρὸ πάντα τῆς ἀκμῆς τους· ἀπὸ τὸ Ζολᾶ κοὶ τὸν Ἴψεν, ποῦ στάθηκε ἀπολογητὴς τοῦ πρώτου καὶ ξηγητὴς τοῦ δεύτερου, ὡς τὸ Δανούντσιο καὶ τὸν Ὀσκὰρ Οὐάϊλδ.

Ἐργάτης ὑπομονετικὸς καὶ μεθοδικὸς δὲν τὴ βλέπει τὴ λογοτεχνικὴ ἐργασία ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ κι ἀπὸ τὴ ρομαντική της ὄψη. Κι ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι παρὰ *δουλευτής*· ὅλα τἄλλα του ὀνόματα ποὺ τόνε στολίζουν, μεταφορὲς ποιητικές, καὶ ρητορικὰ σχήματα, πιὸ λίγο πιὸ πολὺ ταιριαστά.

Δουλευτὴς κι ὁ Ξενόπουλος· μὰ τὸ περπάτημά του, τὶς πιὸ πολλὲς φορές, σὰ νὰ μὴν πάῃ στερεὰ κι ἀποφασιστικὰ πρὸς τὴν ὀμορφιὰ καὶ πρὸς τὴν ἀλήθεια. Βλέπει σωστά· μὰ κἄπως ἀργεῖ νὰ ἰδῇ. Μὲ τὴ μεγάλη receptivité ποὺ ἔχει ὁ νοῦς του δὲν ἰσοζυγιάζεται ἡ μαντεύτρα, σὰ νὰ ποῦμε, δύναμη τοῦ νοῦ αὐτοῦ. Πρὸς τὰ ὄμορφα καὶ πρὸς τὰ νέα δὲν προβαίνει ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς σὲ τρόπο ποὺ νὰ τυπωθοῦνε στὸ δρόμο τὰ σημάδια του βαθιὰ κάπως καὶ δυσκολόσβυστα. Εἶναι τάχα κάποιος *διλετταντισμὸς* ποὺ εὔκολα εὐχαριστιέται καὶ ποὺ εὔκολα βαριέται; εἶναι κάποια γνώμη ἀνεξάρτητη ποὺ δύσκολ' ἀγαπαύεται; εἶναι κάτι μετρημένο, συντηρητικό, προμελετημένο, κατὰ βάθος, μ' ὅλο τὸν ἐνθουσιασμὸ ἀπάνου ἀπάνου πρὸς τὰ πρωτόφαντα καὶ πρὸς τὰ ἐπαναστατικά, ποὺ τὸν κάνει νὰ περνάῃ ἀπὸ «Ἑστίες» κι ἀπὸ «Τέχνες», ἀπὸ «Νουμάδες» κι ἀπὸ «Παναθήναια», κι ἀπὸ περιοδικὰ κι ἀπὸ ἐφημερίδες κι ἀπὸ ἡμερολόγια, καὶ μὲ κηρυγμένους δημοτικιστὲς καὶ μ' ἐκλεχτικοὺς ἀναρχικοὺς καὶ μὲ καθαρευουσιάνους ἀλύγιστους καὶ μὲ κείνους ποῦ τἀνακατώνουν ὅλα, κι ἀπὸ τάπιες ἀνταρτῶν κι ἀπὸ σπίτια νοικοκυρίστικα, χωρὶς νὰ πολυσκοτίζεται, καὶ φροντίζοντας μόνο προσεχτικὰ πῶς νὰ μὴ καθήσῃ πουθενὰ καὶ σκονίσῃ τὰ φορέματά του; Αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ πρὸς ἔπαινό του. Ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἀφορμή, εἴτε καθαρὴ ἐσωτερική, εἴτε ἐξωτερικώτερη, τοῦ φαινόμενου, ἐγὼ νομίζω πῶς τοῦ ἔλειψε σὲ κάποιες στρατιωτικὲς πορεῖες ποὺ ἔλαβε μέρος κάποιο πάτημα κανονικὸ κι ἀποφασιστικό. Βλέπω κάποτε πῶς ὁ κριτικὸς κοιτάζει θαμπὰ κάποια πράγματα ἐκεῖ ποὺ καθαρώτερα τἀντικρύζω· μιλεῖ μὲ σεβασμὸ γιὰ κάποιους ποὺ μοῦ φαίνεται ἀστεῖο τώρα νὰ τοὺς σέβεται κανείς· πρόχειρα, γι ἀντικείμενα ποὺ θἄθελαν προσεχτικώτερο κοίταμα. Ὅπως ἄλλοτε πάλι αἰσθάνομαι πῶς βρίσκεται στὸ φῶς ἐκεῖ ποὺ ἀκόμα ἐγὼ περιμένω μέσα σὲ βραδινὰ θάμπη.

Μὰ ἔρχεται ὁ ποιητὴς λογογράφος μὲ κάποια ἔργα του καὶ μὲ συνεπαίρνει. Ἀνάμεσα σὲ ξεχειλιστὴ ἀράδα διηγημάτων — ποὺ βέβαια πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τώρα δὲν τοῦ σημειώνουν τίποτ' ἐξαιρετικὸ στὸ ἐνεργητικό του — μὰ ποὺ ἔπρεπε νὰ περάσῃ ἀπ' αὐτὰ γιὰ νὰ φτάσῃ ἐκεῖ ποὺ ἔφτασε, — ἔχουμε σελίδες σὰν τὴ «Ζωὴ καὶ τὸ θάνατο τῆς Ἀργυρούλας», σὰν τὴν «Εὐχαριστία», σὰν τὸν «Παιδαγωγό», σὰν τὴ «Φούρκα», σὰν τὸν «Τρελλὸ μὲ τοὺς Κόκκινους κρίνους». Καὶ τέλος ἔχουμε τὴν ἀξιοστεφάνωτη ζακυθινὴ τριλογία, τὸ μὲ θρησκευτικὴ φροντίδα γραμμένο *τριμόρφι* τῆς «Μαργαρίτας Στέφας», τοῦ «Ἐσταυρωμένου Ἔρωτα», τοῦ «Κόκκινου Βράχου». Τὸ πρῶτο μὲ τὰ σταχτερὰ καὶ κάπως σκοτωμένα χρώματα, καὶ μὲ τὸ καθαρὸ σχέδιο τοῦ πραγματισμοῦ. Τὸ δεύτερο μὲ τὰ γαλάζια σὲ χρυσὸ βάθος χρώματα κάποιας ἔμπνευσης βυζαντινοχριστιανικῆς· τὸ τρίτο, ὁ θρίαμβος τοῦ κόκκινου, παντοῦ χυμένου, μὲ τὴν ποίηση μιᾶς φυσιολατρείας εἰδωλολατρικῆς. Τρία ὄμοια μαζὶ καὶ ἀλλοιώτικα ἔργα, καὶ τὰ τρία σημαντικὰ τῆς ἴδιας φαντασίας, ποὺ ἑνῷ κυριεύεται, διαφορετικὰ κάθε φορὰ — μὰ μὲ τέχνη τὴν κάθε φορὰ καὶ μὲ γλῶσσα πιὸ λαγαρισμένη — ἀπὸ τὰ ρέματα τῶν ἰδεῶν, ποὺ

[1] Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ. Σολωμός. Προλεγόμενα. ι-ια.

μακρυάθε μᾶς ἔρχονται καὶ κάνουνε σταθμὸ κ' ἐδῶ πέρα, δείχνουν πῶς ὡρίμασε ἡ φανταστία αὐτὴ καὶ πῶς ξέρει νὰ τὰ χωνεύῃ μέσα στὸ εἶναι της καὶ μέσα στὰ δικά μας ὅσα δέχεται. Ἄλλοι γιὰ δύναμή τους ὁδηγήτρα ποὺ καθεαυτὸ τοὺς κυριεύει, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα τους δευτερεύοντα γνωρίσματα ἢ ἐπιρροές, ἔχουν τὴν ἰδέα· ἄλλοι τὴν παρατήρηση, ἄλλοι τὴν ψυχολογικὴ ἀνάλυση· ἄλλοι ζωγραφίζουν τὰ ἤθη, ἄλλοι ζωντανεύουν τὸ χαραχτῆρα, ἄλλος ἔχει τὴν εἰρωνία, ἄλλος τὴ σάτυρα, ἄλλος τὴν ἄρνηση, ἄλλος τὸν ἐνθουσιασμό. Σὲ κάνουν νὰ σκέπτεσαι, σὲ ἀνυψώνουνε σὲ κόσμους ξεχωριστούς, σὲ μαγεύουν, σὲ χαροποιοῦνε, σὲ μελαγχολοῦν, σὲ δυναμένουν, σὲ ξενευριάζουν. Ὁ Ξενόπουλος ἔχει τὸ πάθος· σὲ φέρνει καὶ κλαίς. Οἱ τρεῖς του ζακυθογέννητες ἡρωΐδες θὰ μπορούσανε νὰ ξαναπαρασταθοῦν ἀξιώτερα, ὄχι ἀπὸ ζωγράφο σὲ πίνακα, ἀλλ' ἀπὸ κανένα καινούριο Σκόπα, τὸ μαρμαρογλύφο τοῦ πάθους. Εἶναι πλαστικὰ δημιουργήματα καὶ δραματικά.

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ *

ΗΛΕΚΤΡΙΣΜΟΣ. Τὸ φῶς καὶ ὁ ἠλεκτρισμὸς ἔμειναν ἐπὶ μακρὸν δύο κλάδοι τελείως διακεκριμένοι. Κατὰ τὸν προπαρελθόντα αἰῶνα ὁ ἠλεκτρισμὸς ἐφαίνετο εἰς τοὺς φιλοσόφους ἁπλοῦν ἐπιστημονικὸν παίγνιον, ἡ μυστηριώδης αἰτία ἀσημάντου φαινομένου. Μετὰ ἕνα αἰῶνα ἀπετέλει ἴδιον κεφάλαιον τῆς Φυσικῆς. Αἱ ἀνακαλύψεις τοῦ Coulomb, τοῦ Volta, τοῦ Ampère ἀνήγαγον τὸν ἠλεκτρισμὸν εἰς πρωτεύοντα κλάδον τῆς Φυσικῆς ἐπίσης σπουδαῖον, ὡς ἡ θερμότης καὶ τὸ φῶς, καὶ τέλος ἡνώθη μετὰ τοῦ Μαγνητισμοῦ. Τοῦτο ἦτο μέγα βῆμα πρὸς τὴν ἑνότητα, βῆμα ὁριστικόν.

Ἤδη κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν. Ἡ ποικιλία τῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνει, ἡ πανταχοῦ ἐμφάνισίς του καὶ ἐν αὐτῇ ἀκόμη τῇ συστάσει τῆς ὕλης, οἱ εὐρεῖς ὁρίζοντες, οὓς ἀποκαλύπτει εἰς τὰς μεταφυσικὰς θεωρίας, τὸν ἀνυψοῦσιν εἰς δεσπόζουσαν ἐπιστήμην, ἥτις θέλγει ὅλα τὰ πνεύματα καὶ προκαλεῖ τὰς ἀνακαλύψεις.

Ἀλλὰ πῶς ὁ ἠλεκτρισμὸς θὰ εἰσήρχετο εἰς τὴν γενικὴν ἑνότητα;

Ἰδοὺ τὸ εὐρὺ καὶ θεμελιῶδες πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ἀπησχόλησεν ἐπὶ μακρὸν τὰ μεγαλήτερα πνεύματα. Ὁ θρίαμβος τῶν θεωριῶν τοῦ Fresnel ἐγέννησεν ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ὁ αἰθήρ, ὁ πληρῶν τὰ Σύμπαν, ἀποτελεῖ τὴν πρωτεύουσαν αἰτίαν καὶ τῶν ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν. Τὸ δυνατὸν τῆς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τῶν ἠλεκτρικῶν φαινομένων διὰ τοῦ αἰθέρος δὲν ἐτέθη ἐν ἀμφιβολίᾳ ὑπὸ οὐδενός. Βάσεις ὅμως ἀρκοῦσαι πρὸς δημιουργίαν τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης λύσεως δὲν ὑφίσταντο καὶ τὰ πάντα ἦσαν συγκεχυμένα καὶ ἀόριστα μέχρις ἐσχάτων.

Σήμερον καταπληκτικὴ πρόοδος κινεῖ τὸν θαυμασμὸν ἐπὶ τοῦ ἔργου τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων. Ἡ στενὴ σχέσις φωτὸς καὶ ἠλεκτρισμοῦ ἀπεκαλύφθη ἀσφαλῶς πλέον. Χάρις εἰς τὰς ὑπερόχους ἐργασίας τῶν Faraday, Maxwell καὶ Hertz τὰ τρία μεγάλα κεφάλαια τῆς Φυσικῆς, τὸ τοῦ Φωτός, τοῦ Ἠλεκτρισμοῦ καὶ τοῦ Μαγνητισμοῦ ἡνώθησαν εἰς ἓν καὶ μόνον, ὁ δὲ σύνδεσμος οὗτος κατέστη ὁριστικός.

Οὐδεὶς δύναται νὰ εἴπῃ πλέον: ἐδῶ περατοῦται ὁ Ἠλεκτρισμὸς καὶ ἐκεῖ ἄρχεται ἡ Ὀπτικὴ ἢ ἡ Θερμότης. Τὰ χωρίζοντα ὅρια κατερρίφθησαν διὰ παντὸς καὶ ἐπ αὐτῶν ἐξαπλοῦται ἤδη ἡ *Φυσικὴ τοῦ αἰθέρος*.

***

Πρῶτος ὁ μεγαλοφυὴς Ἄγγλος Faraday κατέδειξε δι' ὡραίων καὶ ἀκριβεστάτων πειραμάτων, ὅτι οἱ κακοὶ ἀγωγοὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ δὲν εἶναι, ὡς ἐνομίζετο, ἀδρανεῖς κατὰ τὴν ἐντὸς αὐτῶν ἐξέλιξιν τῶν ἠλεκτρικῶν καὶ μαγνητικῶν φαινομένων, καὶ ὅτι ἡ ἠλεκτρικὴ ἐνέργεια δύναται νὰ ἀνήκῃ εἰς τὰ σώματα ταῦτα. Εἰς τὰς ἐρεύνας αὐτοῦ ὁ Faraday ἤγετο ἐκ τῆς θεμελιώδους ἰδέας, ὅτι αἱ ἠλεκτρικαὶ δυνάμεις ὠφείλοντο εἰς τὸν αἰθέρα, τὸν περιλαμβανόμενον ἐντὸς τῶν σωμάτων καὶ τοῦτο κυρίως ἐζήτει νὰ φέρῃ εἰς φῶς.

Ἐκ τῶν πειραμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν τοῦ Faraday ἐμπνεόμενος ὁ δαιμόνιος Maxwell καὶ ὡς φιλοσοφικὴν ἀφετηρίαν λαμβάνων τὴν ἀπόρριψιν τῶν ἐξ ἀποστάσεως ἐνεργειῶν καὶ τὴν ἐγκαθίδρυσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἴδιον αἰθέρα, εἰς ὃν ἀπεδόθη καὶ τὸ φῶς, συνθέτει τὴν περίφημον ἠλεκτρομαγνητικὴν θεωρίαν τοῦ φωτός, ἥτις διέλυσε καὶ ἐξηφάνισε δυσπρόσιτα κενὰ σκότους, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐχάνετο πᾶσα συνοχὴ τῆς Ἐπιστήμης τῆς Φύσεως.

Οὕτω ὁ Maxwell ἀποδεικνύει τὸ δυνατὸν τῆς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τοῦ μαγνητισμοῦ διὰ τοῦ αἰθέρος, καὶ ὅτι τὸ φῶς εἶναι μερικὴ περίπτωσις τοῦ ἠλεκτρισμοῦ. Κατὰ τὴν θεωρίαν ταύτην κῦμα φωτὸς εἶναι αὐτὸ τοῦτο κῦμα ἠλεκτρομαγνητικόν· ὅθεν τὸ φῶς πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς φαινόμετον ἠλεκτρομαγνητικόν. Ταὐτότης πλήρης, ἕνωσις τελεία τῶν ἠλεκτρικῶν καὶ ὀπτικῶν φαινομένων, καθ' ἣν ἡ θεωρία τῶν κυμάνσεων τοῦ Fresnel ἀπερροφήθη μὲν ἐντὸς ἀνωτέρας καὶ γενικωτέρας ἁρμονίας, ἀλλὰ δὲν ἀπωλέσθη· περιελήφθη χωρὶς νὰ παύσῃ ὑφισταμένη.

Ἡ ἠλεκτρομαγνητικὴ θεωρία τοῦ φωτὸς προσθέτει εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἄπειρον εὐρύτητα, σπουδαιότητος καὶ ἐνδιαφέροντος ἐκτάκτου· ζητεῖ οὐ μόνον νὰ ἐξηγήσῃ ὅλας τὰς ἰδιότητας τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἀκτινοβόλου θερμότητος διὰ τῶν ἐγκαρσίων παλμῶν τοῦ αἰθέρος, ἀλλὰ προσέτι νὰ περιλάβῃ τὰ ἠλεκτρικὰ ρεύματα καὶ τὰς δυνάμεις ἠλεκτροστατικὴν καὶ μαγνητικὴν εἰς γενικὴν δυναμικὴν τοῦ αἰθέρος.

***

Ἔκτοτε ἐδέησε νὰ παρέλθῃ εἰκοσαετία, ὅπως τὸ πείραμα ἐπαληθεύσῃ τὴν θεμελιώδη θεωρίαν τοῦ Maxwell. Τὰ περίφημα πειράματα τοῦ Hertz ἐπεσφράγισαν τὰ ἐξαγόμενα αὐτῆς περὶ τῶν μεταξὺ ἠλεκτρισμοῦ καὶ φωτὸς σχέσεων [1]. Ὁ Hertz κατώρθωσε νὰ παραγάγῃ ἠλεκτρικὰς κυμάνσεις, αἱ ὁποῖαι παρουσιάζουσιν ὅλας τὰς ἰδιότητας τοῦ φωτός· διαφέρουσι δὲ τούτου μόνον κατὰ τὸ μῆκος κύματος, ὅπως δηλαδὴ τὸ ἰῶδες φῶς διαφέρει τοῦ ἐρυθροῦ. Ἐπέτυχε, μιᾷ λέξει, τὴν σύνθεσιν τοῦ φωτός [1].

Ἐν γένει, αἱ δύο αὗται τάξεις φαινομένων διέπονται ὑπὸ τῶν αὐτῶν θεμελιωδῶν νόμων· ἡ μετάδοσίς των γίνεται μετὰ τῆς αὐτῆς ταχύτητος καὶ αἱ χαρακτηριστικαὶ ἰδιότητες τοῦ φωτός, ὡς ἡ ἀνάκλασις, ἡ διάθλασις, ἡ διάχυσις, ἡ περιστροφικὴ πόλωσις καὶ ἡ συμβολὴ ἀνευρίσκονται καὶ εἰς τὰς ἠλεκτρικὰς κυμάνσεις ἢ ἀκτῖνας. Ἡ Θεωρητικὴ Φυσικὴ διὰ τῶν ἀνακαλύψεων τούτων κατήγαγε περιφανῆ ἐπιστημονικὴν νίκην. Τὸ σύνολον τῶν πειραμάτων καὶ τῶν θεωρητικῶν τούτων ἐρευνῶν, ὑφ' ὧν προεκλήθησαν, ἀφῆκεν ἐποχὴν καὶ ἡ ἐποχὴ

---

* «Παναθήναια» σελ. 169.

[1] Θεμελιώδεις σχέσεις καὶ φαινόμενα νέα τῆς θεωρίας ταύτης ἐπηλήθευσε τελείως τὸ πείραμα. Κατὰ τὸν Maxwell ἡ ταχύτης τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων ἐντὸς τοῦ αἰθέρος πρέπει νὰ εἶναι ἴση πρὸς τὴν ταχύτητα τοῦ φωτὸς καὶ τὸν λόγον τῶν δύο ἀπολύτων μονάδων ἠλεκτροστατικῆς καὶ ἠλεκτροδυναμικῆς. Πράγματι, τὰ πειραματικὰ ἀποτελέσματα κατέδειξαν, ὅτι ἡ ταχύτης αὕτη εἶναι ἴση πρὸς 300 000 χιλιομέτρων κατὰ δευτερόλεπτον, ἤτοι ἴση πρὸς τὴν τοῦ φωτός. Τὸ σπουδαιότατον τοῦτο ἐξαγόμενον ὑποστηρίζει τὸ ἐνιαῖον τοῦ μέσου, τὸ ὁποῖον μεταδίδει τὸ φῶς καὶ τὰς ἠλεκτρομαγνητικὰς ἐνεργείας.

Ἐπίσης διὰ τῆς αὐτῆς θεωρίας προεγνώσθη, ὅτι αἱ φωτειναὶ κυμάνσεις πιέζουσι τὰς ἐπιφανείας ἐφ' ὧν προσπίπτουσι. Τὰ ἐκτελεσθέντα πειράματα ἐπηλήθευσαν τὰ ἐξαγόμενα ταῦτα. Ἡ πίεσις τοῦ φωτὸς εἶναι ἐλαχίστη. Δύναται ὅμως νὰ μετατρέψῃ τὴν ἑλκτικὴν ἐνέργειαν τοῦ Ἡλίου ἐπὶ ἀραιοτάτων καὶ λίαν μικρᾶς πυκνότητος οὐσιῶν, ὡς αἱ τῶν κομητῶν, εἰς ὠστικήν.

[1] Ἐκ τῶν πειραμάτων τούτων κατεδείχθη ἡ ταὐτότης τῶν φωτεινῶν καὶ ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων. Τὰ μήκη τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάτων, τὰ εὑρεθέντα ὑπὸ τοῦ Hertz, ἦσαν ἀσυγκρίτως μείζονα τῶν τοῦ φωτός. Οὕτω τὸ μῆκος κύματος, τὸ ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸν πρῶτον διεγέρτην, ἦτο περίπου 6 μέτρων. Ὅθεν τὰ κύματα ταῦτα ἀφίστανται πολὺ τῶν φωτεινῶν, τῶν ὁποίων τὸ μέγιστον μῆκος εἶναι μόλις $^7/_{10}$ τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ χιλιοστομέτρου. Αἱ νεώτεραι ὅμως πειραματικαὶ ἐργασίαι πλείστων φυσικῶν ἠλάττωσαν τὴν διαφορὰν ταύτην. Σήμερον παράγονται κυμάνσεις ἠλεκτρομαγνητικαὶ μήκους 4 χιλιοστῶν μόνον, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀπέχουσι πολὺ τῶν μεγίστων γνωστῶν ὑπερύθρων τοῦ Rubens (restants). Εἰς τὰς τελευταίας δὲ ταύτας ἀνευρίσκομεν ἰδιότητας χαρακτηριστικὰς τῶν πρώτων. Οὕτω δι' ἀμφότερα τὰ εἴδη τῶν κυμάνσεων τούτων τὰ διαφανέστερα σώματα εἶναι καὶ τὰ πλέον μονωτικά. Ἀποδεικνύεται δὲ ἡ θεμελιώδης σχέσις, ὅτι ἡ διηλεκτρικὴ σταθερὰ ἰσοῦται πρὸς τὸ τετράγωνον τοῦ σχετικοῦ δείκτου διαθλάσεως. Τέλος διὰ τῶν ἀκτίνων τοῦ Rubens παρήχθησαν φαινόμενα ἀποδόσεως ἠλεκτρικῆς ὅμοια πρὸς τὰ ἐπιτευχθέντα διὰ τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάνσεων.

Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ εἴπωμεν, ὅτι τὰ φαινόμενα τῶν ἠλεκτρομαγνητικῶν κυμάνσεων εἶναι ἀπολύτως εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας των τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ τῶν φωτεινῶν. Ἕνεκα τοῦ μεγάλου μήκους τῶν κυμάτων τῶν ἠλεκτρικῶν ἀκτίνων ἀφίστανται αὗται πολὺ τῶν συνήθων νόμων τῆς ὀπτικῆς. Προσέτι ἐξασθενίζουσι λίαν ταχέως, εἶναι πεπολωμέναι καὶ ἡ ἔντασίς των δὲν παραμένει σταθερὰ εἰς μέγαν ἀριθμὸν παλμῶν οὕτως, ὥστε δὲν δύνανται νὰ ἐξομοιωθῶσι τελείως πρὸς ἀκτῖνας φυσικὰς τοῦ φωτός, αἱ ὁποῖαι τοὐναντίον ἔχουσιν αἰσθητῶς ἀμετάβλητον τὴν ἔντασιν, τὸν προσανατολισμόν, τὴν φάσιν, τὴν περίοδον ἐπὶ μακρὰς σειρὰς παλμῶν.

Ὅθεν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ σύνθεσις τοῦ φωτὸς εἶναι πλήρης. Τότε μόνον θὰ εἴχομεν ἀποτελέσματα τέλεια, ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ συγκεντρώσωμεν εἰς μικρὸν χῶρον μέγιστον ἀριθμὸν διεγερτῶν προσανατολισμένων καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις καὶ ἐργαζομένων ἄνευ διακοπῆς συγχρόνως ἢ ἀλληλοδιαδόχως. Ἡ ἀκτινοβολία αὕτη θὰ ἦτο τελείως ἀνάλογος πρὸς τὸ λευκὸν φῶς καὶ ἂν ἀκόμη ὅλοι οἱ διεγέρται εἶχον τὴν ἰδίαν περίοδον, ἕνεκα τῆς ἐξασθενίσεως. Διὰ νὰ ἔχωμεν δὲ ἀκτινοβολίαν ἀνάλογον πρὸς μονόχρουν φῶς ἀνάγκη οἱ διεγέρται νὰ ἔχωσιν ἐξασθένισιν ἐξόχως μικράν.

αὕτη θὰ μείνῃ ἐπὶ μακρὸν περίφημος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Φιλοσοφίας[1].

Οὕτω τὸ φάσμα ἐπλουτίσθη καὶ πάλιν διὰ μακρᾶς σειρᾶς νέων ἀκτίνων καὶ μεγάλα κενὰ αὐτοῦ ἐπληρώθησαν. Ἡ λέξις *φῶς* ἔλαβεν ἐπιστημονικὴν σημασίαν πολὺ εὐρυτέραν. Ἐπεξετάθη ἐπὶ τῶν ὑπεριωδῶν καὶ ὑπερύθρων ἐν ἀρχῇ, κατόπιν ἐπὶ τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάνσεων καὶ ἐν γένει περιέλαβεν ἁπάσας τὰς ἀναλόγους κινήσεις τῆς αἰθέρος. Ἐὰν ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου περιώρισεν ἀπατηλῶς τὰ ὅρια τῶν ἀκτίνων, διαιρέσασα τὸ φῶς εἰς ὁρατὸν καὶ ἀόρατον, ἡ Φυσικὴ Ἐπιστήμη ἀπέδωκε τὴν ἀληθῆ εὐρύτητα αὐτῶν[2].

[1] Ἡ λαμπρὰ ἐπιτυχία τοῦ αἰθέρος ἐν τῇ Ὀπτικῇ καὶ τῷ ἠλεκτρισμῷ ὑπεκίνησε τὴν ἐλπίδα ἀναλόγου ἐξηγήσεως καὶ τῆς παγκοσμίου ἕλξεως. Ἀλλ' ἀμέσως ἀνεπτύχθησαν σοβαραὶ δυσχέρειαι.

Πράγματι, ἡ παγκόσμιος ἕλξις παρουσιάζει χαρακτῆρας ἐντελῶς ἐξαιρετικούς. Οὐδὲν εἶδος ἐνεργείας λέγει ὁ L. Poincaré, καὶ μεταξὺ τῶν ἐξαρτωμένων ἀκόμη ἐκ τοῦ αἰθέρος, ὡς τὸ φῶς καὶ ὁ ἠλεκτρισμός, ἔχει ἐπίδρασίν τινα ἐπ' αὐτῆς. Πάντα τὰ σώματα εἶναι ἀπολύτως διαφανῆ, οὕτως εἰπεῖν, εἰς τὴν παγκόσμιον ἕλξιν, οὐδὲν δὲ πείραμα ἀπέδειξεν, ὅτι δὲν εἶναι στιγμιαία ἡ μετάδοσις αὐτῆς. Οὔτε ἀνάκλασιν, οὔτε διάθλασιν ὑφίσταται καὶ οὐ μόνον εἶναι ἀνεξάντλητος, ἀλλὰ προσέτι ἡ διάταξις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἑλκτικῆς δυνάμεως μάζης τινὸς ἐπὶ τῶν πολλαπλῶν σωματίων, τὰ ὁποῖα δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, οὐδόλως ἐλαττοῖ τὴν ἀμοιβαίαν ἕλξιν, τὴν ὁποίαν αὕτη ἐξασκεῖ ἐπὶ ἑκάστου τούτων, τοῦθ' ὅπερ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ παρατηρεῖται ἐν τῇ φύσει.

Πᾶσαι αἱ γενόμεναι ἐξηγήσεις μιᾷ λέξει ἀπέτυχον. Οὕτω ἡ ὑπόθεσις τοῦ αἰθέρος δὲν ἠδυνήθη εἰσέτι νὰ ἐξηγήσῃ πάντα τὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα μόναι αἱ ἰδιότητες τῆς ὕλης εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐξηγήσωσιν. Αἱ προσπάθειαι πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν φαινομένων τοῦ φωτός, τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τῆς παγκοσμίου ἕλξεως, διὰ τῶν μηχανικῶν ἰδιοτήτων ἑνὸς αἰθέρος πληροῦντος ὁλόκληρον τὸ Σύμπαν, ἄγει εἰς ἰδιότητας τοῦ μέσου τούτου παραδόξους καὶ σχεδὸν ἀντιφασκούσας. Καὶ ἐν τούτοις θὰ ἦτο μᾶλλον ἀκατανόητον, ἐὰν ἐδεχόμεθα δύο ἢ τρεῖς αἰθέρας, καταλαμβάνοντας τὸ διάστημα, ὡς ἐὰν ἕκαστος ἦτο μόνος, χωρὶς νὰ ἀλληλεπιδρῶσιν. Οὕτω τείνομεν νὰ δεχθῶμεν μᾶλλον, ὅτι αἱ ἰδιότητες τοῦ αἰθέρος δὲν ἀνάγονται τελείως εἰς τὴν συνήθη Μηχανικήν.

[2] Αἱ ἠλεκτρικαὶ ἀκτῖνες δὲν εἶναι ὁραταί· τὸν ὀφθαλμὸν ἀντικαθιστῶσιν ὄργανα εἰδικά, προδίδοντα τὴν παρουσίαν αὐτῶν. Ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τῶν ἀκτίνων τούτων βασίζεται ὁ ἄνευ σύρματος τηλέγραφος, ἡ ἁπλῆ μέν, ἀλλὰ σπουδαία αὕτη ἐφαρμογὴ τῶν θεμελιωδῶν ἔργασιῶν τοῦ Hertz.

Εἰς τὸν τηλέγραφον τοῦτον ὁ πομπὸς ρίπτει ἀκτῖνας ἠλεκτρικάς, αἱ ὁποῖαι διατρέχουσι τὸ διάστημα καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις. Ἡ παρουσία τῶν κυμάνσεων τούτων δύναται νὰ καταστῇ αἰσθητὴ δι' ἑνὸς οἱουδήποτε ἐκ τῶν πολλῶν ἀποτελεσμάτων, τῶν παραγομένων ὑπ' αὐτῶν. Πολλάκις χρησιμοποιεῖται πρὸς τοῦτο ὁ ἀκτιναγωγὸς τοῦ Branly, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἐξ ὑαλίνου σωλῆνος, περιέχοντος ρινίσματα μεταλλικά. Τὰ ρινίσματα ἀνθίστανται πολὺ εἰς τὴν δι' αὐτῶν δίοδον τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος. Ὅταν ὅμως ἐπ' αὐτῶν προσπέσωσιν ἠλεκτρικαὶ ἀκτῖνες, τὸ ἠλεκτρικὸν ρεῦμα διέρχεται εὐκόλως διὰ τῶν ρινισμάτων. Ἐσχάτως γίνεται χρῆσις τοῦ μαγνητικοῦ δείκτου ἀντὶ τοῦ ἀκτιναγωγοῦ.

Ἐὰν λοιπὸν ἀναλογισθῶμεν, ὅτι αἱ φωτειναὶ καὶ αἱ ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις κατ' οὐδὲν διαφέρουσι, συνάγομεν ἀμέσως, ὅτι ὁ ἄνευ σύρματος εἶναι ἁπλούστατα ὀπτικὸς τηλέγραφος, εἰς τὸν ὁποῖον αἱ μὲν ἀκτῖνες πέμπονται ὄχι ἀπὸ λαμπτῆρος, ἀλλ' ὑπὸ εἰδικῶν ἠλεκτρικῶν συσκευῶν, ὁ δὲ ὀφθαλμὸς τοῦ παρατηρητοῦ ἀντικατεστάθη ὑπὸ καταλλήλου δέκτου.

Ἡ ἀναισθησία λοιπὸν τοῦ ὀφθαλμοῦ ἡμῶν εἰς τὰς ἠλεκτρικὸς ἀκτῖνας διαχωρίζει κυρίως τὸν ἄνευ σύρματος ἀπὸ τὸν ὀπτικόν. Ἐὰν αἱ ἠλεκτρομαγνητικαὶ κυμάνσεις ἦσαν ὁραταί, οἱ σταθμοὶ τοῦ ἄνευ σύρματος τηλεγράφου θὰ ἐφαίνοντο ὡς θαυμάσιοι λαμπτῆρες φωτὸς χρωμάτων μεγίστης ποικιλίας· πᾶν μέρος ἐκπομπῆς ἀκτινοβόλου ἐνεργείας θὰ ἦτο κέντρον φωτός, μὴ σχηματίζοντος σκιάς, ἕνεκα τοῦ μεγάλου μήκους τῶν κυμάτων. Θὰ ἐβλέπομεν οὕτω τοὺς σταθμοὺς ἔστω καὶ ἂν ἐπεπροσθοῦντο μεγάλα ὄρη ἢ ἄλλαι ἀνωμαλίαι τοῦ ἐδάφους.

Σήμερον διὰ τοῦ αἰθερογράφου τούτου ἡ συγκοινωνία ἀποκαθίσταται ἀσφαλῶς εἰς ἀποστάσεις 2 000 καὶ πλέον χιλιομέτρων.

ΥΛΗ

Καὶ νῦν ποία ἡ σύστασις καὶ τίνες αἱ ἰδιότητες τῆς ὕλης;

Αἱ ἐπ' αὐτῆς ἔρευναι ὑπεστήριξαν τὴν ὑπόθεσιν τῆς μοριακῆς συστάσεώς της, μεθ' ὅλας τὰς ἀντιρρήσεις τῶν ζητούντων τὰ πάντα διὰ μόνων τῶν γενικῶν ἀρχῶν. Καθ' ἣν ἐποχὴν ἀκριβῶς συνεκεντροῦντο οὗτοι εἰς ἰδίαν διαφωνοῦσαν Σχολὴν καὶ ἠρνοῦντο τὴν γονιμότητα τῆς μοριακῆς θεωρίας ἐν τῇ Φυσικῇ, τῆς ἀτομικῆς ὑποθέσεως ἐν τῇ Χημείᾳ, ὁ ἀτομισμὸς ἀνεφαίνετο, θριαμβεύων καὶ στηριζόμενος ἀκλονήτως ὑπὸ τοῦ πειράματος, ἐν τῷ Ἠλεκτρισμῷ.

Διὰ τῆς μοριακῆς ὑποθέσεως συνηρμολογήθη μέγιστος ἀριθμὸς ἀποτελεσμάτων, ἐδημιουργήθη σύστημα γενικώτατον καὶ πλεῖστα φαινόμενα προεγνώσθησαν. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ ἀτομιστικὴ θεωρία, τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων, εἶναι ἀναπόσπαστος ἀπὸ τὴν Ἐπιστήμην τῆς Φύσεως, ἀποτελοῦσα τὴν ψυχὴν αὐτῆς. Ἐν τῇ Φυσικῇ δι' αὐτῆς ἀνεδείχθη ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ σπουδαία κινητικὴ θεωρία τῶν ἀερίων. Ἁπλῆ καὶ γόνιμος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀποτελεῖ ἐπιστημονικὴν ὑπόθεσιν, τείνουσαν πρὸς τὴν ἀλήθειαν ὅσον ὀλίγαι. Διὰ τῆς κινητικῆς θεωρίας τῶν ἀερίων συνετάχθησαν καὶ ἐξηγήθησαν τὰ φαινόμενα τῶν ρευστῶν, ὡς ἡ διάχυσις, ἡ ἀγωγιμότης θερμαντικὴ καὶ ἠλεκτρική, ἡ πίεσις καὶ τὸ ἰξῶδες· νέα φαινόμενα προεγνώσθησαν, ἐκ τῶν ὁποίων πλεῖστα μὲν τὸ πείραμα ἐπηλήθευσε μέχρι σήμερον, ἄλλα δὲ ἀναμένουσιν εἰσέτι τὸν ἔλεγχον αὐτοῦ.

Ἡ σπουδαιότης τῆς μοριακῆς ὑποθέσεως ἀναφαίνεται ἐπίσης ἐν τῇ Ὀπτικῇ τοῦ Fresnel, ἐν τῇ σπουδῇ τῆς θερμότητος καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν ὅλων τῶν προόδων τῆς νεωτέρας Χημείας.

Ὁ ἀτομισμὸς κατέλαβεν ἤδη πρωτεύουσαν θέσιν εἰς τὰς Φυσικὰς θεωρίας καὶ τείνει νὰ διέλθῃ ἐκ τῆς τάξεως τῶν ὑποθέσεων εἰς τὴν τῶν ἀνεξαρτήτων ἀρχῶν.

***

Ἡ σπουδὴ τῶν καταστάσεων τῆς ὕλης, ἀρομένη ἐκ τοῦ ἀτομισμοῦ ἄπλετον φῶς καὶ ἔχουσα ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ γενικότης τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης δὲν ἐπέτρεπε οἱανδήποτε πραγματικὴν ἀσυνέχειαν εἰς δύο διαφόρους ἐκ τῶν καταστάσεων αὐτῆς, ἔφθασεν εἰς ἐξαγόμενα, τῶν ὁποίων ἡ εὐρύτης καὶ τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι θεμελιώδη τόσον ὑπὸ φιλοσοφικήν, ὅσον καὶ ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν.

Ἐπὶ μακρὸν ἐθεωρήθησαν αἱ τρεῖς πρωτεύουσαι καταστάσεις τῶν σωμάτων, στερεά, ὑγρὰ καὶ ἀερώδης, ὡς τελείως διακεκριμέναι, ἔχουσαι ἰδιότητας ἀρκούντως χαρακτηριστικὰς πρὸς ἀπομάκρυνσιν πάσης ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὰ ἀποδοτέα εἰς αὐτὰς ὅρια. Τοῦτο ἦτο φυσικὴ συνέπεια τῶν ἀτελῶν γνώσεων ἡμῶν ἐπὶ τῆς ὕλης.

Οἱ ὅροι, ὑφ' οὓς εὑρίσκεται συνήθως ἡ ὕλη, δὲν εἶναι ἢ ἁπλῆ μερικὴ περίπτωσις, μία τῶν ἀπείρων καταστάσεων. Ἡ Ἐπιστήμη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ προσδώσῃ ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τοὺς ὅρους τούτους, οἱ ὁποῖοι ἐν τούτοις θὰ παραμένωσι πρωτεύοντες διὰ τὰς ἐφαρμογὰς καὶ τὰς συνήθεις χρήσεις. Τοὐναντίον, ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθῶσι τὰ φαινόμενα τῆς ὕλης, τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν μεταβολῶν τῶν συνθηκῶν, ὑφ' ἃς διατελεῖ, ὡς τῆς πιέσεως ἢ τῆς θερμοκρασίας, φαινόμενα, τῶν ὁποίων ἡ ἔρευνα προεμήνυεν ἐξαγόμενα μεγάλης σημασίας.

Σήμερον ἡ διάκρισις τῶν σωμάτων εἰς στερεά, ὑγρὰ καὶ ἀέρια ἐξέλιπεν ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ. Αἱ συγκεκριμέναι καταστάσεις κατερρίφθησαν καὶ κατεδείχθη πόσον αὐθαίρετοι ἦσαν αἱ διαιρέσεις αὗται. Ἐφόσον αἱ γνώσεις ἡμῶν ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης πολλαπλασιάζονται, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιβεβαιοῦται ἡ συνέχεια τῶν καταστάσεων αὐτῆς.

Πᾶσαι αἱ γενόμεναι ἔρευναι ἀπέδειξαν πρῶτον τὴν συνέχειαν τῆς ὑγρᾶς καὶ ἀερώδους καταστάσεως. Ἐγνώσθη πλέον, ὅτι δυνάμεθα νὰ διέλθωμεν ἐκ τῶν ὑγρῶν εἰς τὰ ἀέρια, ὡς καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν γίνεται τοῦτο ἄνευ ἀποτόμου μεταβολῆς, ἀλλὰ διὰ συνεχοῦς ἀλλοιώσεως.

Εἰς τὰς ἐρεύνας ταύτας τὸ πείραμα παρέσχεν ἀκριβεστάτας γνώσεις ἐπὶ τῶν νόμων συμπιεστότητος καὶ διαστολῆς τῶν ρευστῶν, ἐνῷ ταὐτοχρόνως αἱ ἀτομικαὶ ὑποθέσεις μετὰ τῆς Θερμοδυναμικῆς ἤγαγον εἰς θεμελιώδεις σχέσεις καὶ τὴν χαρακτηριστικὴν ἐξίσωσιν αὐτῶν. Τοιουτοτρόπως διὰ καταλλήλου συνδυασμοῦ πειράματος καὶ θεωρίας ἦλθον εἰς φῶς σπουδαιότατα ἐξαγόμενα, μεταξὺ τῶν ὁποίων πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει ὁ θεμελιώδης νόμος τοῦ Van der Waals[1].

***

Μετὰ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐπὶ τῶν γενικῶν ἰδιοτήτων τῶν ρευστῶν ἀνεπτύχθησαν συγχρόνως καὶ τὰ μέσα ἀφ' ἑνὸς παραγωγῆς μεγάλου ψύχους καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ὑγροποιήσεως τῶν ἀερίων. Σήμερον πάντα τὰ ἀέρια ἀνεξαιρέτως ὑγροποιοῦνται.

[1] Τὰ σπουδαιότερα τῶν ζητημάτων ἠρευνήθησαν ὑπὸ τῶν Young καὶ Ramsay, τῶν ὁποίων τὰ πειράματα δὲν ἀπεῖχον μὲν πολὺ τῆς ἀτμοσφαιρικῆς πιέσεως καὶ τῶν κοινῶν θερμοκρασιῶν, περιεστράφησαν ὅμως περὶ τὴν καμπύλην τοῦ κόρου καὶ τὸ κρίσιμον σημεῖον.

Ἐσχάτως ὁ Amagat, κατανικήσας σπουδαίας πειραματικὰς δυσχερείας, ὡς ἡ ἀκριβὴς μέτρησις μεγάλων πιέσεων καὶ τῶν σχετικῶν μικρῶν ὄγκων, παρέσχεν, εἰς μελέτην πλήρη καὶ συστηματικήν, τοὺς ὁριστικοὺς νόμους συμπιεστότητος καὶ διαστολῆς τῶν ρευστῶν ὑπὸ πίεσιν σταθεράν, προσδιορίσας συγχρόνως τοὺς διαφόρους συντελεστὰς μετὰ τῶν μεταβολῶν αὐτῶν. Εἰς τὰ πειράματα ταῦτα ἡ πίεσις ἔφθασε τὰς 3000 ἀτμοσφαίρας.

Πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν σχέσεων μεταξὺ ὄγκου, θερμοκρασίας καὶ πιέσεως, εἰς ἃς τὰ γενόμενα πειράματα κατέληξαν, πλεῖστοι τύποι προυτάθησαν. Ἀλλ' ἐξ ὅλων πρῶτος ἐφάνη περιλαμβάνων ἐπαρκῶς τὰ πειραματικὰ ἐξαγόμενα ὁ περίφημος τύπος τοῦ Van der Waals, ὁ εὑρεθεὶς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς κινητικῆς θεωρίας τῶν ἀερίων.

Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν τοῦ Van der Waals εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τοῦ νόμου τῶν ἀντιστοίχων καταστάσεων (états correspondants). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον, ἐὰν ληφθῶσιν αἱ κρίσιμοι ποσότητες ὡς μονάδες μετρήσεως τῆς πιέσεως, τῆς θερμοκρασίας καὶ τοῦ ὄγκου, αἱ σταθεραὶ ἑκάστου σώματος ἐξαφανίζονται ἐκ τῆς χαρακτηριστικῆς ἐξισώσεως καὶ τοιουτοτρόπως καθίσταται αὕτη κοινὴ εἰς ὅλα τὰ ρευστά.

Τὰ πειράματα, τὰ ἐκτελεσθέντα ἰδίως ὑπὸ τῶν Amagat, Young καὶ Mathias, πρὸς ἐπαλήθευσιν τοῦ νόμου τούτου κατέδειξαν, ὅτι πρὸς ἐφαρμογήν του πρέπει νὰ διαιρεθῶσι τὰ σώματα εἰς ὁμάδας. Συνεπῶς αἱ ἰδιότητες ρευστοῦ τινος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καθορισθῶσι διὰ μόνων τῶν κρισίμων σταθερῶν, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη καὶ ἄλλων εἰδικῶν παραμέτρων. Τοιουτοτρόπως τὸ πείραμα κατέδειξεν, ὅτι οἱ νόμοι τῶν ἀντιστοίχων καταστάσεων εἶναι μὲν μεγάλης σημασίας, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι τὸν βαθμὸν γενικότητος, τὸν ἀποδοθέντα εἰς αὐτοὺς ἐν ἀρχῇ.

Ἡ χρῆσις δὲ τῶν ἐπιτευχθεισῶν λίαν χαμηλῶν θερμοκρασιῶν εἰς τὰς ἐπιστημονικὰς ἐρεύνας ἐπὶ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης ἀπέδειξεν, ἐκτὸς ἄλλων ὅτι αἱ μηχανικαί, αἱ ἠλεκτρικαὶ καὶ αἱ χημικαὶ ἰδότητες τῶν σωμάτων ἐμφανίζονται, ἐν γένει, ἀπὸ νέας ὅλως ἀπόψεως, ὅταν ἡ θερμοκρασία ὑποβιβασθῇ εἰς μέγαν βαθμόν. Οὕτω ἡ τάξις τῆς ἠλεκτρικῆς ἀγωγιμότητος τῶν μετάλλων μεταβάλλεται, οἱ ἠλεκτρολύται καθίστανται τέλεια μονωτικά, ἡ δὲ χημικὴ συγγένεια σχεδὸν ἐξαφανίζεται· ὁ φωσφόρος καὶ τὸ κάλιον παραμένουσιν ἀδρανῆ ἐντὸς ὑγροῦ ὀξυγόνου. Μεγάλαι μεταβολαὶ τοῦ χρώματος τῶν σωμάτων παρατηροῦνται καὶ τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, ὡς τὰ ἄνθη, ὁ βάμβαξ, τὰ πτερά, καθίστανται φωσφορίζοντα[1].

Μεταξὺ τῶν ἀνακαλύψεων, τῶν προελθουσῶν ἐκ τῶν νέων τούτων ἀποτελεσμάτων, εἶναι καὶ ἡ ἀνεύρεσις ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ, τῇ βοηθείᾳ τῆς φασματικῆς ἀναλύσεως, τῶν νέων ἀερίων, ἤτοι τοῦ ἀργοῦ, τοῦ ἡλίου, τοῦ κρυπτοῦ, τοῦ ξένου καὶ τοῦ νέου. Κατά τινας τὰ ἀέρια ταῦτα εἶναι οἱ μάρτυρες προγενεστέρας καὶ ἐκλιπούσης ἤδη καταστάσεως ἐπὶ τῆς Γῆς. Ὑποθέτουσι δέ, ὅτι ἐκ τῶν ἀερίων τούτων ἄλλα μὲν ἐγκατέλειψαν τὴν ἀτμόσφαιράν μας, ἕνεκα μεγάλης ταχύτητος τῶν μορίων των, προελθούσης ἐκ τῆς ὑπάρξεως τότε μεγάλης θερμοκρασίας, ἄλλα δὲ βαρύτερα τοῦ ὀξυγόνου ἐβυθίσθησαν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ παραμένουσιν εἰσέτι ἐκεῖ ἐν ὑγρᾷ καταστάσει.

***

Μετὰ τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα ἦτο εὔλογον νὰ ἀναζητηθῇ μήπως μεταξὺ ὑγρῶν καὶ στερεῶν ὑφίστανται σχέσεις ἀνάλογοι πρὸς τὰς ἀνακαλυφθείσας μεταξὺ ὑγρῶν καὶ ἀερίων.

Πράγματι, κατὰ τὰς ἐρεύνας τοῦ Spring, τὰ στερεὰ παρουσιάζουσιν ἰδιότητας ὁμοίας πρὸς τὰς τῶν ὑγρῶν, ἀλλ' εἰς διάφορον βαθμόν. Ὑπὸ καταλλήλους τιμὰς πιέσεως τὰ στερεὰ ρέουσι διὰ μέσου ὀπῶν, μεταδίδουσι πιέσεις καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, διαχέονται καὶ διαλύονται ἐντὸς ἀλλήλων καὶ ἀντιδρῶσι χημικῶς ἀμοιβαίως. Διὰ συμπιέσεως δυνάμεθα νὰ συγκολλήσωμεν καὶ νὰ μεταβάλωμεν εἰς ἓν σῶμα τεμάχια ἢ κόνιν στερεοῦ τινος ἢ νὰ παραγάγωμεν κράματα καὶ πλεῖστα ἄλλα χημικὰ ἀποτελέσματα, καὶ ἐν γένει, παρατηροῦμεν φαινόμενα, ἕνεκα τῶν ὁποίων ὁ ὁρισμὸς τῶν στερεῶν δὲν δύναται νὰ προκύψῃ ἐκ τῶν μηχανικῶν ἰδιοτήτων αὐτῶν[1].

Ἡ γενικότης τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὕλης, δὲν ἐπέτρεπε βεβαίως νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι ὑφίστατο ἀπότομος μετάπτωσις μεταξὺ δύο οἱωνδήποτε καταστάσεων αὐτῆς καὶ ὅτι ἡ συνέχεια περιωρίζετο μόνον εἰς τὰ ὑγρὰ καὶ ἀέρια. Τὸ πείραμα, μεθ' ὅλας τὰς ἀμφιβολίας, τὰς προερχομένας ἰδίως ἐκ τῶν κρυστάλλων, δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποδεῖξαν τὴν συνέχειαν εἰς τὰς διαφόρους καταστάσεις τῆς ὕλης.

Ἀλλ' ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων προέκυψε μὲν ἡ ἑνότης, οὐχὶ ὅμως καὶ ἡ ἁπλότης· τὸ πολύπλοκον ἐκέρδισεν ἔδαφος.

[Ἀκουλουθεῖ τὸ τέλος] ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΙΓΙΝΗΤΗΣ
Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου

[1] Εὐρεῖς ὁρίζοντες ἠνοίχθησαν καὶ εἰς τὴν Βιολογίαν ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων. Ὡς ἀπεδείχθη, τὰ σπέρματα τῆς ζωῆς π. χ. τὰ βακτήρια, δύνανται νὰ διατηρηθῶσιν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας εἰς 190 βαθμοὺς ὑπὸ τὸ μηδὲν ἄνευ ἐλαττώσεως τῆς ζωτικότητος αὐτῶν. Ἐκ τῶν πειραμάτων τούτων συνήγαγον τὸ σπουδαιότατον διὰ τὰς κοσμογονικὰς θεωρίας συμπέρασμα, ὅτι, ἐπειδὴ τὸ ψῦχος τοῦ μεταξὺ τῶν ἄστρων διαστήματος δὲν δύναται νὰ καταστρέψῃ τὰ σπέρματα τῆς ζωῆς, δὲν εἶναι καθόλου παράλογον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὑπὸ καταλλήλους ὅρους, σπέρμα τι δύναται νὰ μεταδοθῇ ἀπό τινος πλανήτου εἰς ἄλλον. *[Lucien Poincaré,* La Physique Moderne σ. 119*]*.

[1] Ἐκ τῶν γενομένων πειραμάτων κατεδείχθη, ὅτι μήτε τὸ ἰξῶδες μήτε ἡ δυσκαμψία δύνανται νὰ διαχωρίσωσι τὰ στερεὰ ἀπὸ τὰ ὑγρά. Διότι ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰ ὑγρὰ παρατηρεῖται δυσκαμψία μικρὰ μὲν ἀλλ' αἰσθητή καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ ἰξῶδες δὲν εἶναι ἄπειρον εἰς τὰ στερεά.

ΕΘΝΙΚΑ ΚΕΙΜΗΛΙΑ

Πιστεύομεν ὅτι κανεὶς ἐκ τῶν φίλων ἀναγνωστῶν δὲν ἀγνοεῖ τὴν μόρφωσιν, τὴν ἀξίαν καὶ τὴν δρᾶσιν κατὰ τοὺς πρό, ἐπὶ καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασιν χρόνους τοῦ ἐκ τῆς μεγάλης ἐκ Κορινθίας οἰκογενείας τῶν Νοταραίων *Πανούτσου* Νοταρᾶ, τοῦ Νέστορος τῆς Πελοποννήσου ἐπικληθέντος· πρὸς τὸν ἄνδρα τοῦτον ἀπηύθυνε τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν[1] ὁ πολὺς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων.

Φιλιατρά

ΝΙΚΟΛ. Σ. ΓΚΙΝΟΠΟΥΛΟΣ

[1] Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἀνεῦρον μεταξὺ ἄλλων εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς οἰκογενείας Νοταρᾶ.

«Τῷ εὐγενεστάτῳ κυρίῳ, κυρίῳ
Πανούτσῳ Νοταρᾶ
Εἰς Τρίκκαλα
τῆς Πελοποννήσου.

«Πολυσέβαστε καὶ φιλογενέστατε Κύριε!

«Πρὸ ἡμερῶν ἔλαβον τὴν ἀπὸ 5 Δ)βρίου χαριεστάτην ὑμῶν ἐπιστολήν, καὶ ζητῶ συγγνώμην, ὅτι ἠργοπόρησα νὰ ἀποκριθῶ, κωλυθεὶς ὑπὸ ἀσχολίας. Ἐπεθύμουν πρὸ πολλοῦ, Σεβασμία κορυφή, νὰ γνωρίσω τὴν κλεινὴν τῶν Νοταράδων γενεὰν ὡς ἐπίσημον διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῆς, ἥτις ἐχάρισεν εἰς τὴν πατρίδα μετὰ τῶν ἄλλων αὐτῆς υἱῶν καὶ τὸν ἀοίδιμον πατριάρχην Χρύσανθον[1] *καὶ ἔμελλον ἄρα νὰ ἴδω τὴν ἐπιθυμίαν μου πεπληρωμένην συγχρόνως, ἐν ᾧ ἀπολαύω τὴν χαρὰν τῆς ἐλευθερίας τῆς φίλης Πατρίδος. Εὐχαριστῶ τὸν ἐλευθέριον Σωτῆρα, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις ἠξίωσεν ἡμᾶς νὰ ἴδωμεν τὸ σπανιώτατον τῶν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενομένων εἰς τὰ ἔθνη - ὡς κάλλιστα λέγεις, θεοφιλέστατε πρεσβῦτα - τὴν παλιγγενεσίαν τῆς Ἑλλάδος· πρόσθες ὅτι καὶ τὸ μοναδικὸν καὶ ἀπαραδειγμάτιστον εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐθνῶν. Ἡ Ἑλλὰς ἀναγεννᾶται ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἐκείνων τόπων, ἐφ' ὧν τὸ πρῶτον ἤρξατο νὰ γεννᾶται. Ἄργος, Σικυών, Ἀθῆναι πάλιν ἀνίστανται μετὰ τοσούτους αἰῶνας καὶ ἀπὸ τοσαύτης καὶ τοιαύτης πτώσεως! Εὐλογητὸς Κύριος, ἡ Ἀνάστασις καὶ ἡ Ζωὴ τοῦ παντός! Αὐτὸς χαρίζοιτο καὶ τῇ ὑμετέρᾳ θεοσεβείᾳ ζωὴν μαθουσάλειον, ἵνα χαίρῃ βλέπουσα τὴν ἀναστᾶσαν Ἑλλάδα προβαίνουσαν ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ αὐξανομένην, καὶ καθαρεύουσαν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων τῶν νεκρῶν, ὅσα ἐπιφέρουσι νέκρωσιν ἠθικήν, καὶ ἀφ' ὧν ἡ σεβαστὴ ὑμῶν κορυφὴ καὶ εὔχεται καὶ συνεργεῖ καὶ λόγοις καὶ ἔργοις, ὡς ἄλλος Νέστωρ, νὰ διατηρῆται καὶ διάγῃ ἡ φίλη Πατρὶς ἐλευθέρα καὶ ἀξίως τῆς κλήσεως αὐτῆς. Εἶχον τὴν χαρὰν νὰ γνωρίσω κατὰ πρῶτον τὸν πολυτιμότατον ὑμῶν ἀνεψιὸν κύριον Ἰω. Δασίου*[1] *- τὸν ὁποῖον δὶ ὑμῶν ἐκ ψυχῆς κατασπάζομαι· καὶ χαίρω βλέπων πλησιάζοντα τὸν καιρόν, ὁπότε μέλλω νὰ γνωρισθῶ προσωπικῶς καὶ μετὰ τῆς πολυποθήτου μοι καὶ γεραρᾶς αὐτῆς κορυφῆς. Ἐπεύχομαι καὶ αὖθις καὶ μυριάκις, να ὑγιαίνῃ πολυετῶς ἑορτάζουσα καὶ τὰς ἐνεστηκυίας ἑορτὰς χαρμοσύνως καὶ θεοφιλῶς!*

(τῇ 2 Ἰανουαρίου 1835 ἐκ Ναυπλίας)

«Τῆς ὑμετέρας εὐγενεστάτης θεοσεβείας ὅλος εἰς τὰς προσταγὰς καὶ θερμὸς ἱκέτης πρὸς κύριον,

ὁ Οἰκονόμος Κωνσταντῖνος
Οἰκονόμος»

[1] Ἐχρημάτισε Πατριάρχης Ἱεροσολύμων.

[1] Ἰατρὸς ἐπίσημος κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Η ΑΝΤΑΡΤΙΣ*

— Ζοζάννα!... Ἤθελα νὰ περιμένω, νὰ σὲ δοκιμάσω, γιατὶ αἱ ἐπιφυλάξεις σου, αἱ ἀποσιωπήσεις μοῦ εἶχαν ἀφήσει μίαν ἀμφιβολίαν... Ἀλλὰ δὲν ἠμπορῶ πιά!... Πρέπει νὰ μιλήσω τόρα... Ὤ! σὲ ἱκετεύω, ἔσο ὀξυδερκής, ἔσο προπάντων εἰλικρινής! Ἐρεύνησε μέσα σου καλὰ ἂν ὑπάρχῃ τίποτε ἄλλο ἀπό...

Ἐσιωποῦσε· συναθροίζει τόρα τὰς δυνάμεις της. Ἡ σκέψις της κατεβαίνει μέσα εἰς τὸ μοναστήριον τῆς ψυχῆς, εἰς τὸ σκότος... Καὶ ὁ Νοὲλ βλέπει αὐτὴν τὴν σκέψιν νἀνεβαίνῃ πάλιν νὰ λάμπῃ εἰς τὰ μάτια τῆς Ζοζάννας.

Ἐκείνη ψιθυρίζει:

— Τίποτε... τίποτε... Νοέλ! Σοῦ τὸρκίζομαι.. τίποτε ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παρὸν δὲν ζῇ μέσα μου... ἀπὸ σένα...

Καὶ σιγαλά, ὡς εἰς ἐκπνοήν, τελειώνει τὴν φράσιν της:

— Τὸν ἔρωτα...

Τί ὠχροὶ ποῦ εἶνε καὶ πῶς τρέμουν. Ἡ Ζοζάννα ἀκουμβᾷ εἰς τὸν βράχον. Τὰ πόδια της πατοῦν τὰ ξερὰ φύλλα καὶ ἀκούεται τὸ μετάξινο θρόημά των. Λέγει:

— Δὲν ἤθελα νὰ μιλήσω τόσα γλίγωρα... Ἀλλὰ... δὲν ἠμπόρεσα νὰ κρύψω τὴν συγκινησί μου. Γιατί; Οὔτ' ἐγὼ δὲν τὸ ξέρω.. Ἄ! τόσο κοντά σου πῶς θὰ ἠμποροῦσα νὰ κρύψω ἐκεῖνο ποῦ ἤξευρες πιὰ Νοέλ;... γιατὶ λὲς ὅτι τὸ ξέρεις.

Ἡ ὠχρότης της παίρνει ἕνα χρῶμα βεβαιό-

* «Παναθήναια» σελ. 188.

τερον. Τὸ στόμα της διανοίγεται εἰς ἕνα φοβισμένο χαμόγελο. Ἀλλὰ ὁ Νοὲλ κυριευμένος ἀπὸ τὴν κρυφὴν καὶ ἔμμονην ἰδέαν ποῦ τὸν βασανίζει, ὁ Νοὲλ σφίγγει τὰ χέρια τῆς Ζοζάννας, τὴν πλησιάζει περισσότερο.

—Τὸ παρὸν... Θέλω νὰ πιστεύσω ὅτι τὸ παρὸν μοῦ ἀνήκει, Ζοζάννα! Θέλω νὰ πιστεύσω ὅτι μᾶγαπᾷς καὶ ὅτι εἶσαι εἰλικρινής... Ἀλλὰ ὑπάρχει...

—Τί;

—Τὸ παρελθόν...

—Νοέλ.

—Τὸ παρελθὸν τὸ ὁποῖον μαντεύω... Ἀλλοίμονο! δὲν ἐπερίμενα ἀπὸ σένα αὐτὰ τὰ λόγια ἀγάπης, πρὶν μοῦ κάμῃς τὴν ἐκμυστήρευσιν ποὺ μοῦ ὑπεσχέθης, ποὺ μοῦ ὀφείλεις καὶ ποὺ θὰ ἐδεχόμουν μὲ εὐχαρίστησιν καὶ μὲ λύπην, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἦτον... Καὶ τότε μόνον θὰ σοῦ ἔλεγα...

Ἡ Ζοζάννα ἀφίνει κραυγήν:

—Θεέ μου!... Τί ἔκαμα!... Τί φρικώδης ἀπρονοησία! Πῶς θὰ δεχθῇς τὴν ἐξομολόγησιν μιᾶς μεγάλης, μιᾶς τόσο μεγάλης δυστυχίας; Ὤ! Θεέ μου!... Θεέ μου! τί ἔκαμα;

— Ζοζάννα, φίλη μου, μὴν τρέμῃς, μὴν κλαῖς. Ζοζάννα μου!

— Εἶμουν τόσο εὐαίσθητη, τόσο νευρική, καὶ ἦτον τόσο μεγάλη δυστυχία νὰ εἶμαι κοντά σου!... Τὰ ἔχω χαμένα πλέον. Ἐπροδόθηκα. Καὶ ἀμέσως ἀμέσως ἔδειξες τόσην βιαιότητα.

—Σὲ ἀδίκησα καὶ σοῦ ζητῶ συγγνώμην... ἀλλὰ μὴν κλαῖς!... Αὐτὸ μὲ κάμνει νὰ πονῶ... Γιὰ κύταξε, εἶμαι ἥσυχος, τόρα!... Δὲν ξέρω κἐγὼ πῶς νὰ συγκρατήσω τὴν ἀγωνίαν μου... Γιὰ ἡσύχασε!... Εἶσαι ἀκόμη τόσο ἀδύνατη!... Δὲν θέλω νὰ σὲ βασανίζω μὲ τὰς ἐρωτήσεις μου... Ἀπόψε, ναί, ἀπόψε, θὰ μιλήσωμε... Ὅμως νὰ μὴν κλαῖς, σοῦ τὸ ἀπαγορεύω! Πᾶμε, τί στεκόμεθα, ἂς περπατήσωμε. Δὲν ξέρομε τί κάνομε οὔτ' ἐγώ, οὔτε σύ...

Τὴν παρασύρει. Αὐτὴ στενάζει ἀκαταπαύστως: «Τί ἔκαμα;» Τὴν βλέπει ἄρρωστην ἀπὸ τὴν συγκίνησιν, ἕτοιμην εἰς λυγμοὺς διὰ τὴν παραμικροτέραν λέξιν, διὰ τὴν παραμικροτέραν χειρονομίαν ποὺ θὰ τῆς ἐφαίνετο ἐπιτίμησις.

— Σώπα!... Σώπα!... εἶπε· θὰ εἴμεθα στὸ Παρίσι στὰς ἑπτά... Ἀπόψε, θὰ ἔλθω στὸ σπίτι σου. Θὰ εἴμεθα ἥσυχοι, φρόνιμοι, γλυκεῖς πρὸς τοὺς ἑαυτούς μας, καὶ θὰ ἰδῇς τὸν ἔρωτά μου ἁπλοῦν καὶ εὔκολον. Σὲ φοβίζει τάχα ὁ φίλος σου;... Ὅλα ἠμπορεῖ νὰ τὰ καταλάβῃ, νὰ τὰ συγχωρήσῃ, ὅλα — ἐκτὸς τῆς ἀνειλικρινείας. Καὶ εἶσαι πολὺ εἰλικρινής...

— Θὰ εἶμαι.

— Ἡ εἰλικρίνεια, Ζοζάννα, εἶνε ὁ κανὼν τῆς ζωῆς μου. Ἔχω ἐπιβάλει εἰς τὸν ἑαυτόν μου νὰ μὴ λέγω ψέματα ποτέ, καὶ ὅταν παρημέλησα αὐτό μου τὸ καθῆκον, αἰσθάνθηκα τὸν ἑαυτόν μου ταπεινωμένον καὶ ἐλαττωμένον. Καὶ γι' αὐτὸ θὰ σοῦ κάμω κἐγώ, πρῶτος ἐγώ, τὴν ἐξομολόγησί μου. Θὰ μὲ μάθῃς μὲ τὰς ἀδυναμίας μου. Καὶ θὰ μὲ δεχθῇς ὅπως εἶμαι, μὲ συμπάθειαν, γιατὶ μᾶγαπᾷς.

— Καὶ σύ, Νοέλ, θὰ μὲ δεχθῇς ὅπως εἶμαι;

— Ναὶ μὲ κλειστὰ τὰ μάτια...

— Ἄ, πόσο σᾶγαπῶ!

— Πές το μου ἀκόμη.

— Σᾶγαπῶ...

— Ἀκόμη... ἀκόμη!... ὁλοένα!...

— Σᾶγαπῶ, σᾶγαπῶ, σᾶγαπῶ...

Ἥσυχοι, πιασμένοι ἀπὸ τὰ χέρια περπατοῦν εἰς τὴν πράσινην σκιάν, ἐπάνω εἰς τὰ πράσινα χόρτα. Τὸ μονοπάτι ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον τοῦ μικροῦ ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος λαμποβολεῖ γλιστρῶν καὶ ἀφροκοπᾷ.

Φθάνουν ἐπιτέλους εἰς τὸ ξενοδοχεῖον. Νὰ τὰ τραπέζια, τὸ σπίτι, ἡ σάλα μὲ τὶς ζωγραφιές. Μιὰ μυρωδιὰ μπύρας γεμίζει τὸν ἀέρα..

Τὸ ἁμάξι περιμένει κάτω ἀπὸ τὶς σκονισμένες ἀκακίες.

Ὁ ἁμαξᾶς ζεύει τὸ ἄλογό του, καὶ ὁ καταστηματάρχης ποὺ δὲν εἶνε κουτὸς ἄνθρωπος τοὺς πλησιάζει... Ἐπαινεῖ τὰς καλλονὰς τοῦ τόπου, τὸν καθαρὸν ἀέρα.

—Κἔπειτα, ὅταν θέλῃ κανεὶς νὰ μείνῃ μερικὲς ἡμέρες, ἔχω ὡραῖες κάμαρες... Θὰ ξαναγυρίσῃ ἴσως ὁ κύριος καὶ ἡ κυρία.

— Χωρὶς ἄλλο, χωρὶς ἄλλο! λέγει ὁ Νοέλ.

Καὶ δὲν τολμᾷ νὰ κυτάξῃ τὴν Ζοζάνναν ἡ ὁποία κοκκινίζει.

Ξεκινοῦν. Ὁ γεροαμαξᾶς σπογγίζει τὸ μετωπό του, σφυρίζει καὶ φροντίζει νὰ μὴ γυρίζῃ πίσω του. Ἔχει πεῖραν ἀπὸ τέτοιους περιπάτους κἐχει καταλάβει ὅτι «αὐτοὶ ἀγαπιῶνται πολύ...»

Κάμποι, λειβάδια, λόφοι διασχιζόμενοι ἀπὸ δρόμους, ἐρείπια ἑνὸς μοναστηριοῦ, μία δενδροστοιχία, μία λάμψις λευκὴ καὶ καυστική. Ἐν τούτοις ὁ Νοὲλ καὶ ἡ Ζοζάννα δὲν βλέπουν πλέον, δὲν ὁμιλοῦν. Δὲν ἀντιλαμβάνονται παρὰ μόνον τὴν πυρακτωμένην ἀτμοσφαῖραν, τὴν σακχαρώδη δσμὴν τῶν ἀκακιῶν, τὸ κύλισμα τῆς ἁμάξης ποὺ τοὺς φέρει κοντὰ-κοντὰ τὸν ἕναν εἰς τὸν ἄλλον.. Καὶ τὸ πρῶτο τους φίλημα τοὺς ἀφίνει θαμβωμένους, ὡσὰν ὅλη ἡ φλόγα τῆς θερμῆς ἡμέρας νὰ εἶχε εἰσορμήσει μέσα στὸ αἷμα των.

Κατὰ τὸ βραχὺ διάστημα τοῦ ταξειδιοῦ ἀπὸ Σὲν-Ρεμὺ εἰς Παρίσι, εἰς τὸ ἀδειανὸ βαγόνι ὁ Νοὲλ ἔμεινε ἀμίλητος κρατῶν τὴν Ζοζάνναν εἰς τὰ χέρια του. Κ' ἐκείνη ἐπίσης ἦτον συλλογισμένη καὶ ὅταν τὸ τραῖνο ἐμπῆκε εἰς τὸ τελευταῖον τοῦννελ ἐφάνη ὅτι ἐξυπνοῦσε ἀπὸ ἕνα εἶδος νάρκης ποὺ τὴν εἶχε καταλάβει, κἐψιθύρισε:

— Τί γλίγωρα ποὺ φθάνομε! τί γλίγωρα!...

— Καὶ θὰ πρέπῃ νὰ σᾶφίσω;...

— Ναί, φίλε μου... Θὰ ξεκουρασθῶ, θὰ συμμαζευθῶ κἄπως καὶ θᾶλθῃς ἔπειτα στὰς ὀκτώμισι ὅταν θὰ εἶμαι μόνη μου.

Τὴν ἐνηγκαλίσθη θωπεύων μὲ τὰ χείλη τοὺς κροτάφους της, τὰ μάγουλα, τὸ στόμα, καὶ τὰ φιλήματά του αὐτά, καλύτερα ἀπὸ τὰ λόγια ἐνίσχυσαν καὶ τὸν ἕναν καὶ τὸν ἄλλον. Εἰς τὸν σταθμὸν τοῦ Λουξεμβούργου, ὁ Νοὲλ ἐκατέβη πρῶτος κἔφυγε μέσ' ἀπὸ τὸ πλῆθος.

Ἐπῆγε ἕως εἰς τὸ Ὠδεῖον... Κάτω ἐκεῖ, πρὸ χρόνου, ἡ Ζοζάννα εἶχε ξεφυλλίσει τὸ βιβλίον του. Ἦτον εἰς τὴν Σικελίαν τότε ὁ Νοέλ· ἤλπιζεν ὅτι ἡ Ρενὲ Μαρισὼ θὰ ἤρχετο νὰ τὸν συναντήσῃ... Καὶ ἡ Ζοζάννα τί ἔκαμνε τότε; Ποῖον ἀγαποῦσε;

Τὸν ἄνδρα της;... Ὄχι: Ἀπὸ ὅσα ὁ Νοὲλ ἤξευρε, ἀπὸ ὅ,τι ἐμάντευε — μέσ' ἀπὸ κἄποια λόγια τοῦ Φουκὰρ καὶ μερικὰς φράσεις τῆς Ζοζάννας — ἡ νέα αὐτὴ ἡ πνευματώδης, ἡ ὅλο καρδιά, εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς νεότητός της δὲν εἶχε δυνηθῇ νᾶγαπήσῃ μὲ πραγματικὸν ἔρωτα τὸν Πέτρον Βαλεντέν. Εἶχε αἰσθανθῇ διὰ τὸν ἄρρωσταν αὐτὸν ἡ Ζοζάννα ἕνα εἶδος μητρικῆς εὐσπλαχνίας. Ἀλλὰ ὁ Νοὲλ δὲν εἶχε ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ Ζοζάννα θὰ εἶχε λάβει πεῖραν τοῦ ἔρωτος ἀλλοῦ παρὰ εἰς τὰς συζυγικάς της σχέσεις, πεῖραν κρυφίαν καὶ θλιβεράν... «Καὶ ἂν ἀκόμη ἡ Ζοζάνα, ἐσυλλογίζετο, εἶχε ἀγαπήσει ἄλλοτε κανένα, εἶχε χρησιμοποιήσει δικαίωμά της ἀναμφισβήτητον, δικαίωμα ποὺ ἔχει ὁ καθεὶς ἐπὶ τοῦ ἀτόμου του... Καὶ δὲν θὰ ἦτο ὀλιγώτερον ὅ,τι εἶνε τόρα, ὀλιγώτερον προικισμένη μὲ τὰς σημερινάς της ἀρετάς, καλωσύνην, αὐταπάρνησιν, θάρρος.. Παρακολουθῶν τὴν καθημερινήν της ζωήν, δὲν ἀνεκάλυψα τίποτε εἰς αὐτὴν ποὺ νὰ μὴ μοῦ ἐμπνέῃ ἐκτίμησιν, καὶ σεβασμὸν καὶ ἀγάπην... Λοιπόν;...» Ἐπνίγετο. «Εἶνε φανερὸν ὅτι δὲν θὰ εἶχα νὰ πῶ τίποτε καὶ ἂν αὐτὸ ἦτο πραγματικόν, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ περιστατικά, πιθανότητες ἀκόμη ὅτι δὲν θὰ ἔχῃ συμβῇ αὐτό· πρῶτα-πρῶτα, τὸ μυστικὸν μιᾶς ἐρωτικῆς σχέσεως δὲν ἠμπορεῖ νὰ φυλαχθῇ τόσο ποὺ εἰς μίαν κρίσιν πάθους ἢ ἀπελπισίας ὁ ἕνας ἀπὸ τοὺς δύο ἀγαπημένους νὰ μὴν ἀφίνῃ νὰ μαντεύεται κἄτι... Καὶ μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἑβραϊκὴ χάβρα τοῦ «Γυναικείου κόσμου» κανεὶς δὲν ὑπωπτεύθη τὴν Ζοζάννα... Ὁ Φουκὰρ μοῦ ἔχει πῇ πολλὲς φορές: «Εἶνε πράγματι ἐνάρετη αὐτὴ ἡ μικρή!...» Κ' ἐξ ἄλλου μία γυναῖκα εἰμπορεῖ νὰ αἰσθάνεται ἕνα ἐρωτικὸ πάθος χωρὶς νὰ ἔχῃ ἐρωμένον!... Ἡ Πριγκήπισσα τοῦ Κλέβ[1]!... Ἐξαναεῖδε τὸν τόμον αὐτὸν ἐπάνω εἰς τὴν ἑταζέραν τῆς Ζοζάννας, καλοδεμένον μὲ χρονολογίαν καὶ ἀρχικά: «Ἐνθύμιον τῆς 4 Φεβρουαρίου 18... M. N.» Καὶ ἠσθάνθη διαμιᾶς θλῖψιν: «Ἰδοὺ χωρὶς ἄλλο ἡ λέξις τοῦ αἰνίγματος... Ἡ Ζοζάννα ἔχει συνείδησιν λεπτὴν καὶ μικρολόγον καὶ αἱ τολμηρότητες τῆς σκέψεως αὐταὶ μένουν θεωρητικαί... Ἀγάπησε καὶ ἠσθάνθη τύψεις διὰ τὴν αἰσθηματικὴν ἀπιστίαν ποὺ ἔκαμε εἰς τὸν ἄνδρα της. Ἠθέλησε ἴσως νὰ ξαναζήσῃ τὴν πλατωνικὴν ζωὴν τῆς Πριγκηπίσσης τοῦ Κλέβ — ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ποῦ ἐξέλεξε δὲν εἶχε τὴν εὐστάθειαν τοῦ Νεμούρ... Καὶ αὐτὴ εἶνε ἡ μεγάλη δυστυχία, τὸ μεγάλο κακό, διὰ τὸ ὁποῖον πενθεῖ ἀκόμη...»

Ὁ Νοὲλ ἔπεισε τὸν ἑαυτόν του ὅτι γνωρίζει τὸ μυστικὸν τῆς Ζοζάννας... Ἔπειτα ἡ ἀμφιβολία τὸν κατέλαβε ξανά: «Τί μυθιστόρημα θέλω νὰ κατασκευάσω;... Αὐτὰ εἶνε παράλογα! Ἡ Ζοζάννα θὰ μοῦ ἔκρυβε τόσο ἐπιμόνως, μὲ τόσην ἐντροπὴν τὸ μυστικὸν ἑνὸς πλατωνικοῦ ἔρωτος; Ἄ! Ὀφείλω νὰ εἶμαι ἕτοιμος νὰ δεχθῶ τὸ καθετί!... Γιατί νὰ μὴν ἠμπορῶ νἀπομακρύνω αὐτὸν τὸν πόνον ἀπὸ πάνω μου;... Δὲν ἐζήλευσα τὸν ἄνδρα της σχεδὸν καθολοκληρίαν, ἢ τοὐλάχιστον πολὺ ὀλίγο!... Ἀγαποῦσα τὸ παιδὶ τοῦ Πέτρου Βαλεντὲν ποὺ γιὰ μένα εἶνε μία σκιά, ἕνα ὄνομα... Τὸ παιδί! Ἡ Ζοζάννα τὸ λατρεύει αὐτὸ τὸ παιδί! Ἴσως τὴν ἐφύλαξε, τὴν ἐπαγρύπνησε αὐτό. Ἐθυσιάσθη γι' αὐτό... Τίς οἶδε! ἡ μητρικὴ στοργὴ ἐνίκησε τὸν ἔρωτα...»

Ἐπλανήθη μέσα ἀπὸ τοὺς μικροὺς δρόμους. Καὶ μίαν στιγμὴν ἡ ἀνησυχία του ἐπραΰνθη· ἀναπολοῦσε τὸ ξενοδοχεῖον τοῦ Σερναί, τὸ ἀ-

[1] Μυθιστόρημα τῆς κυρίας De Lafayette θεωρούμενον ὡς τὸ ἀριστούργημα τῆς συγγραφέως.

μάξι, τὸ τοπίον μὲ τὰ δένδρα μέσα εἰς τὸ χρυσάφι τοῦ ἡλιοβασιλεύματος, καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ φιλήματος τοῦ ἀπέσπα μίαν ἀναφώνησιν . . . Ἠσθάνετο ἐπιθυμίαν νὰ φωνάξῃ δυνατά: «Μάγαπᾷ, μάγαπᾷ! . . .» Ἔπειτα ἡ ἀγωνία τὸν κατελάμβανε πάλιν, καὶ ἐστέναζε σιωπηλά: «Πῶς τὴν ἀγαπῶ, ἀλλοίμονο! πῶς τὴν ἀγαπῶ!»

Εἰς τῆς Μαριέττας, δὲν ἠμπόρεσε νὰ φάγῃ. Μὲ τὰ μάτια καρφωμένα εἰς τὸ ὡρολόγι του ἄρχιζε νὰ καπνίζῃ συγαρέττα τὰ ὁποῖα ἔσβυνε μόλις ἄναβε.

Εἰς τὰς ὀκτὼ ἔφυγε, καὶ μόλις ἐπάτησε τὴν σκάλαν τῆς Ζοζάννας, ἡ σκέψις του ἔγεινε πάλιν φωτεινὴ ὅπως εἰς ὅλας τὰς κρισίμους ὥρας τῆς ζωῆς του.

Τοῦ ἄνοιξε ἡ Ζοζάννα ἡ ἰδία:

— Εἶμαι μόνη.

— Καὶ ὁ Κλαύδιος;

— Κοιμᾶται. Ἔλα!

Τὴν ἠκολούθησε μέσ' ἀπὸ τὴν σκοτεινὴν τραπεζαρίαν, ἕως εἰς τὸ σαλόνι. Ἡ λάμπα ἔκαιε. Μία θύρα μισοανοικτὴ ἄφινε νὰ φαίνεται τὸ τριανταφυλλὶ περικάλυμμα τοῦ τοίχου εἰς τὸ καλλυντήριον τῆς Ζοζάννας, ὅπου ἐκοιμᾶτο τὸ παιδί. Κάποτε ἠκούετο ἡ κανονικὴ ἀναπνοὴ τοῦ μικροῦ.

— Φίλη μου, ἀγαπημένη μου!

— Ἄ! Νοέλ, ἀγάπη μου!

Εἶχε ῥιφθῆ ἐπάνω του, καὶ τὸν ἔσφιγγε μὲ ὅλας της τὰς δυνάμεις, ὡσὰν διὰ νὰ εἰσδύσῃ μέσα του ὁ ἔρως ὁ ἰδικός της, ἡ θέλησις ἡ ἰδική της. . . Ἔπειτα εἶπε:

— Κάθισ' ἐδῶ!

Τὸν ὑπεχρέωσεν νὰ καθίσῃ εἰς τὸ διβάνι ἐνῷ ἐκείνη ἐκάθητο εἰς τὰ πόδια του, μὲ τὴν κεφαλὴν ὑψωμένην ὡσανεὶ ἐπικαλουμένη, γεμάτη ἀπὸ ταπείνωσιν ἐρωτικήν. Ἡ λάμπα ἔχυνε ἕνα ἀσθενὲς ὠχροῤῥόδιον φῶς. Ἕνα τραμβαΐ ἐπέρασε.

Ὁ Νοὲλ ὡμίλησε πρῶτος:

— Ἄκουσε, ἀγαπητή μου. . .

Διηγήθη τὴν ζωήν του. . . Εἶχε εἰς τὸ διάστημα δεκαετίας διαφόρους διαβατικοὺς μικροέρωτας, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διασκεδαστικούς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον συγκινοῦντας, πολλάκις ὡραίους, ἐνίοτε θλιβερούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἐντούτοις κανεὶς δὲν εἶχε ἀφίσει ἴχνος βαθὺ ἐπὶ τῆς ψυχῆς του κἐπὶ τῆς μνήμης του. . . Μολονότι ποτέ του δὲν ὑπῆρξε κακός, οὔτε πεισματάρης, πολλαὶ γυναῖκες ὑπέφεραν ἐξ αἰτίας του. Ἄλλαι τὸν ἔκαμαν νὰ ὑποφέρῃ αὐτός. . .

— Ὅμως ὅλ' αὐτά, βλέπεις, δὲν ἦσαν τίποτε! . . . Μέθη ἐπιπολαία τῶν αἰσθήσεων, παιγνιδίσματα τῆς φαντασίας, ἀπάτη αἰσθηματική. . . Καὶ ἀκόμη ὅταν ἔλεγα: «Αὐτὸ εἶνε ἔρως!» δὲν κατώρθωνα νὰπατήσω τὸν ἑαυτόν μου. Δὲν εἶχα καμμίαν ἐγκαρδιότητα, ἐμπιστοσύνην πρὸς ἐκείνας ποῦ ἐπίστευα ὅτι ἀγαποῦσα . . . Δὲν ἔλαβα ποτὲ τὴν ἰδέαν νὰ τοὺς ἐμπιστευθῶ τὰ σχέδιά μου, τὰς φιλοδοξίας μου, τὶς πίκρες μου. . . Ὄχι, ποτέ! . . . Ἐνῷ ὅταν ἀγαπᾷ κανεὶς δίδεται ὁ ἴδιος, δείχνεται ἐκεῖνος ποὺ εἶνε, λέγει ὅ,τι ἔχει μέσα του. . . Ἄ, τὸν ἔρωτα, τὴν μεγάλην συγκίνησιν, τὸ θάμβωμα, τὴν ζάλην ποῦ καραβοτσακίζει τὴν ἀλαζονείαν καὶ τὴν θέλησιν δὲν τὰ εἶχα γνωρίσει!

— Ὥστε ἐγὼ εἶμαι ἡ πρώτη. . .

— Ναί, σύ. . .

— Ἀλλὰ γιατί;

— Δὲν ἠξέρω. . . Εἶχα, εἰς τὴν Φλωρεντίαν, ἕνα προαίσθημα, τὸ βράδυ ποὺ εἶχα λάβει τὸ γράμμα σου. . . Σοῦ τὸ διηγήθηκα πολλὲς φορές. . . Καὶ ἀργότερα, ὅταν ἄνοιξα τὴν θύραν τοῦ μικροῦ γραφείου ποὺ μὲπερίμενες, αἰσθάνθηκα μίαν ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας συγκινήσεις τῆς ζωῆς μου.

— Αὐθυποβολή!

— Ἐμπῆκες μία νέα ψηλὴ μὲ μαῦρα πένθιμα φορέματα. . . Μοῦ ἄπλωσες τὸ χέρι. . . Ἐκάθισες. . . Ἡ λάμπα ἐφώτιζε τὸ στῆθος σου, τὴν ἀλυσσίδα, τὰ χέρια. Τὰ δόντια σου ἐλαμποκοποῦσαν. . . Τὰ μάγουλά σου ἐγίνοντο τριανταφυλλιά. Ἔγυρες καὶ εἶδα τὰ γαλανὰ μάτια σου. . . Καὶ δὲν ἐννόησα ἂν ἦσουν ἀληθινὰ ὡραία ἢ ὄχι ὡραία: ἦσουν *ἐσύ!*

— Ὤ! μίλησέ μου ἀκόμη, Νοέλ! Αὐτὸ μοῦ κάνει τόσο καλό. . . Αὐτὸ μοῦ δίδει θάρρος! . . . Λοιπὸν μ' ἀγάπησες ἀμέσως;

— Δὲν εἶπα πῶς ἀμέσως σ' ἀγάπησα. Ὄχι . . . ἀλλὰ ἤμουν εὐτυχής, κἔπειτα δὲν ἐσκεπτόμουν παρὰ μόνον ἐσένα. Ἐφεύρισκα προφάσεις διὰ νὰ σὲ βλέπω συχνά, καὶ δὲν ἐπίστευα ὅτι θὰ σοῦ ἤμουν ἐνοχλητικὸς ἐπειδὴ σἀγαποῦσα . . . Ὅσο γιὰ τὴν ἐθιμοταξίαν, τὴν ἐξεχνοῦσα! Ἐζοῦσα μαζί σου μέσα εἰς τὸ παράδοξον, καὶ τοῦτο μοῦ ἐφαίνετο τόσο ἁπλοῦν, τόσο φυσικόν!

Ἡ Ζοζάννα ἐψιθύρισε:

— Ναί, ἦτον πολὺ γλυκύ. . . Κἐγὼ ποὺ ἐδοκίμαζα νὰ προφυλαχθῶ, ἐκυριευόμουν ἀπὸ τὰ θέλγητρα τοῦ ἔρωτος . .

[Ἀκολουθεῖ]

[Μετάφρ. Α. Κ.] MARCELLE TINAYRE

Βασιλικὲ πλατύφυλλε μὲ τὰ σαράντα φύλλα
Σαράντα σ' ἀγαπήσανε καὶ πάλι ἐγὼ σὲ 'πῆρα.

Ἄσπρο τριαντάφυλλο κρατῶ, βουλιοῦμαι νὰ τὸ βάψω
Κἐ' ἂν τὸ 'πιτύχω στὴν μπογιά, πολλὲς καρδιὲς θὰ κάψω
Θὰ κάψω νιούς, θὰ κάψω νιές, θὰ κάψω παλληκάρια
Θὰ κάψω καὶ τὴ μάγισσα ποῦ ξέρει καὶ μαγεύει
Ποῦ μάγεψε τὸν ἄντρα μου, καὶ θέλ' νὰ μὲ χωρίσῃ.

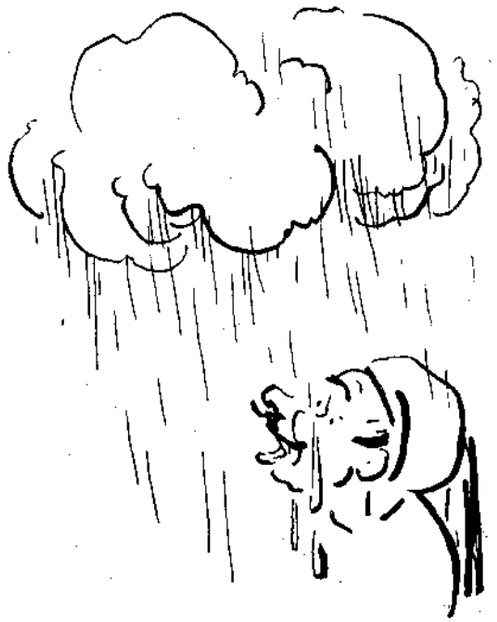

Ἄχ, οὐρανέ, μὴ βρέξῃς πλειά, κάμε μου αὐτὴ τὴ χάρι
Κ' ἐγὼ μὲ τὰ ματάκια μου δροσίζω τὸ χορτάρι.

Ἤθελα νὰ 'ρθῶ τὸ βράδυ μά 'πιασε ψιλὴ βροχὴ
Τὴν κακή σου τὴν ψυχή.

ΑΛΓΚΑ ΔΙΣΤΙΧΑ — ΓΕΔΟΙΟΓΡΑΦΙΑ ΥΠΟ Θ. ΑΝΝΙΝΟΥ

ΤΟ ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟΝ

ΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΑΝΤΙΛΟΓΟΙ

Οἶκος Τυφλῶν

Ο κ. Βικέλας εἶνε ἕνας μοναδικὸς ἄνθρωπος, διὰ νὰ διοργανώνῃ τὸ καθετί, νὰ τὸ *λανσάρῃ*, ὅπως λέγομεν διεθνῶς, νὰ τὸ κάμνῃ συμπαθητικὸν καὶ νὰ τὸ πραγματοποιῇ ὁπωσδήποτε, προκαλῶν συμπαθείας, ὑποστηρίξεις, εὐνοίας καὶ πρὸ πάντων χρήματα. Ὁ κ. Δροσίνης εἶνε ἄλλος ἕνας μοναδικὸς ἄνθρωπος εἰς τὸ εἶδος του. Οἱ δύο μοναδικοὶ αὐτοὶ ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι εἶνε καὶ ποιηταί, διὰ νὰποδειχθῇ ὅτι ἡ δημιουργικὴ φαντασία εἶνε ἀπαραίτητον προσὸν εὐδοκιμήσεως τόσον διὰ τὸν ποιητήν, ὅσον καὶ διὰ τὸν ἔμπορον καὶ τὸν στρατηγὸν καὶ τὸν μηχανικὸν καὶ κάθε δημιουργὸν ἐπὶ τέλους, ἔκαμαν τὴν «Βιβλιοθήκην τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων». Τὸ *δημιούργημά των αὐτὸ ὡς* ἐπιχείρησις εἶνε μία ἐπιτυχία ἐπίσης μοναδική. Χιλιάδες ἐκδόσεων, μικρὸν μέγαρον, ἐκπαιδευτικὸν μουσεῖον, χίλια πράγματα ἔγιναν εἰς διάστημα ὀλίγων ἐτῶν. Ὡς σκοπιμότης τί εἶνε, μένει νὰποδειχθῇ ἀκόμη, δὲν εἶνε δὲ ἡ στιγμὴ τώρα νὰ κριθῇ τὸ ἔργον εἰς τὰς λεπτομερείας του. Ὁ εὐτυχὴς ὅμως αὐτὸς σύλλογος ἀνέλαβε τελευταῖον τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ἱδρύσεως ἑνὸς *Οἴκου Τυφλῶν*. Καὶ πρὶν ἀκόμη ἀκούσωμεν καλὰ-καλὰ τὸ σχέδιον, ὁ Οἶκος τῶν Τυφλῶν ἔγινε πρᾶγμα, ὑπὸ τὴν μαγικὴν ῥάβδον τοῦ κ. Βικέλα. Καὶ κοντεύει νὰ πιστεύσῃ κανεὶς ὅτι σὲ ὀλίγα χρόνια δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον εἰς τὴν Ἑλλάδα τυφλὸς οὔτε τὰ ὦτα, οὔτε τὸν νοῦν, οὔτε τὰ ὄμματα, κατὰ τὸν ἀρχαῖον στίχον.

Ἡ νέα ἐπιχείρησις ἐν τούτοις τοῦ Συλλόγου τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων, δίδει ἀφορμὴν διὰ μερικὰς σκέψεις. Κανένας βέβαια δὲν εἰμπορεῖ νὰ εἶνε ἐναντίος εἰς τὴν ἵδρυσιν ἑνὸς ἀσύλου τῶν ἀνιάτων, ἑνὸς πτωχοκομείου, ἑνὸς λεπροκομείου, καὶ κάθε οἴκου περισυλλέγοντος τὴν ἀνθρωπίνην ἀθλιότητα. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ κάμνει ἐντύπωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου τόσα πράγματα λείπουν ἀκόμη διὰ νὰ τὴν κάμουν πολιτισμένον ἔθνος, εἶνε ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐφεύρεσις τῆς φιλανθρωπίας, ποὺ νὰ μὴν ἔχῃ ἐφαρμοσθῆ ἕως τώρα εἰς μεγάλην ἢ μικρὰν κλίμακα. Προχθὲς ἀκόμη ἔσπαζα τὸ κεφάλι μου νὰ εὕρω ποία φιλανθρωπικὴ ἐφεύρεσις μᾶς λείπει. Μετὰ τὴν ἵδρυσιν τοῦ Οἴκου τῶν Τυφλῶν δὲν τὸ σπάζω πλέον. Σήμερον εἶνε γεγονὸς ὅτι ἔχομεν φιλανθρωπικὴν ὑπερτροφίαν καὶ ὅτι ἐνῷ ἡ ζωή μας ἡ σωματικὴ καὶ ἡ ζωή μας ἡ πνευματικὴ εἶνε ἔρμαιον ὅλων τῶν συμφορῶν, αἱ σωματικαὶ καὶ ψυχικαί μας ἀθλιότητες εἶνε τριγυρισμέναι ἀπὸ θωπείας. Ἂν συμβαίνῃ τώρα ὥστε ἄνθρωποι νὰ πεθαίνουν εἰς τοὺς δρόμους, τρελλοὶ νὰ περιφέρωνται εἰς τὴν ἀγοράν, λεπροὶ νὰ ποιοῦν τάπητας εἰς τὴν ὁδὸν Σταδίου, φθισικοὶ νὰ ξεψυχοῦν εἰς τὰς πύλας τῶν νοσοκομείων, ἐν γένει δὲ ἂν εἶνε ἀνάγκη νὰ ἔχῃ κανεὶς ἑκατομμύρια ἢ ἰσχυρὰς προστασίας διὰ νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὸ φρενοκομεῖον ἢ τὸ φθισιατρεῖον, αὐτὸ ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὴν φιλανθρωπικὴν ὑπερτροφίαν, ἡ ὁποία ἠθέλησε νὰ ἐφαρμώσῃ ταυτοχρόνως ὅλας τὰς ἐφευρέσεις τῆς φιλανθρωπίας καὶ νὰ ἱδρύσῃ λεπροκομεῖον χωρὶς λεπρούς εἰς τὸν Μαραθῶνα, τὴν στιγμὴν ποὺ δὲν ὑπάρχει ἕνα νοσοκομεῖον ἀρκετὸν νὰ δεχθῇ κάθε ἄνθρωπον κτυπῶντα τὴν θύραν του καὶ φρενοκομεῖον ἀρκετὰ πλούσιον, ὥστε νὰ μὴ ζητῇ εἴκοσι δραχμὰς τὴν ἡμέραν ἀπὸ ἕνα ἄνθρωπον, ποὺ ἐνῷ νομίζει ὅτι εἶνε ἑκατομμυριοῦχος δὲν ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι. Ὁ Οἶκος τῶν Τυφλῶν ἔρχεται ν' αὐξήσῃ τώρα τὴν φιλανθρωπικὴν αὐτὴν πολυτέλειαν καὶ εἶνε πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐνῷ αὔριον θὰ ὑπάρχουν τυφλοὶ μὲ μέσα, οἱ ὁποῖοι θὰποκτήσουν ὅλα τὰ προσόντα διὰ νὰ γίνουν καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, αἱ ρίζαι τῶν δένδρων τῆς λεωφόρου Ἀμαλίας θὰ γεμίσουν ἀπὸ ἀομμάτους, ποὺ δὲν ἠμπόρεσαν νὰ μάθουν γράμματα ἐπὶ ἀναγλύφων τετραδίων, καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ μία θύρα ἀνοικτὴ διὰ τὸν τυφλόν, ποὺ δὲν θὰ εἰμπορῇ νὰ κερδίσῃ τὸ ψωμί του, διδάσκων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον.

Δὲν εἰμπορεῖ βέβαια κανεὶς νὰ ἦνε ἐναντίος εἰς τὴν ἵδρυσιν ἑνὸς Οἴκου Τυφλῶν, ἢ οἱασδήποτε ἄλλης Προβατικῆς Κολυμβήθρας, οὔτε νὰ μεμφθῇ τὸ φιλανθρωπικὸν πνεῦμα μιᾶς κοινωνίας ὅσον ἀμέθοδον καὶ ἂν παρουσιάζεται. Καθένας ὅμως ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ-παιτῇ τὴν συστηματικὴν ὀργάνωσιν κάθε κοινωνικῆς ἐνεργείας, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς μεθόδου καὶ τῆς τάξεως ποὺ δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν μανίαν τῆς ἐπιδεικτικῆς μιμητικότητος καὶ τῶν μονομερῶν βλέψεων καὶ καθένας ἔχει ἀκόμα τὸ καθῆκον νὰ διεκδικῇ τὰ δικαιώματα τῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα τόσον εἶνε περιφρονημένα εἰς τὸν τόπον αὐτόν.

Πρὸ πάντων αὐτά. Διότι εἰς τόπον ὅπου δὲν ὑπάρχει δημοσία ὑγιεινή, ὅπου δὲν ὑπάρχει ἄμυνα κατὰ τῶν μικροβίων, ὅπου ὁ τύφος, ἡ εὐλογία καὶ ἡ φυματίωσις παραφυλάσσουν τοὺς ἀνθρώπους εἰς τοὺς δρόμους, ὅπου οἱ ἐλώδεις πυρετοὶ δεκατίζουν τὸ ἔθνος καὶ δηλητηριάζουν τὴν φυλήν, τὸ λεπροκομεῖον εἶνε ὡρισμένως πολυτέλεια. Καὶ εἰς τόπον ὅπου δὲν ὑπάρχει δημοσία ἐκπαίδευσις, ὅπου τὰ σχολεῖα τυφλόνουν τοὺς γεννημένους μὲ τὸ φῶς των, ὅπου ἡ πνευματικὴ ζωὴ περιφέρει τὸν δίσκον τοῦ ἀομμάτου, ὅπου ἡ τέχνη περιπατεῖ μὲ τὰ δεκανίκια, ὁ Οἶκος τῶν Τυφλῶν, ὅπου οἱ τυφλοὶ θὰ μάθουν νὰ διαβάζουν, νὰ γράφουν καὶ νὰ ὑπολογίζουν, εἶνε περισσότερον ἀπὸ πολυτέλεια. Δέν ἠξεύρω δὲ ἀκόμη ἂν ἕνας τυφλὸς δὲν εἶνε προτιμότερον νὰ μείνῃ εἰς τὴν τύφλαν του, παρὰ νὰ μάθῃ νὰ διαβάζῃ εἰς ἀνάγλυφον τὰ ἀναγνωσματάρια τῶν σχολείων μας καὶ νὰ διδαχθῇ πῶς θὰ εἰμπορῇ νὰ κερδίσῃ τὸ ψωμί του, διδάσκων εἰς τὸ Πανεπιστήμιον.

Ἂς μὴ ταραχθοῦν ἐν τούτοις καθόλου οἱ ἱδρυταὶ τοῦ Οἴκου τῶν Τυφλῶν, ἀπὸ τὰς ματαίας αὐτὰς γραμμάς. Κανένας δὲν θὰ προσέξῃ εἰς αὐτάς. Ὅταν ὁ Σύλλογος τῶν Ὠφελίμων Βιβλίων ζητήσῃ τὸν ἔραστον τοῦ ἔθνους διὰ τὰ ἔργα τῆς ζωῆς, τὰ ὁποῖα ὅπως πληροφοροῦμαι ἐπιδιώκει, εἶνε βέβαιον ὅτι θὰ εὕρῃ κλειστὰ τὰ περισσότερα βαλάντια. Ὅταν ὅμως διὰ τὸν τυφλὸν καὶ τὸν σακάτην καὶ ὅταν ἀπαγγείλῃ εἰς *λαὸ μινόρε*: «Κόσμον ἀκούω καὶ κόσμον δὲν βλέπω», ὁ δίσκος του θὰ ξεχειλίσῃ ἀπὸ τὰ ἐλέη τῶν πλουσίων. Εἰς μίαν κοινωνίαν ὅπως ἡ ἰδική μας, ὁ πλοῦτος δὲν εἶνε μόνον μία δύναμις, εἶνε καὶ τίτλος εὐγενείας. Καὶ διὰ νὰ αἰσθανθῇ περισσότερον τὴν λάμψιν του, ζητεῖ τριγύρω του τὸν διάκοσμον τῆς δυστυχίας. Καὶ ὅταν τὴν εὑρίσκει, τὴν ἀνταμείβει γενναιότατα. Ἔτσι τουλάχιστον ἐξηγοῦνται πολλὰ πράγματα. Ἕνας ξένος καλλιτέχνης, περαστικὸς πρὸ ἐτῶν ἀπὸ τὴν πόλιν μας, εἶχε τὴν ἀτυχίαν νὰ παρουσιάσῃ τὴν τέχνην του εἰς κενὴν αἴθουσαν. Οἱ ἔφοροι τοῦ σωματείου, τὸ ὁποῖον ἐφιλοξένησε τὸν ξένον καλλιτέχνην, τοῦ ἐξήγησαν τὸ πρᾶγμα, λέγοντές του ὅτι τὸ κοινὸν εἶχεν ἐξαντληθῆ ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας. Ὁ καλλιτέχνης συνεκινήθη. «Καὶ αὐτὸ καλό, μοῦ εἶπε μετ' ὀλίγον. Ἔχετε τουλάχιστον τὴν φιλανθρωπίαν εἰς τὸν τόπον σας. Ἂν ἡ τύχη μου μοῦ ἐπιφυλάσσῃ νὰ τυφλωθῶ καμμίαν ἡμέραν, θὰ ἔλθω κατ' εὐθεῖαν εἰς τὰς Ἀθήνας».

Πολλὲς φορὲς ἐθυμήθηκα τὰ λόγια τοῦ ξένου καλλιτέχνου. Καὶ τώρα ἄλλην μίαν φορὰν ἀκόμα. Μία ὅμως ἀπορία μοῦ μένει Ποῖον μέγαρον θὰ ἠμπορέσῃ ποτὲ νὰ χωρέσῃ τοὺς προστατευομένους τοῦ σοφοῦ μου φίλου κ. Βικέλα; Ὅταν ὁ μηχανικὸς τοῦ Δρομοκαϊτείου ἐμετροῦσε τὸ εὐρύ γήπεδον τοῦ φρενοκομείου, κάποιος θυμόσοφος λέγεται, ὅτι τοῦ εἶπε: «Τράβα κορδέλλα, χριστιανέ μου». Ἐγὼ θὰ ἔλεγα κάτι ἄλλο εἰς τὸν κ. Βικέλαν. Νὰ περιμανδρώσῃ καλύτερα ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ ἀναρτήσῃ μίαν μεγάλην, χρυσῆν ἐπιγραφήν:

ΟΙΚΟΣ ΤΥΦΛΩΝ

Π. Νβ.

ΘΕΑΤΡΟΝ

Αἴθουσα Παρνασοῦ: Ἡ Βασίλισσα Σαββᾶ, μονόπρακτον δρᾶμα ὑπὸ Γεωργίου Τσοκοπούλου.

Ἡ ὑπόθεσις εἶνε πολυσύνθετος καὶ ἁπλουστάτη· Ἁπλουστάτη διότι εἰμπορεῖ νὰ συνοψισθῇ εἰς ὀλίγας λέξεις: Ἡ κυρία Βαραδᾶ, νεαρὰ αὐζυγος πολιτευομένου — τὴν ἡμέραν τοῦ δράματος εἶνε Πρόεδρος τῆς Βουλῆς — τὸν ὁποῖον ἠγάπησε καὶ ὑπανδρεύθη διὰ τὴν δόξαν του, — ἡ πολιτικὴ εἶνε ἡ μόνη δόξα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἰμπορεῖ νὰ θαμβωθῇ ἡ σημερινὴ Ἑλληνίς, — βλέπει ἔξαφνα ὅτι δὲν εἶνε διόλου εὐτυχὴς μὲ τὸν ἔνδοξον ἀλλὰ γηραιόν της ἄνδρα, καὶ φεύγει ζητοῦσα τὴν εὐτυχίαν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ πρώτου τυχόντος ἐραστοῦ, ἑνὸς παληανθρώπου, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔχει τὸ μέγα προτέρημα νὰ εἶνε νέος, ὡραῖος καὶ ἄδοξος.

Πολυσύνθετος δὲ διότι στηρίζεται εἰς τὴν γυναικείαν ψυχολογίαν, στολίζεται μ' ἕνα γραφικὸν θρῦλον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ πλαίσιον τοῦ ἔργου, κ' ἐξελίσσεται μὲ διάλογον κομψόν, πάντοτε ἔξυπνον καὶ κάποτε σπινθηροβόλον.

Ὅσον διὰ τὴν ψυχολογίαν, ὁ φίλος μου κ. Παπαντωνίου, ὁ ὁποῖος τὴν ἑπομένην τῆς παραστάσεως ἐδημοσίευσεν ἐκτενῆ ἀνάλυσιν εἰς τὸ «Ἄστυ», τὴν συνοψίζει εἰς ὀλίγας δυνατὰς γραμμάς. «Εἶνε πραγματικῶς νόμος, λέγει, ὅτι ἡ γυναῖκα δὲν εἰμπορεῖ νὰγαπήσῃ ὃν μεγαλήτερον τῆς χαριτωμένης της μικρότητος. Ἡ γυναῖκα εἶνε πιστὴ μόνον εἰς τὴν γυναῖκα. Δὲν εἶνε πιστὴ πρὸς τὴν Δόξαν, ἐὰν ἡ Δόξα δὲν ἀσχολῆται μὲ τὶς κορδέλλες της· δὲν εἶνε πιστὴ πρὸς τὸ Πνεῦμα, ἐὰν τὸ Πνεῦμα ἀγνοῇ τὸν τρόπον νὰ φιλῇ καθὼς πρέπει ταῦτάκι· δὲν εἶνε πιστὴ πρὸς τὸν Θρίαμβον ἐὰν ὁ Θρίαμβος εἶνε ἡλικιωμένος. Ἡ ἀνωτέρα ἀγάπη δὲν εἰμπορεῖ νὰ τὴν συγκινήσῃ. Ἡ μικρὰ ἀγάπη, ἡ ὁποία σύρει μαζί της ἕνα ραβασάκι, εἶνε τὸ ἰδανικόν της. Ὁ μεγάλος συγγραφεὺς θὰ γυρίσῃ αἰφνιδίως καὶ θὰ ἰδῇ εἰς τὸ πλευρὸν τῆς γυναικός του τὸν ἀντιγραφέα του. Ὁ μεγάλος στρατηγὸς τὸν νεαρὸν ἀνθυπολοχαγὸν τοῦ ἐπιτελείου του». Αὐτὸ εἶνε! ἐστράφη ἀπαράλλακτα καὶ ὁ Βαραδᾶς, καὶ εἶδεν εἰς τὸ πλευρὸν τῆς γυναικός του τὸν νεαρὸν καὶ ἄσημον γείτονά του.

Ὅσον διὰ τὸν γραφικὸν θρῦλον, εἶνε ὁ τῆς Βασιλίσσης Σαββᾶ, τὸν ὁποῖον γνωρίζετε: Ἡ βασίλισσα αὐτή, ἐλκυσθεῖσα ἀπὸ τὴν φήμην καὶ τὴν δόξαν τοῦ Σολομῶντος, ἦλθε νὰ τοῦ προσφέρῃ τὰ πλούσια δῶρα τῆς ἀγάπης της. Ἀλλὰ τὸν ηὗρε γέροντα, ἐξηντλημένον ἀπὸ τοὺς ἔρωτας ἑπτακοσίων γυναικῶν, καὶ τὸ βράδυ, ὅταν ἠθέλησε, λέει, νὰ τῆς διαβάσῃ τὸ «Ἆσμα Ἀσμάτων», ἐφόρεσε γυαλιὰ πρεσβυωπίας καὶ τὰ χέρια του ἔτρεμαν... Ἀπογοητευμένη ἡ βασίλισσα Σαββᾶ τὸν ἄφησε καὶ ἔφυγε. Ἀπαράλλακτα καὶ ἡ κυρία Βαραδᾶ ἀφίνει τὸν ἄνδρα της καὶ φεύγει ἀπογοητευμένη, ἀφοῦ εἶδεν ὅτι ἡ δόξα του, ἡ ὁποία τὴν εἶχεν ἑλκύσει, δὲν ἦτο ἀρκετὴ διὰ τὴν εὐτυχίαν της.

Ὅσον διὰ τὸν διάλογον, λυποῦμαι πολὺ ποῦ δὲν ἔχω τὸ χειρόγραφον τῆς «Βασιλίσσης Σαββᾶ» διὰ νὰντιγράψω ἐδῶ ὀλίγα μέρη. Σπανίως ἠκούσθη εἰς τὸ ἑλληνικὸν θέατρον διάλογος τόσο χαριτωμένος καὶ ἑπομένως τόσον ἀφύσικος. Διότι πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἰς τὴν ζωὴν οἱ ἄνθρωποι δὲν ὁμιλοῦν ποτὲ τόσον εὔμορφα, τόσον ἔξυπνα, μὲ τόσον χιοῦμορ. Καὶ εἰμπορῶ νὰ εἴπω ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀξία τοῦ δραματίου εὑρίσκεται εἰς τὸν διάλογον αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἔχει κάπου-κάπου καὶ τὴν πρωτοτυπίαν του. Οὔτε ἡ ὑπόθεσις τῳόντι εἶνε καθαυτὸ πρωτότυπος, οὔτε ἡ σκηνοθεσία, οὔτε ἡ ψυχολογία. Ὅλ' αὐτά, ὅσον ὡραῖα, κομψά, μετρημένα καὶ ἀληθινὰ καὶ ἂν εἶνε, ἔχουν κάτι τὸ τετριμμένον. Ἡ πρωτοτυπία, ἡ σχετικὴ τελοςπάντων πρωτοτυπία, τὴν ὁποίαν ἀπαιτοῦμεν ἀπὸ ἕνα δραματάκι χωρὶς ἀξιώσεις ἀναμορφώσεως τῆς θεατρικῆς τέχνης, ἔγκειται εἰς τὸ διάγραμμα, εἰς τὰς λεπτομερείας. Τὸ ἔργον τοῦ κ. Τσοκοπούλου δὲν εἶνε βέβαια κάτι μέγα καὶ ρηξικέλευθον. Εἶνε ὅμως εὔμορφον, διασκεδαστικόν, ἐνδιαφέρον,—καὶ αὐτὸ νομίζω ἀρκεῖ.

Ἡ παράστασις ἐπέτυχε πολὺ καὶ τὸ κοινὸν ἔφυγεν εὐχαριστημένον. Ὁ κ. Βονασέρας, ὁ ὁποῖος ὑπεκρίθη τὸν Βαραδᾶν, ἀπέδειξεν ἀκόμη μίαν φορὰν τὴν ἔκτακτον ἀντίληψίν του κ' εὐσυνειδησίαν. Ὑποθέτω, ὅτι ὅταν ἡ «Βασίλισσα Σαββᾶ» ξαναπαιχθῇ καμμίαν φορὰν μὲ γυναῖκας ἐφαμίλλους τοῦ Βονασέρα, θὰρέσῃ πολὺ περισσότερον. Ὁπωσδήποτε, θὰ τῆς ἄξιζε νὰ παίζεται συχνά.

Βασιλικὸν Θέατρον: Ἀριστόδημος, τραγῳδία εἰς πράξεις πέντε ὑπὸ Κ. Ἀγγελοπούλου.

Μᾶς ἐπιβάλλεται κάποια ἐπιφύλαξις προκειμένου νὰ κρίνωμεν τὸ ἔργον ἀνδρὸς δημοσιολόγου καὶ πολιτευομένου, ὁ ὁποῖος πρώτην φορὰν παρουσιάζεται καὶ ὡς συγγραφεύς. Ὄχι βέβαια διότι μᾶς τρομάζουν οἱ τίτλοι του· ἀλλὰ διότι ἐχάσαμεν ὁλόκληρον τὴν πρώτην πρᾶξιν τῆς τραγῳδίας, καὶ ἀκόμη διότι, ὡς ἐμάθαμεν ἀπὸ τὰς «Ἀθήνας» τῆς ἑπομένης, ἡ διεύθυνσις τοῦ Βασιλικοῦ ἀπέκοψε πολλὰς σκηνὰς οὐσιώδεις.

Ἡ ἐντύπωσίς μας ἐν τούτοις, ἀφ' ὅ,τι εἴδαμεν καὶ ἠκούσαμεν, εἶνε ἡ ἑξῆς: Ὅτι ὁ κ. Κ. Ἀγγελόπουλος δὲν εἶνε ὁ δραματικὸς ἐκεῖνος ποιητής, ποὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ διηγηθῇ μεγαλοφυῶς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεσσηνίου ἥρωος, μὲ τραγικὰς σκηνὰς ἀνθρωποθυσιῶν καὶ ἐμφανίσεις φαντασμάτων ἀλὰ Σαίξπηρ. Ἡ ἔλλειψις τῆς ἀπαραιτήτου ἐδῶ μεγαλοφυΐας εἶνε τὸ κυριώτερον ἐλάττωμα τοῦ ἔργου. Μολοντοῦτο δὲν εἰμπορεῖ νὰ εἰπῇ κανεὶς ὅτι εἶνε κακογραμμένον ἢ ἀδεξίως σκηνοθετημένον. Ἀπεναντίας αἱ συνθηματικῶς ὡραῖαι σκηναὶ δὲν λείπουν, ἔχει δὲ καὶ μερικὰς ἐδῶ κ' ἐκεῖ ἀπολύτως ἴσως ὡραίας καί, ἂν θέλετε, πρωτοτύπους.

Ὅσον διὰ τὴν ἰδέαν του καὶ τὰς ἰδέας, ἰδού: Ἀρχὴ σοφίας φόβος Κυρίου. Πασῶν τῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἐστὶν ἡ εὐσέβεια. Πατρὸς τε καὶ μητρὸς καὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων ἡ πατρίς. Ἔρως ἀνίκατε μάχαν, κτλ. Τίποτε δηλαδὴ περισσότερον καὶ νεώτερον, ἀφ' ὅ,τι μᾶς διδάσκουν αἱ χρηστομάθειαι καὶ τὰ ἄλλα βιβλία τοῦ σχολείου. Ἀλλ' ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠθέλησε νὰ πρωτοτυπήσῃ δῆθεν εἰς τὰς ἰδέας καὶ νὰ κάμῃ τὸν μεγάλον φιλόσοφον, διὰ νὰ φανῇ κοινὸς καὶ μικρός, — τὸ ὁποῖον ἔπαθαν τόσοι ἄλλοι, — ὅτι δηλαδὴ τὸ ἔργον δὲν κουράζει μὲ τετριμμένας φιλοσοφικὰς παρεκβάσεις, καὶ αὐτό εἶνε εἰς τὸ ἐνεργητικόν του.

Ἡ γλῶσσα του καθαρεύουσα καὶ ὁ στῖχος του ἰαμβικός. Θὰ τὸ ἐμαντεύατε καὶ χωρὶς νὰ τὸ εἴπω... Καὶ ὅμως ὁ ἴαμβος δὲν στερεῖται ἐδῶ κάποιας ἁρμονίας πρωτογενοῦς καὶ ἀνεπιγνώστου, ἡ δὲ καθαρεύουσα εἶνε σχεδὸν ἀπηλλαγμένη τῶν ἐξεζητημένων ἐκείνων ἀρχαϊσμῶν, οἱ ὁποῖοι κινοῦν τὸν γέλωτα εἰς ἄλλας ἀρχαιοπρεπεῖς τὴν γλῶσσαν τραγῳδίας. Κι' αὐτὸ εἰς τὸ ἐνεργητικὸν τοῦ «Ἀριστοδήμου».

Ἐν γένει ἡ τραγῳδία τοῦ κ. Ἀγγελοπούλου μοῦ ἐφάνη ἀνωτέρα τῶν συνήθων μεγαλοφυῶν τραγῳδιῶν, τῶν γραμμένων ἀπὸ μὴ μεγαλοφυεῖς καὶ τόσον, ὥστε εἶμαι βέβαιος ὅτι ἂν ὑπεβάλλετο εἰς κανένα Λασσάνειον, δὲν θὰ ἐβραβεύετο. Καὶ ἐφ' ὅσον θὰ παίζωνται εἰς τὸ ἑλληνικὸν θέατρον τοιούτου εἴδους ἔργα, — φεῦ! διὰ πολὺν καιρὸν ἀκόμη, — θὰ ἤθελα νὰ προτιμᾶται ὁ «Ἀριστόδημος» ἀπὸ κάθε ἄλλον συνάδελφόν του.

Ἡ παράστασις, μολονότι διὰ τὴν δριμύτητα τοῦ χειμῶνος μὲ ἀραιότατον ἀκροατήριον, «σιούραις ἐγκεκορδυλημένον», ἐπέτυχεν, ἐνθουσίασε κ' ἐθέρμανε. Ὅλοι οἱ ἠθοποιοὶ ἔπαιξαν καλά, καὶ ἰδίᾳ ἡ κ. Στέλλα Γαλάτη (Ἀρσινόη) ὁ κ. Φῦρστ (Ἀριστόδημος), ὁ κ. Μέγγουλας (Πολύδωρος) καὶ ὁ κ. Μαρῖκος (Λυκίσκος). Αἱ σκηνογραφίαι κ' αἱ ἐνδυμασίαι θαυμάσιαι. Εἰς στιγμάς τινας μάλιστα ἀπετελεῖτο ἐπὶ τῆς σκηνῆς σύνολον ἀληθινὰ ἐπιβλητικὸν καὶ ὡραῖον.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Γερμανικὴ Σχολή. Συνεδρία τῆς 20 Δεκεμβρίου. Ὁ κ. Γιάκωπταλ ὡμίλησε περὶ τῶν ἐπιγραφῶν, τῶν γλυπτῶν καὶ τῶν λοιπῶν κινητῶν ἀρχαιοτήτων τῶν εὑρεθεισῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τῆς Περγάμου. Τὸ μέρος τῆς πόλεως, ἐφ' οὗ ἐνηργήθη ἡ ἀνασκαφή, κατεῖχε βυζαντινὸς συνοικισμός, οὗ οἱ κάτοικοι εἶχον προξενήσει μεγίστην καταστροφὴν εἰς τὰ λείψανα τῶν παλαιοτέρων χρόνων. Τὰ γλυπτὰ εἶνε κατασυντετριμμένα εἰς ἀναρίθμητα τεμάχια, ὥστε ὀλίγιστα ὑπάρχουσι τὰ λόγου ἄξια ἐν ᾗ καταστάσει εὑρίσκονται, ἴσως ὅμως κατόπιν διὰ μακρᾶς ἐργασίας κατορθωθῇ νὰ συναρμοσθῶσι πολλὰ τεμάχια, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῶσιν ὁπωσοῦν πλήρη ἔργα. Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶνε ἀσήμαντοι, διότι αἱ πλεῖσαι περιέχουσι μόνον τὰ ὀνόματα τῶν νικητῶν διαφόρων γυμναστικῶν ἀγώνων καὶ ἐφήβων ἀσκηθέντων ἐν τῷ γυμνασίῳ. Οἱ τοῖχοι τοῦ γυμνασίου φέρουσι πλῆθος χαραγμάτων, ἀλλὰ καὶ ταῦτα εἶνε μόνον ὀνόματα ἐφήβων καὶ οὐδὲν ἄλλο. Μόνον βάθρα τινὰ εἶνε ἀξιοσημείωτα διὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν αὐτῶν διακόσμησιν. Σπουδαιότερα ὑπῆρξαν τὰ εὑρήματα τύμβου τινὸς κειμένου δέκα περίπου λεπτὰ τῆς ὥρας μακρὰν τῆς πόλεως, συληθέντος δὲ προηγουμένως ὑπὸ τυμβωρύχων. Εὐτυχῶς οὗτοι δὲν εὗρον τὴν μίαν ἐκ τῶν δύο σαρκοφάγων, αἵτινες ὑπῆρχον ἐν αὐτῷ. εὑρέθη δὲ αὕτη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν ἀρχαιολόγων. Ἐν τῇ σαρκοφάγῳ ταύτῃ ἦτο τεθαμμένος ἀνήρ τις ἐπίσημος, ὅστις δύναται νὰ εἶνε ὁ δυνάστης τῆς Περγάμου Φιλέταιρος, εἷς ὧν τῶν διαδόχων τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ἐπὶ τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ ἦτο τεθειμένος χρυσοῦς στέφανος ἐκ κλάδων δρυὸς φέρων ἐξηρτημένον καὶ μικρὸν εἰδώλιον Νίκης γυμνῆς, ὁλόκληρον δὲ τὸ σῶμα ἐκαλύπτετο ἐντὸς πορφύρας, ἧς εὑρέθησαν λείψανα. Πλὴν τούτου εἶχον τεθῆ ὡς κτερίσματα ἐν τῇ σαρκοφάγῳ δύο ξίφη, ὧν αἱ λαβαὶ καὶ αἱ θῆκαι εἶχον κοσμήματα ἀξιόλογα, πτερνιστῆρες καὶ ἄλλα τινὰ μέρη τῆς σκευῆς ἀνδρὸς πολεμιστοῦ, δύο μικρὰ ἄγγεια, ἅτινα κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πολυτέλειαν τοῦ τάφου ἦσαν εὐτελῆ καὶ κοινότατα, προσέτι δὲ καὶ δύο νομίσματα ἀργυρᾶ, ἓν τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ ἕτερον τοῦ Λυσιμάχου. Τὸ ἐρχόμενον ἔτος θὰ ἀνασκαφῶσι καὶ τάφοι κοινοί, ὧν μέγα πλῆθος εὑρίσκεται ἔξω τῆς πόλεως.

Κατόπιν ἔλαβε τὸν λόγον ὁ διευθυντὴς τῆς ἐνταῦθα Αὐστριακῆς Σχολῆς κ. Ἐβερδάϋ, ὅστις ἐν ἀρχῇ συγκεκινημένος ἀνεκοίνωσε τὴν πρὸ μικροῦ τηλεγραφικῶς ληφθεῖσαν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς σχολῆς ταύτης Ὄθωνος Βένδορφ, ἀρχαιολόγου ἐπισημοτάτου. Ἀκολούθως διέλαβε περὶ τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνασκαφῶν τῆς σχολῆς ἐν Ἐφέσῳ, περιγράφων ἰδίως τὴν ἀρχιτεκτονικὴν κατασκευὴν διαφόρων οἰκοδομημάτων, ἰδίως δὲ τῆς βιβλιοθήκης, ἥτις ἔχει κατασκευασθῆ ἐν Ρωμαϊκοῖς χρόνοις. Ἐκ τῶν κινητῶν εὑρημάτων ἀξιολογιότατον εἶνε ἐπιγραφή τις περιέχουσα διάταγμα τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος Μαυρικίου, ὅπερ ἐνῷ εἶνε γεγραμμένον ἑλληνιστί, φέρει ἐν τέλει τὴν χρονολογίαν τῆς ἐκδόσεως λατινιστί, ὅπως ἐσυνήθιζον νὰ πράττωσιν οἱ παλαιότεροι τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἵνα φαίνωνται ὅτι εἶνε *Ρωμαῖοι* αὐτοκράτορες. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ χαράξας τὴν ἐν Ἐφέσῳ ἐπιγραφὴν λιθοξόος δὲν εἶχεν οὐδεμίαν γνῶσιν τῆς λατινικῆς, οὐδ' ὑπῆρχεν ἄλλος ἱκανὸς νὰ ὁδηγήσῃ αὐτόν, διὰ τοῦτο δὲ οὗτος ἰχνογράφησε τὰ γράμματα ἀκριβῶς, ὅπως ἦσαν γεγραμμένα ἐν τῷ χειρογράφῳ μὴ παραλείψας μηδὲ τυχαῖα τινὰ μελανώματα ὑπάρχοντα ἐν αὐτῷ.

ΦΙΛΕΤΑΙΡΟΣ ΦΡΑΣΙΔΗΜΟΥ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΕΚ ΠΑΡΙΣΙΩΝ

Ἡ Γαλλία δὲν ἔπαυσε νὰ εἶνε ἡ χώρα ὅπου ὁ φιλελληνισμὸς κατ' ἐξοχὴν ἀκμάζει· ἴσως δὲ τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν πνεῦμα πουθενὰ δὲν ἀνέζησε τελειότερον παρὰ εἰς τὸν γαλλικὸν λαόν· ἡ δὲ τοιαύτη πνευματικὴ συγγένεια γεννᾷ δεσμοὺς ἀγάπης, θερμοτέρας ἐδῶ παρὰ ἀλλοῦ, πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἀγάπης ἥτις φυσικῶς ἐπεκτείνεται καὶ πρὸς τὴν σύγχρονον Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν χρήζει ἀποδείξεως διὰ τὸ παρελθόν, διὰ τὴν ἡρωϊκὴν ἐπσχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καθ' ὃν Γάλλοι μαχηταὶ ἡρωϊκῶς ἐπολέμησαν καὶ ὃν Γάλλοι ποιηταὶ ἐνθουσιωδῶς ὕμνησαν, ἀλλὰ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν μέσῳ τῆς ψυχρᾶς ἀδιαφορίας, πολλαχοῦ δὲ τῆς συστηματικῆς ἀδικίας τῆς πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν ἐπιδεικνυομένης, ἡ ἐπιτυχία μεθ' ἧς ὁ ἐν Παρισίοις σύνδεσμος πρὸς ἄμυναν τῶν δικαίων τοῦ Ἑλληνισμοῦ διεξάγει τὸ ἔργον του ἀποδεικνύει ὅτι ὁ φιλελληνισμὸς δὲν ἔπαυσε νὰ ἀνθῇ εἰς τὴν εὐγενῆ ταύτην χώραν.

Αἱ διαλέξεις, ἃς ὁ φιλελληνικὸς αὐτὸς σύλλογος διοργανώνει, προσελκύει ἀκροατὰς πυκνοὺς μεταξὺ τῶν ἐξεχόντων πνευματικῶν καὶ κοσμικῶν κύκλων τῆς γαλλικῆς πρωτευούσης, ἡ δὲ παρουσία ἐπὶ τῆς ἑδρας τινῶν ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων ἀντιπροσώπων τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνεται ἡ ἑλληνικὴ κεφαλὴ τοῦ Arsène Houssaye, ἐξηγεῖ τὴν πυκνὴν αὐτὴν συρροήν. Ἡ δευτέρα τῶν διαλέξεων ἦν ἐν τῇ Αἰθούσῃ τῆς Γεωργίας ἐξεφώνησε χθὲς 31)13 Ἰανουαρίου διακεκριμένος μύστης τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ὁ κ. Diehl, ἦτο καθ' ὅλα ἀνταξία τῆς φήμης τοῦ σοφοῦ ἐπιστήμονος· πλήρης κατοχὴ τοῦ θέματος, ἐπιτηδεία χρῆσις τῶν ἐπιχειρημάτων, ἀπέριττος, ὅλως ἀττική, καλλιέπεια συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ συναρπάσουν τὸ κοινόν· ὁ δὲ σπόρος τοῦ φιλελληνισμοῦ δυσκόλως ἠδύνατο νὰ ριφθῇ ἐπιτηδειότερον ἢ παρὰ τοῦ ῥήτορος καὶ ἐπὶ ἐδάφους γονιμωτέρου.

Τὸ θέμα ἄλλως τε τῆς διαλέξεως ἦτο λίαν προσφυοῦς ἐκλογῆς: εὐρὺ συνάμα καὶ ἀκριβῶς καθωρισμένον, ἀνοῖγον ἀναπεπταμένους ὁρίζοντας καὶ παρέχον ἀκριβῆ στοιχεῖα ἱστορικῆς ἀναπτύξεως. Ὁ κ. Diehl ὡμίλησε περὶ «τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ». Ἐν εὐγλώττῳ εἰσαγωγῇ παριστᾷ τοὺς Ἕλληνας ἱεράρχας, μὲ τὸν Γερμανόν, Παλαιῶν Πατρῶν, καὶ τὸν Πατριάρχην Γρηγόριον, ὡς τοὺς πρώτους προμάχους καὶ τοὺς πρώτους μάρτυρας τῆς ἑλληνικῆς παλλιγγενεσίας. Ἀλλ' οἱ ἀγῶνες τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν χρονολογοῦνται ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ἀλλ' ἀνάγονται εἰς τοὺς πρώτους ἀκόμη αἰῶνας τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ βυζαντινὸς δὲ ἑλληνισμὸς δὲν εἶχεν ἐνεργωτέρους καὶ ἐνθουσιωδεστέρους προαθλητὰς ἢ τοὺς ἱεραποστόλους τοῦ Βυζαντίου οἱ ὁποῖοι μεταδίδοντες εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Ἀνατολῆς τὰ νάματα τῆς Χριστιανικῆς πίστεως καὶ τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἐπεξέτεινον ἐπ' αὐτῶν ἀκάματοι τὴν βυζαντινὴν ἐπιρροήν. Ὅτε ἡ βασίλειος πόλις ἔπεσε, κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, ὁ κ. Diehl μᾶς ἐξεικονίζει τὴν Ἐκκλησίαν περιθάλπουσαν ὑπὸ τὴν σκέπην της ὄχι μόνον τὴν ἑλληνικὴν ἀλλὰ καὶ τὰς ἄλλας ἐθνότητας, σώζουσαν δ' αὐτὰς ἀπὸ τὸν ὄλεθρον. Βαθμηδὸν παρερχομένων τῶν αἰώνων ἡ ἐκκλησία ἐδραιοῦσα καὶ ἐπεκτείνουσα τὰ προνόμια τὰ εἰς αὐτὴν ἀναγνωρισθέντα ὑπὸ τοῦ κατακτητοῦ, καὶ ἐφιστῶσα ἰδίως τὴν προσοχήν της εἰς τὴν ἀναζωπύρησιν τῆς ἐθνικῆς παιδείας, ἡ ἐκκλησία ἐπέφερε τὴν ἀνάστασιν τῆς ἑλληνικῆς συνειδήσεως ἥτις ἀπέληξεν εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα. Ὁ ῥήτωρ ἐκτείνεται ἐπὶ τῆς ἐπιβολῆς τοῦ συντελεσθέντος ἰδίως κατὰ τὴν 19ην ἑκατονταετηρίδα ἐκπαιδευτικοῦ ἔργου, δεικνύων ὁλονὲν πυκνουμένας τὰς φάλαγγας τοῦ ἑλληνικοῦ μαθητικοῦ πληθυσμοῦ ὅστις τῷ 1904 ἀνὰ τὰς χώρας τὰς εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ὑπαγομένας ἀνήρχετο εἰς 270,000 μαθητῶν.

Ἐρχόμενος ἐπὶ τὰς φυλετικὰς διαιρέσεις αἵτινες κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους διέσπασαν τὴν ἑνότητα τοῦ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἵμου χριστεπωνύμου πληρώματος, ὁ ῥήτωρ λέγει, δὲν ἠξεύρομεν κατὰ πόσον δικαίως, ὅτι ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῶν παλαιῶν φιλελευθέρων παραδόσεων τῶν μὴ ἑλληνογλώσσων ὀρθοδόξων καὶ ἡ συχνάκις παρατηρηθεῖσα ἔλλειψις ἁρμονίας μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἱεραρχῶν καὶ τοῦ ἀλλοφύλου των ποιμνίου, συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐκραγῇ ἡ κρίσις ἐξ ἧς ἠλαττώθη ἡ ἰσχὺς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Μὴ λησμονῶμεν ὅμως, προσέθεσε, ὅτι τὰ λάθη εἰς τὰ ὁποῖα αὕτη δυνατὸν νὰ ὑπέπεσε δέν δύνανται νὰ ἐπισκιάσουν τὰς πολλαπλᾶς εὐεργεσίας ἃς ἐπεδαψίλευσεν εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς λαούς.

Ἐν σειρᾷ φωτεινῶν προβολῶν διῆλθον πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τῶν ἀκροατῶν οἱ ἅγιοι τόποι τοῦ ἑλληνισμοῦ ὅπου ὁ ἀγὼν αὐτοῦ πρὸς τὴν σλαυϊκὴν ἐπιρροὴν ὁλονὲν ὀξύτερος διεξάγεται καὶ εἴδομεν τὰ μοναστήρια μὲ τὰς μεσαιωνικὰς ἐπάλξεις τὸν Ἅγιον Τάφον καὶ ἐπὶ τέλους τὸν ναὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας· ὅστις, καίτοι τουρκικὸν τέμενος, εἶνε πάντοτε τὸ κέντρον τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ πρὸ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ ὁ κ. Diehl διηγήθη τὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν καθ' ἣν ὅτε οἱ βάρβαροι κατακτηταὶ εἰσώρμησαν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ὁ τοῖχος τοῦ θυσιαστηρίου ἠνοίχθη καὶ μέσα εἰς τὸ ἄνοιγμα ἐξηφανίσθη ὁ τελῶν τὰ ἄχραντα μυστήρια ἱερεὺς μὲ τὴν ἁγίαν μετάληψιν, μέλλων νὰ ἐξέλθῃ ὅταν ὁ ναὸς γίνῃ πάλιν χριστιανικός. Δὲν ἠξεύρομεν, λέγει ὁ κ. Diehl, ἄν, καὶ πότε ἡ παράδοσις θὰ ἐκπληρωθῇ· ὁπωσδήποτε εὐχόμεθα ὅπως ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία, ἀσκοῦσα ἀκόμη ἐπὶ ἐκτεταμένων χωρῶν ἐπιρροὴν τοιαύτην ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ κατακτὴς πολλάκις νὰ κύπτῃ πρὸ αὐτῶν, ἐξακολουθήσῃ ὡς καὶ εἰς τὸ παρελθὸν μεταχειριζομένη τὴν ἰσχύν της *νομίμως* καὶ *εἰρηνικῶς* εἰς προαγωγὴν τῶν δικαίων ἀπαιτήσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ κάπως ὡς συμβουλὴ ἠχοῦσα εὐχή, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκπλήξῃ ὑπὸ ξένου ἐκφερομένη, ὁ δὲ θερμὸς φιλελληνισμός, ὃν ἁπτὰ ἐπιχειρήματα ἐφαίνοντο στηρίζοντα, διαπνέων ὁλόκληρον τὴν διάλεξιν, παρέσυρε τὸ ἀκροατήριον σύσσωμον καὶ οἱ τελευταῖοι λόγοι τοῦ ῥήτορος ἐκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χειροκροτημάτων.

ΙΩΝ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΕΧΝΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ἐλάβαμεν τὰ ἑπόμενα, περὶ τῆς κρίσεως τοῦ συνεργάτου μας ἐν σχέσει μὲ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας.

Ἡ μάχη τῆς Χαιρωνείας (338 π. Χ.)

Εἰς τὸ 149 τεῦχος τῶν «Παναθηναίων» ἐδημοσιεύθη ἀνωνύμως ἐπίκρισις μιᾶς μελέτης μου περὶ τῆς μάχης τῆς Χαιρωνείας (338 π. Χ), ἥτις δημοσιευθεῖσα περιέχει μόνον τὰ συμπεράσματα εἰς ἃ κατέληξα ὅσον ἀφορᾷ τὴν χωροθεσίαν καὶ τὴν διεξαγωγὴν τῆς μάχης ταύτης, χωρὶς νὰ δικαιολογῶ καὶ τὰ συμπεράσματα ταῦτα, διότι, διὰ τὸν σκοπὸν δι' ὃν ἐγράφη, ἡ δικαιολογία ἐπερίττευεν ὅλως.

Ὁ ἐπικριτής μου ἐν πρώτοις μὲ ἐπικρίνει διότι δὲν ἀνέφερα τὸ βιβλίον τοῦ J. Kromayer καὶ τὴν μελέτην τοῦ κ Σωτηριάδου περὶ τῆς μάχης ταύτης. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον δὲν ἔλαβον ὑπ' ὄψει μου, διότι ἀνέγνωσα (εἰς τὴν «Ἑστίαν» νομίζω) ὅτι ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν κ. Σωτηριάδην ἐδήλωσεν ὅτι ἀποδέχεται τὴν γνώμην τούτου, ὥστε καὶ ὁ ἴδιος ἀνεγνώρισεν ὅτι τὰ ἐν τῷ βιβλίῳ του περὶ τῆς μάχης ταύτης ἀναγραφόμενα δὲν εἶναι ἀκριβῆ. Τὴν δὲ μελέτην τοῦ κ. Σωτηριάδου δὲν ἀνέφερα ἐξ ἀβρότητος πρὸς τὸν κ Σωτηριάδην, διότι ἡ γνώμη του περὶ τῆς χωροθεσίας τῆς μάχης καὶ τῆς παρατάξεως τῶν ἀντιπάλων εἶναι ἀφ ἑαυτῆς σφαλερά, ὡς διαφωνοῦσα τελείως πρὸς τὰς σωζομένας πηγάς· καὶ ἐξηγοῦμαι.

Ὁ Πλούταρχος, ὅστις εἶναι Χαιρωνεὺς καὶ ἑπομένως ἀκριβὴς γνώστης τῶν μερῶν ἐκείνων, ἰδοὺ τί γράφει σχετικῶς μὲ τὴν μάχην ταύτην: «Τὸν δὲ Θερμώδοντα φασὶν εἶναι παρ' ἡμῖν ἐν Χαιρωνείᾳ ποτάμιον μικρὸν εἰς τὸν Κηφισσὸν ἐμβάλλον. Ἡμεῖς δὲ νῦν μὲν οὐδὲν ἴσμεν οὕτω τῶν ρευμάτων ὀνομαζόμενον, εἰκάζομεν δέ, τὸν καλούμενον Αἵμωνα Θερμώδοντα λέγεσθαι τότε· καὶ παραρρεῖ παρὰ τὸ Ἡράκλειον, ὅπου κατεστρατοπεύδευον οἱ Ἕλληνες· καὶ τεκμαιρόμεθα, τῆς μάχης γενομένης, αἵματος ἐμπλησθέντα καὶ νεκρῶν τὸν ποταμόν, ταυτηὶ διαλλάξαι τὴν προσηγορίαν[1]. (Πλουτ. Δημοσθ. XIX).

Ἐὰν δὲ ῥίψῃ τις ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ κ. Σωτηριάδου, τοῦ ἀπεικονίζοντος τὴν διάταξιν τῶν ἀντιπάλων, θὰ παρατηρήσῃ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι ὁ ποταμὸς Αἵμων εὑρίσκεται εἰς ἀπόστασιν μεγαλειτέραν τῶν 2 χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν γραμμῶν τῆς μάχης καὶ ὄπισθεν τῶν Μακεδόνων. Πῶς τώρα ποταμὸς εὑρισκόμενος εἰς ἀπόστασιν μεγαλειτέραν τῶν 2 χιλιομέτρων ἀπὸ τῶν γραμμῶν τῆς μάχης, καὶ μάλιστα ὄπισθεν τοῦ νικητοῦ, πῶς λέγομεν ἐπληρώθη αἵματος καὶ νεκρῶν κατὰ τὴν μάχην, δι' ἐμὲ τοὐλάχιστον εἶναι ἐντελῶς ἀκατανόητον.

Ὅπως ὅλοι οἱ ἀρχαῖοι λαοί, καὶ οἱ Ἕλληνες μετὰ τὸ τέλος τῆς ἡμερησίας πορείας, τὸ μέρος εἰς ὃ ἐστρατοπέδευον περιέβαλλον διὰ τάφρου, τῆς ὁποίας τὸ ἔκχωμα ἔρριπτον πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς παρεμβολῆς, φρονοῦντες ὅτι: «ἀμετανόητος ἡ τοιαύτη καὶ ἀσφαλὴς στρατοπεδεία, διὰ τὰς αἰφνιδίους καὶ ἀπρο-

1. Ἐκ τῶν δύο μικρῶν ῥείθρων τῶν κατερχομένων ἐκ τοῦ Galandro εἰς τὴν Θρασυμένην λίμνην, τὸ πρῶτον συναντώμενον φέρει καὶ σήμερον ἔτι τὸ ὄνομα Sanguinetto, ἐκ τοῦ αἵματος τὸ ὁποῖον ἔβαψε τὸ ῥεῖθρον αὐτὸ κατὰ τὴν περίφημον μάχην τῆς Θρασυμένης. (Revue des sciences militaires, 8βριος τοῦ 1905 σελ. 68).

σδοκήτους ἐπιβολάς» (Ὀνησάνδρ. Στρατ. Η, 8). Καὶ τῷ ὄντι, τὰ ἐπιθετικὰ ὅπλα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἦσαν πολὺ ἀτελῆ διὰ νὰ καταστρέψωσι τὸ παρουσιαζόμενον ἐμπόδιον ὑπὸ παρομοίου ἔργου· στράτευμα ὅθεν οὕτω ἐστρατοπεδευμένον ἐθεωρεῖτο προκεκαλυμμένον ἀπὸ πάσης προσβολῆς· ἠδύνατο λοιπὸν νὰ προσφέρῃ μάχην ἢ νὰ ἀναμένῃ περίστασιν εὐνοϊκήν. Ὅταν οἱ δύο ἀντίπαλοι ἀρχηγοὶ εἶχον ἴσην ἐπιθυμίαν νὰ συμπλακῶσιν, ἐξήγαγον τὰ στρατεύματά των ἐκ τῶν στρατοπέδων καὶ ἔτασσον αὐτὰ πρὸς μάχην μεταξὺ τῶν στρατοπέδων· ἐν περιπτώσει δὲ ἥττης, τὸ ἡττηθὲν στράτευμα κατέφευγεν εἰς τὸ ὄπισθεν αὐτοῦ κείμενον στρατόπεδόν του, ὅπερ ἐχρησίμευεν ὡς καταφύγιον[1]. Προκειμένου λοιπὸν νὰ καθορισθῇ ἡ χωροθεσία μάχης τινὸς τῆς ἀρχαίας ἐποχῆς, ἀναζητεῖται πρωτίστως ἡ θέσις τῶν στρατοπέδων τῶν ἀντιπάλων, διότι ταύτης καθορισθείσης ἡ μεταξὺ τῶν στρατοπέδων ἔκτασις εἶναι τὸ ζητούμενον πεδίον τῆς μάχης. Ἐνταῦθα δέ, ὡς ἐκ τῆς ἀνωτέρω περικοπῆς τοῦ Πλουτάρχου καταφαίνεται, τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων εὑρίσκετο παρὰ τὸν Αἶμωνα ποταμόν. Ἀλλ' ὡς ἔχει τὴν παράταξιν τῶν ἀντιπάλων ὁ κ. Σωτηριάδης, τὸ στρατόπεδον τῶν Ἑλλήνων ἔδει νὰ εὑρίσκετο εἰς τὰ νῶτα τούτων, εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ χωρίου Μπράμαγας καὶ τοῦ Κηφισσοῦ τοποθεσίαν, ἤτοι εἰς μέρος ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν Αἶμωνα ποταμὸν καὶ εἰς χιλιομέτρων ἀπὸ τούτου ἀπόσταση.

Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι διὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἀνέφερα τὴν μελέτην τοῦ κ. Σωτηριάδου, διότι δὲν ἤθελον νὰ ἐπικρίνω αὐτήν· καὶ λυποῦμαι πολὺ διότι ἐξηναγκάσθην εἰς τοῦτο.

Ἤδη θὰ ἐκθέσω δι' ὀλίγων τὰς σκέψεις αἱ ὁποῖαι μὲ ὡδήγησαν εἰς τὰ ἰδικά μου συμπεράσματα, τὰ ὁποῖα διετύπωσα εἰς τὸ δημοσιευθὲν τεῦχος μου περὶ τῆς μάχης ταύτης.

Τὸ πρῶτον μου μέλημα ἦτο νὰ καθορίσω τὴν θέσιν τῶν δύο ἀντιπάλων. Καὶ τὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων εὑρίσκετο ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν παρὰ τὸν ποταμὸν Αἶμωνα, τὸ δὲ τῶν Μακεδόνων παρὰ τὸν Κηφισσὸν ποταμόν καὶ ὄχι μακρὰν τοῦ Πολυανδρίου τῶν Μακεδόνων[2].

Ἀλλ' ἐκ τῶν ρείθρων, τῶν ἀνατολικῶς τῆς Χαιρωνείας κειμένων, ποῖος εἶναι ὁ Αἶμων καὶ ποῖος ὁ Μόλος; Ὁ Πλούταρχος πάλιν εἰς τὸν βίον τοῦ Σύλλα μᾶς παρέχει τὰς ἀπαιτουμένας ὁδηγίας διὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ποταμοῦ Μόλου. Ἂς παρακολουθήσωμεν αὐτόν.

Μετὰ τὴν ἐπὶ τῆς πάλαι ἀκροπόλεως τῆς Παραποταμίας (παρὰ τὸ Χάνι Κατίκιοῦ) στρατοπέδευσιν τοῦ Σύλλα, ὁ Ἀρχέλαος ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Χαιρώνειαν διὰ τῆς μεταξὺ Ἠδυλίου καὶ Ἀκοντίου ὁδοῦ, οἱ δὲ συστρατευόμενοι μετὰ τοῦ Σύλλα Χαιρωνεῖς ἐδέοντο αὐτοῦ νὰ μὴν ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν των, οὗτος δὲ δώσας εἰς αὐτοὺς ἕνα τῶν χιλιάρχων του, τὸν Γαβίνιον, τοὺς ἔπεμψεν εἰς τὴν Χαιρώνειαν· ἡ ἔγκαιρος δὲ ἄφιξις τοῦ στρατοῦ τούτου διέσωσε τὴν Χαιρώνειαν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως. Ὁ δὲ Σύλλας ἄρας τὸ στρατόπεδόν του ἐκ τῆς παραποταμίας καὶ ἐλθὼν ὑπὸ τὸ Ἠδύλιον, παρεστρατοπεύδευσε τῷ Ἀρχελάῳ, ὅστις εἶχεν ἱδρύσει ἰσχυρὸν στρατόπεδον εἰς τὸ μέσον μεταξὺ Ἠδυλίου καὶ Ἀκοντίου. Μείνας δὲ ἐκεῖ μίαν ἡμέραν ὁ Σύλλας, ἦρε τὸ στρατόπεδον καὶ ἐβάδισε πρὸς τὴν Χαιρώνειαν διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἐκεῖ ὑπὸ τὸν Γαβίνιον στράτευμα καὶ διὰ νὰ ἐπισκοπήσῃ τὸ καλούμενον Θούριον, τὸ ὁποῖον κατεῖχον οἱ πολέμιοι. Εἶναι δὲ τὸ Θούριον κορυφὴ τραχεῖα καὶ ὄρος στροβιλῶδες τὸ ὁποῖον ἐκάλουν ὀρθόπαγον. Ἐνῷ δὲ ἐβάδιζε πρὸς τὴν Χαιρώνειαν, ὁ Γαβίνιος ἐξελθὼν τῆς Χαιρωνείας τὸν προαπήντησεν ἄγων τοὺς στρατιώτας ἐξοπλισμένους καὶ κομίζων στέφανον δάφνης (Πλουτ. Σύλλας XXII). Τὸν δὲ Σύλλαν βαδίζοντα πρὸς τὴν Χαιρώνειαν παρηκολούθησεν ὁ Ἀρχέλαος, ὅστις διαβὰς καὶ αὐτὸς τὸν Κηφισσόν, ἐτάχθη πρὸς μάχην εἰς τὸ βορείως τῆς πόλεως Χαιρωνείας πεδίον, ἔχων τὸ ἀριστερὸν τῆς παρατάξεώς του παρὰ τὸ ρεῖθρον τοῦ Μόλου. (Πλουτ. Σύλ. XIX). Ἐνῷ λοιπὸν ὁ Σύλλας δεχθεὶς τοὺς στρατιώτας τοῦ Γαβινίου παρώρμα αὐτοὺς πρὸς τὴν ἐπικειμένην μάχην, παρουσιάσθησαν εἰς αὐτὸν δύο Χαιρωνεῖς, ὁ Ὁμολόϊχος καὶ ὁ Ἀναξίδαμος, οἵτινες τῷ ὑπεσχέθησαν νὰ ἀπωθήσωσι τοὺς κατέχοντας τὸ Θούριον πολεμίους, ὀλίγους στρατιώτας παρ' ἐκείνου λαβόντες· διότι ὑπῆρχεν ἄτραπός, ἄγνωστος εἰς τοὺς πολεμίους, ἥτις ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ καλουμένου Πετρώχου. Ἔφερεν ἐπὶ τὸ Θούριον ὑπεράνω τῶν πολεμίων. Τοῦ δὲ Γαβινίου βεβαιώσαντος τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν πίστιν αὐτῶν, ὁ Σύλλας τοὺς διέταξε νὰ ἐπιχειρήσωσι τὸ προταθέν, δώσας εἰς αὐτοὺς ὡς ἀρχηγὸν τὸν Ἐρίκιον. Αὐτὸς δὲ (ὁ Σύλλας) παρέτασσε τὰς λεγεῶνας πρὸς μάχην, διανείμας τοὺς ἱππεῖς εἰς ἀμφότερα τὰ κέρατα, τὸ μὲν δεξιὸν ἔχων ὁ ἴδιος, εἰς δὲ τὸ ἀριστερὸν τάξας τὸν Μουρήναν.

Ἐνῷ δὲ παρετάσσετο ὁ Σύλλας, οἱ Χαιρωνεῖς μετὰ τοῦ Ἐρικίου ἀκολουθήσαντες τὴν ἄτραπὸν καὶ περιελθόντες ἀφανῶς τὸ Θούριον, ἀνεφάνησαν ἄφνης ὑπεράνω τῶν πολεμίων, οἵτινες ἐτράπησαν εἰς φυγὴν πρὸς τὰ κάτω· καὶ 3000 μὲν ἐξ αὐτῶν ἔπεσαν εἰς τὸ Θούριον, οἱ δὲ λοιποὶ κατελθόντες εἰς τὸ πεδίον καὶ διελθόντες ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν Ρωμαίων προσεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Μουρήνα, ὅστις εἶχε περαιώσει τὴν παράταξίν του καὶ ἔστρεψε μέτωπον πρὸς αὐτούς· ἑπομένως οὗτοι κατῆλθον εἰς τὸ πεδίον δυτικῶς τῆς Χαιρωνείας, ἀφοῦ διῆλθον ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ τῶν Ρωμαίων, τεταγμένων πρὸ τῆς Χαιρωνείας μὲ μέτωπον πρὸς βορρᾶν (πρὸς τὸν Κηφισσόν). Τὰ ἀνωτέρω ἀρκοῦν διὰ νὰ καθορισθῇ ἡ θέσις τοῦ Θουρίου· ἡ ἄτραπός ἥτις ἀνήρχετο εἰς αὐτὸ ἤρχιζεν ὡς εἴπομεν ἀπὸ τοῦ Πετρώχου· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν Παυσανίαν ὁ Πέτρωχος εἶναι ὁ ἀνατολικῶς ὑπὲρ τὴν πόλιν κρημνός,[1] ὁ κείμενος δηλαδὴ μεταξὺ πόλεως καὶ ἀκροπόλεως, κατ' ἀνάγκην τὸ Θούριον εἶναι ἡ ἀμέσως μεσημβρινῶς τῆς ἀκροπόλεως τῆς Χαιρωνείας ὑπερκειμένη τραχεῖα κορυφή· οὕτω δὲ ἐξηγεῖται καὶ ὑπὸ στρατιωτικὴν ἔποψιν ἡ κατάληψις τοῦ Θουρίου ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀρχελάου, διότι εἶναι τὸ μόνον μέρος ἐξ οὗ ἠδύνατο νὰ προσβληθῇ ἡ ἀκρόπολις τῆς Χαιρωνείας, ἐκ τῆς ἁλώσεως τῆς ὁποίας ἐξηρτᾶτο καὶ ἡ ἅλωσις τῆς ὑποκειμένης αὐτῆς πόλεως τῆς Χαιρωνείας. Ἂν δὲ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ συνημμένου χάρτου θὰ παρατηρήσῃ πόσον ἐφαρμόζονται ἐπακριβῶς πᾶσαι αἱ σχετικαὶ πληροφορίαι τοῦ Πλουτάρχου.

Καθορισθείσης οὕτω τῆς θέσεως τοῦ Θουρίου ὁ ὑπ' αὐτὸ ρέων ποταμὸς (δηλαδὴ ὁ πλησίον τῆς πόλεως τῆς Χαιρωνείας), εἶναι κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Μόλος[2]. Κατὰ συνέπειαν τὸ ἕτερον κατὰ τὴν ἀτραπὸν τῶν Κεράτων μικρὸν ρεῖθρον εἶναι ὁ Αἶμων.

Μετὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ Αἴμωνος, ὁ καθορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ στρατοπέδου τῶν Ἑλλήνων εἶναι εὐχερής, διότι, ὡς καὶ ἐν ἀρχῇ εἴπομεν, τοῦτο κατὰ τὸν Πλούταρχον ἔκειτο κατὰ τὸν Αἶμωνα. Ἡ τοιαύτη δὲ θέσις τοῦ στρατοπέδου πληροῖ καὶ τὰς στρατηγικὰς ἀπαιτήσεις, διότι καλύπτει τὴν γραμμὴν συγκοινωνιῶν καὶ ἐφοδιασμοῦ τῶν Ἀθηναίων καὶ Θηβαίων μετὰ τῆς βάσεως τῶν ἐπιχειρήσεών του, τῶν Θηβῶν, καὶ ἥτις ἦτο ἡ διὰ τῶν Κεράτων πρὸς τὸς Θήβας ὁδός·

1. Ξενοφ. Ἑλλ. VI, 6,14. κ.τ.λ.
2. «Ἔτι δὲ καὶ καθ' ἡμᾶς ἐδείκνυτο παλαιὰ παρὰ τὸν Κηφισσὸν Ἀλεξάνδρου καλουμένη δρῦς, πρὸς ἣν τότε κατεσκήνωσε, καὶ τὸ πολυάνδριον οὐ πόρρω τῶν Μακεδόνων ἐστίν». (Πλουτ. Ἀλέξ. IX).

1. «Ἔστι δὲ κρημνὸς ὑπὲρ τὴν πόλιν Πετραχὸς καλούμενος. (Παυσ. Βοιωτικά).
2. «Ὑπ' αὐτὸ δὲ (τὸ Θούριον) τὸ ρεῦμα τοῦ Μόλου καὶ Θουρίου νεὼς Ἀπόλλωνος» (Πλουτ. Σελ. XXII).

ἐπὶ πλέον δὲ ἔκειτο καὶ ἔναντι τῆς φυσικῆς γραμμῆς τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Φιλίππου, ἥτις ἦτο ἡ ἐξ Ἐλατείας καὶ μεταξὺ Ἀκοντίου καὶ Ἠδυλίου ὁδός. Λόγοι δὲ μόνον τεχνικοί (Πολύβ. VI, 42) μὲ ἔπεισαν νὰ τοποθετήσω τοῦτο εἰς τὴν μικρὰν κοιλάδα τοῦ Αἴμωνος, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὸν χάρτην.

Διὰ τοὺς ἰδίους δὲ τεχνικοὺς λόγους ἐτοποθέτησα τὸ στρατόπεδον τῶν Μακεδόνων εἰς τὴν καμπὴν τοῦ Κηφισσοῦ.

Καθορισθεισῶν οὕτω τῶν θέσεων τῶν στρατοπέδων, ἡ μεταξὺ αὐτῶν ἔκτασις εἶναι τὸ πεδίον τῆς μάχης· ὡς δὲ θὰ παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης, κατὰ τὴν ἰδικήν μου διάταξιν ὁ Αἴμων διασχίζει τὰς γραμμὰς τῆς μάχης, καὶ μάλιστα τὴν γραμμὴν τῶν Ἀθηναίων, ὅπου κατὰ τὸν Διόδωρον ἔγινε καὶ ἡ μεγαλητέρα σφαγή· ἑπομένως ρέων οὕτω ἠδύνατο νὰ πληρωθῇ αἵματος καὶ νεκρῶν κατὰ τὴν μάχην.

Καὶ ταῦτα μὲν ὅσον ἀφορᾷ τὸ τοπογραφικὸν μέρος· ἀλλ' ὁ ἐπικριτής μου δὲν περιορίζεται εἰς τοῦτο μόνον, ἀλλ' ἐπικρίνει καὶ τὸ καθαρῶς στρατιωτικόν, ἤτοι τὸ τακτικὸν μέρος.

«Ἀλλὰ καὶ πῶς παρατάσσει, γράφει, τοὺς ἀντιπάλους στρατοὺς εἰς τὴν πεδιάδα, ὡς νὰ ἦσαν νήπια οἱ στρατηγοί των» — χωρὶς καμμίαν ἐξασφάλισιν τῶν πτερύγων — εἶναι ἐντελῶς ἄπορον.»

Ἀλλ' ἡ μὲν ἐν τῇ πεδιάδι σύναψις τῶν μαχῶν ἦτο διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀνάγκη ἐπιβεβλημένη ἐξ αὐτῆς τῆς συνθέσεως καὶ τοῦ καθοπλισμοῦ τῆς φάλαγγος (Πολύβ. XVIII. 14). Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν πτερύγων ἀπὸ τῶν ὑπερκεράσεων ἢ ὑπερφαλαγγίσεων, οἱ Ἕλληνες (τασσόμενοι εἰς μίαν μόνον γραμμὴν καὶ στερούμενοι δευτέρας τοιαύτης) ἐξουδετέρουν ταύτας διὰ τῆς ἐξισώσεως τῶν μετώπων τῆς παρατάξεως, τοῦ ὀλιγαριθμοτέρου τασσομένου ἐπὶ μικροτέρου βάθους. Δὲν ἀνέγνωσε λοιπὸν ὁ ἐπικριτής μου οὔτε τὴν μάχην τοῦ Μαραθῶνος; «Τότε δὲ τασσομένων τῶν Ἀθηναίων ἐν Μαραθῶνι ἐγένετο τοιόνδε τι· τὸ στρατόπεδον ἐξισούμενον τῷ Μηδικῷ στρατοπέδῳ, τὸ μὲν αὐτοῦ μέσον ἐγένετο ἐπὶ τάξιας ὀλίγας». (Ἡροδ. VI, 111)[1]. Εἰς δὲ τὴν μάχην τῆς Χαιρωνείας, οἱ μὲν Μακεδόνες ἐτάχθησαν ἐπὶ 16 ἀνδρῶν βάθους, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι — Θηβαῖοι ἐπὶ 12, ἐξισωθέντων οὕτω τῶν μετώπων παρατάξεως.

Ἐπίσης μὲ ἐπικρίνει ὅτι εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς μάχης δὲν ἠκολούθησα τὸν Διόδωρον καὶ τὸν Πολύαινον. Ἐγὼ ὅμως τοὐναντίον, αὐτοὺς καὶ μόνους εἶχα ὑπ' ὄψει μου, καὶ ἐξηγοῦμαι. Κατὰ τὸν Πολύαινον ὁ Φίλιππος εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τῆς μάχης ὑπεχώρησε συνεσπειρωμένην ἔχων τὴν φάλαγγα· ὁ δὲ Διόδωρος οὐδὲν τοιοῦτον ἀναφέρει, ἀλλὰ λέγει ὅτι «μάχη συνήφθη καρτερὰ ἐπὶ πολὺν χρόνον» (Διοδ· XVI, 86,20). Ἀλλὰ εἶναι τάχα ὀρθὴ ἡ ἀφήγησις τοῦ Πολυαίνου περὶ τῆς ἐξ ἀρχῆς ὑποχωρήσεως τοῦ Φιλίππου;

Ἡ τακτικὴ τῶν Ἑλλήνων (μέχρι τοῦ Ἐπαμεινώνδα) συνίστατο εἰς τὸ νὰ μάχωνται κατὰ γραμμὰς παραλλήλους, τῆς κρίσεως τῆς μάχης τιθεμένης ἐπὶ τῶν πτερύγων· ἡ δεξιὰ πτέρυξ ἑκατέρου τῶν ἀντιπάλων, ὅπου ἐτάσσοντο τὰ ἐκλεκτότερα στρατεύματα, προσεπάθει νὰ γίνῃ κυρία τῆς ἀντιτεταγμένης αὐτῇ ἀριστερᾶς τοῦ ἐχθροῦ· ἐὰν δὲ συνέβαινε τοῦτο εἰς τὴν δεξιὰν πτέρυγα τοῦ ἑνὸς τῶν στρατευμάτων, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὴν τοῦ ἄλλου, τὸ πρῶτον εἶχεν ἤδη εἰς τὰς χεῖρας του τὴν νίκην πλήρη, διότι ἡ δεξιά του, ἀποδιώκουσα τὸν ἀπέναντι ἐχθρόν, ἐπέπιπτε ἐκ τοῦ πλαγίου διαδοχικῶς κατὰ τῶν λοιπῶν τμημάτων τῆς ἐχθρικῆς παρατάξεως καὶ ἐκτύπα αὐτὰ ἀλληλοδιαδόχως ἐκ τοῦ πεδίου τῆς μάχης.

Ὑποχωρῶν λοιπὸν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Φίλιππος, ἔδιδεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἀμαχητεὶ τὸ πλεονέκτημα τὸ ὁποῖον οὗτοι ἐπεζήτουν διὰ τῆς συγκρούσεως, δηλαδὴ νὰ ἀποδιώξουν τὴν ἀπέναντί των πτέρυγα καὶ νὰ ἐπιπέσουν ἐκ τοῦ πλαγίου κατὰ τοῦ ὑπολοίπου τῆς παρατάξεως τῶν Μακεδόνων. Καὶ βεβαίως νήπιον θὰ ἦτο ὁ Φίλιππος ἂν ὑπέπιπτεν εἰς τοιοῦτο τακτικὸν σφάλμα. Ἀλλὰ τὸ σφάλμα δὲν εἶναι τοῦ Φιλίππου, ἀλλὰ τοῦ Πολυαίνου, παρανοήσαντος τὴν προχώρησιν τῶν Ἀθηναίων· διότι ἐπροχώρησαν τῷόντι οἱ Ἀθηναῖοι, ὄχι ὅμως διότι ὑπεχώρησεν ὁ Φίλιππος, ἀλλὰ διότι οὗτος ἐσχημάτισε λοξὴν διάταξιν διὰ τῆς κλιμακηδὸν προχωρήσεως τοῦ ἀριστεροῦ του. Ὅτι δὲ ὁ Φίλιππος, μαθητὴς ἐν Θήβαις τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ἔκαμε χρῆσιν τῆς λοξῆς διατάξεως, καταφαίνεται ἐναργέστατα ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τῆς μάχης τοῦ Φιλίππου κατὰ τοῦ Βασιλέως τῶν Ἰλλυριῶν Βαρδυλίου (Διόδ. XVI, 4).

Ἂς μὴ φανῇ ὅμως παράδοξον τὸ χονδροειδὲς τοῦτο σφάλμα τοῦ Πολυαίνου. Τοιαῦτα εἶναι συνήθη εἰς τοὺς ἱστορικοὺς τοὺς μὴ γνωρίζοντας κατὰ βάθος τὴν τέχνην τοῦ πολέμου. Ἰδοὺ δὲ τί γράφει ὁ Πολύβιος περὶ ἑνὸς ἐπισήμου ἱστορικοῦ τῆς ἀρχαιότητος, τοῦ ἐφόρου: «Ἐκεῖνος γὰρ ἐν τοῖς πολεμικοῖς τῶν μὲν κατὰ θάλατταν ἔργων ἐπὶ πόσον ἔννοιαν ἐσχημέναι μοι δοκεῖ, τῶν δὲ κατὰ γῆν ἀγώνων ἄπειρος εἶναι τελείως· τοιγαροῦν ὅταν μὲν εἰς τὰς περὶ Κύπρον ναυμαχίας καὶ τὰς περὶ Κνίδον ἀτενίσῃ τις . . . θαυμάσει τὸν συγγραφέα κατὰ τὴν δύναμιν καὶ κατὰ τὴν ἐμπειρίαν . . . ὅταν δὲ τὴν περὶ Λεῦκτρο μάχην ἐξηγῆται Θηβαίων καὶ Λακεδαιμονίων ἢ τὴν ἐν Μαντινείᾳ πόλει τῶν αὐτῶν τούτων . . . ἐν τούτοις ἐὰν ἐπὶ τὰ κατά μέρος ἐπιστήσας θεωρῇ τὰς ἐκτάξεις καὶ τὰς μετατάξεις τὰς κατ' αὐτοὺς τοὺς κινδύνους, γέλοιος φαίνεται καὶ παντελῶς ἄπειρος καὶ ἀόρατος τῶν τοιούτων ὤν . . . Τὸ δ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ Θεοπόμπῳ καὶ μάλιστα Τιμαίῳ . . . Ὅτι οὔτε περὶ τῶν κατὰ πόλεμον συμβαινόντων δυνατόν ἐστι γράψαι τὸν μηδεμίαν ἐμπειρίαν ἔχοντα τῶν πολεμικῶν ἔργων . . . (Πολύβ. XII, 16 καὶ 17).

Αὐταὶ ἐν συντόμῳ εἶναι αἱ σκέψεις αἱ ὁποῖαι μὲ ἤγαγον εἰς τὰ συμπεράσματα τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσα περὶ τῆς μάχης τῆς Χαιρωνείας.

Χ. ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗΣ

1. Ὅρα κα' Ξενοφ. Ἑλλ. IV, 2, 13. Πολύβ. III, 115,6 καὶ ἰδίᾳ Πολύβ. XVIII, 15,2.

Η *Ἀκρόπολις* τῆς 1ης Ἰανουαρίου ἐδημοσίευσε τρία ὡραῖα ποιήματα τοῦ κ Ζ. Παπαντωνίου Ἀναδημοσιεύωμεν τὸ ἕνα:

Ἀστεράκι

Ἓν' ἀστεράκι ἀκολουθεῖ τὸ θεῖο φεγγάρι
καὶ νὰ τὸ φτάσῃ δὲ μπορεῖ.
Οἱ αἰῶνες ποῦ περάσανε κι' οἱ αἰῶνες
ποὺ θἄρθουν, θὰ τὸ βλέπουν πάντα ἐκεῖ.

Πολλὲς βραδειὲς τοῦ φεγγαριοῦ, ποῦ κι' οἱ θλιμμένοι ἀν-
[θρῶποι
λάμπουν κι' ἀστράφτει μέσα των ὁ πόνος ὁ κρυφός,
πάντα γυρίζω νὰ τὸ ἰδῶ τὸ δύστυχο ἀστεράκι
ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ μέγα φῶς.

Λίγο νὰ τρέξῃ τῶφτασε. Καὶ δὲν τὸ φτάνει! Κάποιος
ρυθμός, ποὺ δὲν τὸν ξέρομε, πιὸ πέρα τὸ κρατεῖ
τόσο κοντά, ὡς νὰ καίγεται, καὶ τόσο πέρα
ποὺ τὸν καϋμό του εἶν' ἀρκετὸ νὰ μὴ μπορῇ νὰ πῇ.

Τὸ λυπημένο ἀγάπησεν ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου
κι' ἔχει καϋμὸ καὶ ὑπομονὴ ὡς νἄρθῃ ὁ χαλασμός.
Γιὰ ἰδὲς τὸ ἀνομολόγητο πικρὸ σταμάτημά του!
Δὲν εἶνε μήτε ἀγκάλιασμα καὶ μήτε χωρισμός.

Οἱ ἀνθρῶποι συλλογίζονται: — «Δὲν πέθανεν ἀκόμα;
Πῶς λάμπει καὶ δὲν κύλισε στὸ χάος γιὰ νὰ χαθῇ;»
Μὰ ἐνίκησε τὴ θλῖψι του καὶ πάει κοντά. Τοῦ φτάνει
Ὁποῦ μπορεῖ καὶ κάποιο φῶς μεγάλο ἀκολουθεῖ!

Η Nuova Rassegna di letterature moderne, εἰς τὰ τελευταῖα αὐτῆς τεύχη, ἀφιεροῖ ἀρκετὰς σελίδας εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν. Ἐκ τῶν «Παναθηναίων» μεταφράζει ἓν ποίημα τοῦ κ. Ἀρ. Καμπάνη δημοσιευθὲν εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. 141 τεῦχος του καὶ εὑρίσκει αὐτὸ «μεστὸν ἀρώματος καὶ χάριτος ἀγροτικῆς». Ἀναφέρει ἐπίσης ἐκ τῶν «Παναθηναίων» τὸ ἄρθρον τὸ ὁποῖον ὁ κ. Πλάτων Δρακούλης ἔγραψεν ἐξ ἀφορμῆς τοῦ βιβλίου τοῦ Gaetano Negri περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου. Ὁ κριτικὸς τῆς Nuova Rassegna δὲν ἀποδέχεται τὰ πορίσματα τοῦ κ. Δρακούλη, καθ' ὃν ὁ Ἰουλιανός, ἐὰν ἔζη τριάκοντα ἀκόμη ἔτη, θὰ μετέβαλλε τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου, ὅπως ἦτο τὸ ὄνειρόν του. Ὁ ἑλληνισμός, κατ' αὐτόν, παρίστα δύναμιν γηράσασαν, ἐξηντλημένην ἐς ἀεί, δὲν ἦτο πλέον εἰμὴ μία ἀνάμνησις ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προσαρμοσθῇ ἡ τοιαύτη δύναμις πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, θὰ ἦτο πάντοτε μία παλινδρόμησις πρὸς τὸ παρελθόν. Ἀλλὰ μὲ δυνάμεις παλινδρομικὰς δὲν μεταβάλλεται ὁ κόσμος...

Τὸ ἴδιον περιοδικὸν δημοσιεύει καὶ ἄλλα ἄρθρα σχετικὰ πρὸς τὴν φιλολογικήν μας κίνησιν. Οὕτως ὁ P. Ciuti ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς κρίσεως τοῦ βιβλίου ἐν Ἑλλάδι, ὅπως ἔθηκαν αὐτὸ τὰ «Παναθήναια» καὶ ἀναλύει τὰς ἀπαντήσεις τῶν διαφόρων ἑλλήνων λογογράφων, μὲ ἰδίας ὅλως γνώμας καὶ κρίσεις τοῦ ἀρθρογράφου. Ἐπίσης εὑρίσκομεν εἰς αὐτὸ μετάφρασιν πλήρη τοῦ «Ὕμνου πρὸς τὸν Πατριάρχην» τοῦ Α. Βαλαωρίτου μὲ μικρὰν ἀλλ' ἐνθουσιώδη εἰσαγωγὴν ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ μεταφραστὴς ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἔμπνευσις ἢ καθαρῶς ποιητική, ὁ φλογερὸς πατριωτισμὸς τὸν ὁποῖον ἀναδίδει, ἡ ζωντανή, λαϊκὴ γλῶσσα, ἀληθῶς λαλουμένη καὶ ποτισμένη ἀπὸ ἄρωμά τι κλέφτικων ἐκφράσεων, ὑπὲρ πᾶν ὅμως ἄλλο ἡ ψυχὴ ἡ ἑλληνική ἡ διάχυτος ἐν αὐτῷ, καθιστῶσι τὸν ὕμνον ἀριστοτέχνημα ἀθάνατον τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας».

Κ. Π.

ΟΛΙΓΟΣΤΙΧΑ

Ὁ κ. Σπ. Δὲ Βιάζης μᾶς ἀνήγγειλεν πρὸ καιροῦ ὅτι εὑρέθησαν εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς οἰκογενείας Δημητρίου Λούντζη Σολωμοῦ περὶ τὰς 80 ἐπιστολαὶ τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ πρὸς τὸν ἀδελφόν του Δημήτριον. Αἱ ἐπιστολαὶ εἶναι ἰταλικὰ γραμμέναι. Ἐπίσης μία ἐπιστολὴ τοῦ Τερτσέττι πρὸς τὸν Σολωμόν.

Μετάφρασιν τῶν χαρακτηριστικωτέρων ἐπιστολῶν, μᾶς ὑπεσχέθη εὐγενέστατα ὁ ἀγαπητὸς συνεργάτης μας διὰ τὰ «Παναθήναια».

Συνεστήθη ἐπιτροπὴ ὑπὸ τὴν προεδρείαν τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Διαδόχου διὰ νὰ μελετήσῃ ποῖα ἔργα πρέπει νὰ γίνουν πρὸς ἐξωραϊσμὸν τοῦ γύρω τῆς Ἀκροπόλεως χώρου, πρὸς μετοικισμὸν τῶν Ἀναφιωτῶν, πρὸς κατασκευὴν περιφερικῆς ὁδοῦ περὶ τὴν Ἀκρόπολιν καὶ ἀνασκαφὴν καὶ ἐξωραϊσμὸν τοῦ κατὰ τὸ Δον τμῆμα τῆς πόλεως χώρου.

Ἡ οἰκογένεια τοῦ Ν. Θὼν ἐδώρησεν εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἀποθανόντος, συλλογὴν Πατριαρχικῶν Γραμμάτων ἐπὶ μεμβράνης μὲ μολυβδόβουλλα. Ἐπίσης συλλογὴν αὐτογράφων, ἐγγράφων ἱστορικῶν κλπ.

Κατὰ τὸν πίνακα τοῦ Ὑπουργείου, ἐφοίτησαν τὸ 1906—1907, εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα τοῦ Κράτους 190 634 μαθηταί.

Εἰς ὅλον τὸ Κράτος ὑπάρχουν 1 142 πλήρη δημοτικὰ σχολεῖα τῶν ἀρρένων, 489 τῶν θηλέων καὶ 1 452 κοινά.

Ἀπὸ τῆς 8 Ἰανουαρίου ἤρχισεν ἡ λειτουργία τοῦ *Οἴκου Τυφλῶν* ἐν Ἀθήναις.

Κατὰ τοὺς πίνακας τοῦ Ὑπουργείου τῶν Οἰκονομικῶν, αἱ εἰσπράξεις τοῦ τελωνείου Πειραιῶς ὑπερέβησαν τὰς περυσινὰς κατὰ $3\frac{1}{2}$ περίπου ἑκατομμύρια.

Αἱ καθαραὶ εἰσπράξεις τοῦ λαχείου τοῦ Ἐθνικοῦ Στόλου ἐβεβαιώθησαν εἰς 1 200 000. Ἐξ αὐτῶν 300 000 θὰ δοθοῦν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία ὑπέβαλεν αἴτησιν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον νὰ μοιράζεται τὸ ἄνω ποσὸν τῶν 300 000 δραχμῶν μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας.

Ἱδρύθη τελευταίως μουσικὸς σύλλογος ὑπὸ διπλωματούχων τοῦ Ὠδείου, κύριος σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶνε δημιουργία μουσικοῦ περιβάλλοντος διὰ μηνιαίων συναυλιῶν, προσιτῶν εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

Εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν γίνεται σκέψις νὰ στηθῇ εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ λιμένος ἀνδριὰς τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου.

Μία συμβουλὴ ὑγιεινὴ ἀμερικανικοῦ φύλλου:
Μὴ οτενοχωρῆσαι. Μὴ σπεύδῃς. Κράτει καθαρὸν τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα. Τρῶγε διὰ νὰ ζῇς, μὴ ζῇς, διὰ νὰ τρώγῃς. Γυμνάζου ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον εἰς τὸ ὕπαιθρον. Ἀνάπνεε βαθειά. Ἀγάπα τὸν πλησίον σου. Νὰ καλῇς τὸν ἰατρὸν ὅταν τὸν λάβῃς ἀνάγκην.

Τὴν στιγμὴν ποὺ τυπώνεται τὸ τεῦχος, ἔφθασε ἀπὸ τὴν Μιτυλήνην τὸ ἄγγελμα τοῦ θανάτου τοῦ Δημητρίου Βερναρδάκη. Εἰς τὸν ἀκάματον καὶ ἀπὸ ὅλους ἐκτιμώμενον ἐργάτην τῶν γραμμάτων τὰ «Παναθήναια» θ' ἀφιερώσουν εἰς τὸ προσεχὲς τεῦχος ἄρθρον εἰδικόν.

ΝΕΑΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ὁ Κοραῆς ὡς ἐθνικὸς παιδαγωγὸς ὑπὸ Χρίστου Π. Οἰκονόμου. Σύλλογος ὠφελίμων βιβλίων 1906, δρ. 0. 40

Τὸ ἔργον τοῦ Παστὲρ ὑπὸ Μ. Μελισσηνοῦ. Σύλλογος ὠφελίμων βιβλίων 1906, δρ. 0 40

Χτισμένο στὸν ἄμμο ὑπὸ Ζ. Φυτίλη. Δρᾶμα. Ἀθήνα 1906.

Τὰ ἀρκουδόπουλα, Στὴ θάλασσα, ὁ Βάτραχος Πρίγκηψ ἀποτελοῦν μέρος ὡραίας σειρᾶς χρωματιστῶν εἰκονογραφημένων παραμυθιῶν καὶ τραγουδιῶν, τὰ ὁποῖα ἐξέδωσε τὸ βιβλιοπωλεῖον Ἐλευθερουδάκη καταλληλότατα διὰ παιδιά.

Ἑλληνικὴ κοσμιότης ἢ ὑποθῆκαι περὶ τοῦ εὐπρεπῶς φέρεσθαι ὑπὸ Ἀριστάρχου Γ. Χριστοπούλου. Ἔκδοσις Β'. Ἀθῆναι 1907 Βιβλιοπωλεῖον «Ἑστίας» φρ. 2.

ΤΟΜΟΙ
ΤΩΝ "ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΩΝ,,
ΜΕ ΜΕΓΑΛΗΝ ΕΚΠΤΩΣΙΝ

Καταρτίσαντες πλήρεις σειρὰς τῶν «Παναθηναίων», (1900 - 1906) πωλοῦμεν τοὺς περισσεύοντας τόμους εἰς τιμὰς ἐκτάκτως ἠλαττωμένας.

Οἱ τόμοι 1ος, 2ος, 3ος, 4ος, 5ος, 6ος, 7ος καὶ 8ος πωλοῦνται πρὸς δραχ. ἢ φρ. ΔΥΟ ἕκαστος.

Οἱ τόμοι 9ος, 11ος, 12ος, πρὸς δρ. ἢ φρ. ΤΡΙΑ ἕκαστος.

Ὁ τόμος 10ος, ἐκ τοῦ ὁποίου δὲν περισσεύουν ἀντίτυπα, πωλεῖται μόνον μὲ ὁλόκληρον τὴν σειρὰν πρὸς δρ. 25 ἤτοι ὁλόκληρος ἡ σειρὰ δρ. ἢ φρ. 50.

Διὰ κάθε τόμον προσθέτομεν εἰς τὰς ἄνω τιμὰς 50 λεπτὰ διὰ τὰς ἐπαρχίας καὶ 1 φράγκον διὰ τὸ ἐξωτερικὸν ταχυδρομικά.

Μετὰ τὴν ἐξάντλησιν τῶν περισσευόντων τόμων, αἱ ὀλίγαι ὑπολειπόμεναι σειραὶ τῶν «Παναθηναίων» θὰ πωλοῦνται εἰς τὴν ἀρχικήν των τιμὴν δραχ. 150.

Αἱ παραγγελίαι στέλλονται πρὸς τὴν

Διεύθυνσιν τῶν «Παναθηναίων» ὁδὸς Ἀριστοτέλους 35 Ἀθήνας

καὶ προπληρώνονται.

Ἡ Διεύθυνσις τῶν «Παναθηναίων»